

3.0

იორგი გვაზავა.

პირითადი პრინციპები

საგონსტიტუციო

უფლები.

13.045 (04)
30

ტფილისი.

ქალაქთა კავშირის სტამბა, პუშკინის ქ. № 3.

1920

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალის მაგიერი I--X.

ნაწილი პირველი:

- 1.—სახელმწიფო 1
- 2.—ხელმწიფობა 8
- 3.—დანაწილება ხელმწიფობისა 12

ნაწილი მეორე:

კანონ-მდებელი ხელისუფლება.

- 1.—წარმომადგენლობა 17
- 2.—საარჩევნო უფლება 20
- 3.—პროპორციული სისტემა 23
- 4.—წარმომადგენელი 29
- 5.—კანონ-მდებლობა 34
- 6.—საზღვარი კანონ-მდებელ ხელისუფლებისა 39
- 7.—პარლამენტი და დამფუძნებელი კრება 44
- 8.—კონტროლი პარლამენტისა 45
- 9.—სამიუჯეტო უფლება 47

ნაწილი მესამე:

აღმასრულებელი ხელისუფლება.

- 1.—უფლებბრივი საფუძველი
- 2.—პრეზიდენტი რესპუბლიკისა
- 3.—შინაარსი აღმასრულებელი ხელისუფლებისა 55
- 4.—ორგანიზაცია. კაბინეტური სისტემა 61
- 5.—პასუხისმგებლობა მინისტრებისა 64
- 6.—საზღვარი აღმასრ. ხელისუფლებისა 66

ნაწილი მეოთხე:

მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლება.

- 1.—უფლებბრივი საფუძველი 69
- 2.—ფუნქცია მსჯავრ-მდებელი ლისუფლებისა 71
- 3.—პრინციპები მართლ-მსაჯულებისა 72
- 4.—კონტროლი მსაჯავრ-მდ. ხელისუფლებისა 74

ნაწილი მესხუთე:

- 1.—კონტროლი ერისა 77
- 2.—გადასინჯვა კონსტიტუციისა 79

ნაწილი მეექვსე:

- 1.—თავისუფლება 81
- 2.—თანასწორობა 84
- 3.—საზღვარი თავისუფლებისა 86
- 4.—შეზღუდვა თავისუფლებისა 89
- 5.—გარანტია თავისუფლებისა 94

უმთავრესი შეცდომები.

გვერდი:	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
9	მოღვაწეობისა	მოღვაწეებისა.
27	რომელსაც	რამდენსაც
39	დეტერმინიზმი	დეტერმინიზმი
40	ღერბის	ღერძის
61	კაბინეტი მინისტრისა	მინისტრებისა.
82	დანიშნულია	დანაშაულია.

შესავალის მაგიერ.

ნათქვამია: ყოველი ერი ღირსია მხოლოდ იმ მთავრობის, რომელიც იმას ჰყავსო. სრულებით ქეშმარიტი აზრია. რა ჰკუთა იქნება მართლა, რომელიმე ველურ ხალხს მოახვიოთ თავზე დემოკრატიული რესპუბლიკა, ან რომელიმე დაწინაურებულ სახელმწიფოს, შვეიცარიას ან საფრანგეთს, შეუდ დაუსვათ ვინმე აშანტიელი ან ზულუსელი თავადი? ასეთი ექსპერიმენტი, რასაკვირველია, შეუძლებელიც არის. მთავრობა და საზოგადოდ უფლებრივი წესწყობილება პირდაპირი შედეგია ეროვნულ განვითარების, საზოგადო კულტურისა და შეგნების, და არა პიროვნულ სურვილისა და ფანტაზიების.

საქართველოს, მარჯნივ და მარცხნივ დაინგრა ორი დიდი იმპერია — რუსეთი და ოსმალეთი. ამ ორი იმპერიის შუა იყო იგი გაქცეული, მოსპობილი პოლიტიკურად და თითქმის გადაგვარებული კულტურულად. დაინგრა ეს ორი იმპერია და საქართველო თავისთავად, სრულებით ბუნებრივად, წამოდგა და უნდა წამომდგარიყო კიდევ. წამოდგომა ერისა მნიშვნავს მის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების დამყარებას. საქართველოც შეუდგა ამ დიად საქმის განხორციელებას.

აქ იბადება დიდი საკითხი: როგორი მთავრობა, ან უკედ რომ ესთქვით, როგორი ფორმა სახელმწიფოებრივი წყობილებისა უფრო სასარგებლოა, უფრო სასურველი და მიზანშეწონილი დღევანდელ საქართველოსთვის? ამისთანა საკითხს სწყევტს თვითონ ცხოვრება ჩვენდა დაუკითხავად, მაგრამ წინასწარ მისი გაშუქებაც არ არის მეტი. ეხლანდელი ჩვენი მთავრობა წარმოიშვა რევოლიუციისაგან, რევოლიუციის დროს კი ყოველნაირი მთავრობაც შესაძლებელია, ამიტომ ფაქტიურ მთავრობის მიხედვით ხშირად შეუძლებელია ერის განვითარების და მის კულტურულ დონეზე ლაპარაკი. საჭიროა ცოტა შორი პერსპექტივები, რომ გამოვიყვანოთ უფრო სამართლიანი და მისაღები დასკვნა.

საქართველო არ არის ახლად დაბადებული ერი. იმასთან
 მოაქვს ოცი საუკუნის კულტურა, სახელმწიფოებრივი შეგნება და
 იდეალები. ქრისტიანობის გავრცელებამ იგი ფაქტიურად შემოუფ-
 რთა ხმელთაშუა ზღვის კულტურას და დაამყარა მკიდრო კულ-
 ტურული და ეკონომიური კავშირი ამ კულტურის უდიდეს ცენ-
 ტრებთან: ათენა, რომი, ეგვიპტე, ბიზანტია—აი უმთავრესი მსო-
 ფლიო კერა, რომელიც ანათებდა მაშინ და იკრებდა ირგლივ მო-
 წინავე კაცობრიობას. ამ კულტურის ზედგავლენით საქართველოც
 დაადგა სახელმწიფოებრივი ცხოვრების აღდგენის გზას. იყო საუკუ-
 ნეთა განმავლობაში შრომა და ბრძოლა. ჩვენ ბევრი გვაქვს ნაშ-
 თი გენიალურ შემოქმედებისა. გადაშალეთ რუსთაველი და თქვენ
 გაგიტაცებთ მზურვალე მობერვა საიდუმლო სულისა; დაუცვირდით
 თფილისს, რომელიც ერთ და იმავე დროს იცავს კახეთის ფლანგს,
 ქართლის ფრონტს, მესხეთის ქედს,—და თქვენ განციფრებული
 დარჩებით მისი დამაარსებელის გენიალურ გამჭირაობით; შეისწავ-
 ლეთ ნაშთი ჩვენი ეკლესიების და მონასტრებისა და მიხედებით, თუ
 რა იყო ჩვენი ხუროთ-მოძღვრება; შეისწავლეთ სხვა და სხვა ომი,
 რომელსაც აწარმოებდა საქართველო, და დარწმუნდებით, რომ ბევ-
 რი იყო სტრატეგიული შედეგები სამხედრო ხელოვნებისა... რა
 უნდა ჩამოვთვალო? უველგან სცემდა ნიჭი და შემოქმედებითი ძლიე-
 რება. წარმოიდგინეთ, თაშარ მეფის დროს, როგორც გვარწმუნებენ
 ჩვენი ისტორიკოსები, ყოფილა დიდი პოლიტიკური მოძრაობაც საკო-
 ნსტიტუციო წყობილების დასამყარებლად. გესმისთ? კონსტი-
 ტუციონალიზმი — მაშინ, როცა ინგლისსაც კი არა ჰქონდა თავისი
 ცნობილი *Magna carta libertatis*! განა აშკარა არ არის, რომ
 შეიძლებოდა საქართველო მოქცეულიყო კაცობრიობის სათავეში
 და თვითონ პირველად წამოენთო კერა მსოფლიო კულტურის და
 განვითარების? სამწუხაროდ, მონგოლთა შემოსევამ და განუწყვეტე-
 ლმა ომმა დაამხო ეს შესაძლებლობა და ბოლოს, 1453 წელს, ბიზან-
 ტიის აღებით და ოსმალეთის იმპერიის დამყარებით, საქართველო
 მოწყდა სულ ხმელთა შუა ზღვის კულტურას. შედეგი ამ დიადი
 ისტორიულ მომენტისა იყო — გაფრეწა საქართველოს ეროვნულ
 სხეულისა: ერთი ნაწილი გამაჰმადიანდა და შემოუერთდა ოსმალეთს,
 მეორე — ძალაუნებურად გადაიხნიკა ჩრდილოეთისაკენ და იძულებული
 გაჰხდა შეერთებოდა რუსეთს. ეხლა, როცა მსოფლიო ომმა დაამხო-
 ორი დიდი იმპერია — რუსეთი და ოსმალეთი, საქართველო უნდა

დაუბრუნდეს თავის ისტორიულ გზას, თავის ბუნებრივ განვითარებას. ლოგიკური და აუცილებელი დასკვნა ამ ისტორიულ პროცესისა არის საქართველოს დამოუკიდებლობა და თავისუფალი შესვლა მისი „ხმელთა შუა ზღვის კულტურაში“ ან (თანამედროვე ტერმინოლოგიით რომ ეილაპარაკოთ)—საერთაშორისო ოჯახში.

ეს—რაც შეეხება საერთაშორისო ორიენტაციას.

აქედან ბევრი რამ საგულისხმო დასკვნა გამოდის. ჯერ ერთი, რუსეთთან უნდა შეწყდეს სამუდამოდ ყოველი დამოკიდებულებითი განწყობილება, იგი—მისთვის, ჩვენ—ჩვენთვის. ამიტომ ბოლშევიზმი იქნება იქ, თუ მონარქიზმი, ეს ჩვენ არ შეგვეხება. ჩვენი ისტორიული გზა გამოკვეთილია და განათებული მთელი ისტორიული პროცესით.

ჩვენ წინააღმდეგი კი არა ვართ კეთილ—განწყობილების და საერთაშორისო სოლიდარობისა, მხოლოდ დარწმუნებული ვართ, რომ ეს სოლიდარობა და კეთილგანწყობილება შესაძლებელია მხოლოდ თავისუფლების და თანასწორობის ნიადაგზე. საქართველო უნდა იყოს თავისუფალი და თანასწორი ე. ი. სრულ—უფლებიანი წევრი საერთაშორისო განწყობილების. ეს პრინციპი უნდა იწამოს რუსეთმა და მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია მასთან კეთილ—განწყობილების დამყარება. ჩვენი გზა არასოდეს არ შეერთდება: იგი შეიძლება იქმნეს მხოლოდ პარალელური.

მეორე: საერთაშორისო ოჯახში შესვლა შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფოებრივის სახით. იქ ერი გამოდის, როგორც საერთაშორისო პიროვნება, როგორც სუბიექტი უფლებათა ზე ვალდებულებათა. აქედან თავისთავად ცხადია: ან სულ ხელი უნდა ავიღოთ ეროვნულ თავისუფლებაზე, ან აუცილებლად მივიღოთ და დავემორჩილოთ იმ ნორმებს, რომელსაც ჰქვია საერთაშორისო უფლება. შეუძლებელია მოვითხოვოთ შესვლა საერთაშორისო ოჯახში და ამავე დროს უარი ვუყოთ ის წესი და კანონები, რომელზედაც დამყარებულია საერთაშორისო უფლებრივი წყობილება. საქართველო ახლად დაბადებული სახელმწიფოა, ჯერ ცნობილიც კი არ არი რიგიანად როგორც სახელმწიფო; ამიტომ ევროპასა და ამერიკასთან დავის და ბრძოლის თავი კი არა გვაქვს. დაუტოვოთ ჩვენებურ ფანტაზიორებს მსოფლიოსი გარდაქმნა, ჩვენ კი უნდა ვიმოქმედოთ სიფრთხილით და მიზან—შეწონილად, რომ გამოვიდეთ გამარჯვებული. ეს გამარჯვება შესაძლებელია მხოლოდ ერთის პირობით: თუ

მივიღებთ და გავატარებთ ცხოვრებაში იმავე პრინციპებს, რომლებზედაც აგებულია სახელმწიფოებრივი ცხოვრება სხვა მოწინავე ქვეყნებისა. ეს პრინციპებია: პიროვნული თავისუფლება და კერძო საკუთრება.

სწორედ ამ ორ პინციპს ებრძვიან უკიდურესი სოციალისტები. მაგრამ ამ ბრძოლაში ხშირად ისე სასაცილო გამოდის, როგორც ის დათვი, რომელიც სცდილობს ამოსვლიპოს ხიდან თაფლი, მაგრამ ტოტზე ჩამოკიდებული კუნძი ხელს უშლის: რამდენად მაგრად წაჰკრავს—იმდენად უფრო გაქანებული კუნძი უბრუნდება და ეხეთქება დათვს... აი, ეხლაც ბევრსა ლანძღავენ ჩვენს სოციალ-დემოკრატებს: — „სოციალიზმი დაავიწყდათ, ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს აშენებენო“, მაგრამ ავიწყდებათ საერთაშორისო პირობები: შეუძლებელია სახელმწიფოს აშენება, თუ უარყოფილ იქმნება პიროვნული თავისუფლება და კერძო საკუთრების პრინციპი. ჩვენმა სოციალ-დემოკრატებმაც ბევრი უქაჩავეს ამ ორ კუნძს, მაგრამ თავის ზურგზე მალე იგრძნეს სამწუხარო შედეგები ამ ქაჩობისა. ბოლოს სხვა ღონე აღარ იყო, გამოაცხადეს: „ჯერ დემოკრატიზმი, მერე—სოციალიზმიო!“

ასეთია ლოლიკა ცხოვრებისა. ბავშვი მიუშვი ნებასა, თვით ჩაეარდება სნებასაო...

დემოკრატიზმის წინააღმდეგი, რა საკვირველია, არაეინ არის. მხოლოდ დემოკრატიზმი და სოციალიზმი დიამეტრულად მოწინააღმდეგე შემეცნებაა: ერთი ჰგულისხმობს პიროვნულ თავისუფლებას და კერძო საკუთრებას, მეორე—უარყოფს და სპობს ორივეს. მათი შერიგება შეუძლება მხოლოდ მათი განცალკევებით: ჯერ—დემოკრატიზმი, და მერე...

მაგრამ იბადება ახალი კითხვა: რამოდენად სასურველია და ხელ-საყრელი ჩვენთვის დემოკრატიული წყობილება? შეიძლება რაიმე სხვა ფორმა სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა უფრო სასარგებლო იყოს ჩვენთვის?

წარსულ ხანებში ჩვენ გვქონდა მონარქიული ფორმა წესწყობილებისა. მეფე იყო კანონმდებელი და უმაღლესი გამგე ქვეყნისა. ისტორიულ პროცესში ეს იყო პროგრესიული მოვლენა. მეფე იყო განსახიერება ეროვნული მთლიანობისა და მისი სამსახური — სამსახური ერისა და ქვეყნის წინაშე. „ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას ჰრბიან“, ამბობს რუსთაველი და უკიდ გამოთქმა იმ

რწმენისა—მეფისადმი, რომელიც იყო მაშინ ხალხის შეგნებაში შეუძლებელია. მეფის სახელით ჰკეთდებოდა შინაური საქმე, მეფის ბრძანებით ჰგროვდებოდა ჯარი და იცავდნენ საზღვრებს გარეშე მტრისაგან. მეფე იყო ამომძრავებელი ძალა ეროვნული ენერგიისა, მაგრამ ეს ძალა დროთა ვითარების გამო მიიწი იყო სუსტი, იგი ვერ სწვდებოდა მთელს ტერიტორიას: ნაკლები იყო მისვლა-მოსვლა, აზრის გაცელა-გამოცელა, მთლიანობა ეროვნულ შეგნებისა. ფეოდალიზმის ერთი დამახასიათებელი მომენტი არის სისუსტე ცენტრალურ მთავრობისა ან დათანტულობა ხელმწიფობისა.

მაგრამ, თუ მოვიგონებთ იმ რასსობრივ ბრძოლას, რომელსაც აწარმოებდა ერთი წარსულ საუკუნეთა განმავლობაში, ჩვენ დავინახავთ, რომ ამ ფეოდალურ ბატონობასაც აქვს თავისი გამართლება ეროვნულ თვალსაზრისით. მაშინ არ იყო რკინის გზები და ტელეგრაფები, რომ პერიფერიიდან შეეტყობ-ნებინათ ცენტრისათვის—აი, მტერი თავს დაგვესხა, გვიშველეთო! სანამ ამისთანა ცნობა მოუვლიდა ცენტრალურ მთავრობას და სანამ იგი მიიღებდა რაიმე ზომებს, მთელი ნაწილი ეროვნულ ორგანიზმისა შეიძლება მოწყვეტილ ყოფილიყო და ერთიან აკლებული. არა, ეს არ იყო მიზანშეწონილი. საჭირო იყო ერთნაირი დამოუკიდებლობა ცენტრისაგან, ადგილობრივი თაოსნობა, გმირობა და გამჭირაზობა. ამიტომ პროვინციელი ფეოდალი იძულებული იყო თვითონ ემოქმედნა, დაეცვა თავისი თავი და თავისი კუთხე. აქ არის პსიქოლოგიური მომენტი მისი უფლების განმტკიცებისა. იგი თანდათან გამავრდა, მისი თაოსნობა გარდაიქცა მემკვიდრეობითი, თვითონ გახდა პატარა მეფე პატარა კუთხისა. ნამდვილი საფუძველი ყველა ამ მოვლენისა არის ამომძრავება ეროვნული ენერგიისა ეროვნული თავდაცვისათვის.

ესლა ყველაფერი გამოიცვალა. პოლიტიკური აზრი და ეროვნული შეგნება დიდხანია გადასცდა მეფის კაბინეტს და მოეფინა მთელს ქვეყანას. უწინ ერთმა სოფელმა არ იცოდა რა ჰხდებოდა მეორე სოფელში, ერთმა ქალაქმა—მეორეში. დღეს ჩვენ შეიძლება უფრო კარგად ვიცოდეთ, თუ რა ჰხდება პარიზში და ნიუიორკში. დღეს გვაქვს პრესა, ჟურნალ-გაზეთი, მიტინგები, კრებები. ყოველი ახალი აზრი მყისვე ჰხდება საგანი საზოგადო მსჯელობისა—ერის ნერვიული ცხოვრებაში ჰღებულობს მონაწილეობას ყოველი ადამიანი. დღეს ორ-სამ წუთში შეგვიძლია გადავცეთ პერიფერიებს ყველაფერი, რაც ჰხდება ცენტრში, და მივიღოთ განაპირა ქვეყნებიდან ყო-

ველნარი ცნობა. ერთ-ორ დღეში შეგვიძლია გადავისროლოთ ათათასი ლაშქარი საქართველოს ერთი საზღვრიდან მეორეზე... თუ მეფის ან ფეოდალის იდეური გამართლება იმალება ეროვნულ თავდაცვაში და ამისთვის ეროვნულ ენერგიის ამოძრავებაში, აშკარაა, მეფეც და ფეოდალიც დღეს მეტი ბარგია. დღეს თითოეული ადამიანი თვითონ უნდა იყოს მეფე, ე. ი. მატარებელი ეროვნული შეგნების და ეროვნული ენერგიისა. იგი ერთ და იმავე დროს მეფეც არის და ქვეშევრდომიც, კანონმდებელიც და კანონის ამსრულებელიც. აი ეს არის პრინციპი დემოკრატიზმისა: ყველა თავისუფალია და თანასწორი, ყველა თანაბრად პლებულობს მონაწილეობას სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობაში.

ჩვენც ამ პრინციპზე უნდა ავაგოთ ჩვენი სახელმწიფო.

წარსულთან შედარებით დემოკრატიული წესწყობილება, რასაკვირველია, ყველასათვის სასურველია და მისაღები. მაგრამ უბერავს ჩრდილოეთის ბორია—ბოლშევიზმი. იგი იძლევა ყოველწარბედნიერების აღთქმას და მოუშვადებელ გონებისათვის მართლა წარმოადგენს საშიშროებას. კომუნისტების სიტყვით, შესაძლებელია ცხოვრება მოეწყოს ისე, რომ ყველას ჰქონდეს ყველაფერი: შამპანიური, სუკი, ყავა, ავტომობილი, პიანინო და სხვა, იმდენი, რამდენიც თითოეულს მოუნდება. აბა ვინ გიყი იქნება ამის წინააღმდეგი, თუ ეს არ არის მოტყუება და მართლა შესაძლებელია. სამწუხაროდ ამ მიზნის მისაღწევად თურმე უნდა გავიაროთ შორი და საშინელი გზა. ამისთვის თურმე საჭიროა დამტვრევა ყოველი სახელმწიფოებრივი აპპარატისა, მთელი ძალა უფლებების გადაცემა შეიარაღებულ პროლეტარიატის ხელში, გაწყვეტა ბურჟუაზიის და ინტელიგენციისა. ეს ჯერ ცოტაა, ეს არის მხოლოდ პირველი, სარევილიუციო ხანა. ამის შემდეგ იწყება „გარდამავალი ხანა“, რომლის განმავლობაში ახალ-ახალი მოდგმა თანდათან მიეჩევა ახალ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მიეჩევა ძალა-დაუტანებლად თავის მოვალეობის ასრულებას. აი მაშინ, როცა ეს ახალი მომავალი მოდგმა აგრე პსიქიურად და ორგანიურად გარდაიქმნება, მაშინ არც სახელმწიფო იქნება, არც დიქტატურა, და დამყარდება ის ბედნიერება, რომელიც ზემოდ იყო აღნიშნული.

ჩვენ, ბურჟუაზიულ მოაზროვნეებს, ეს რევოლუციონური

ბარხალა ლენინისა^{*)}) ვერ გაგვიგია და ვერ წარმოგვიდგენია. ჯერ ერთი, რად უნდა „დავამტკრიოთ“ სახელმწიფოებრივი აპპარატი? ლენინის აზრით ეს საჭიროა იმიტომ, რომ ყოველი სახელმწიფო არის შედეგი კლასობრივი ინტერესების წინააღმდეგობის და შეურიგებლობისა. — ეს არ არის მართალი, ეს მართალი რომ იყოს, სახელმწიფოც არ იქნებოდა. წინააღმდეგობის და შეურიგებლობის შედეგი უსათუოდ იქნებოდა დარღვევა და დაშლა სახელმწიფოსი და არა მისი მთლიანობა და სიმტკიცე. აშკარაა, გარდა კლასთა ბრძოლისა სახელმწიფოში ჰმოქმედებს კიდევ სხვა ძალა, უფრო ძლიერი და შემოამქმნელი, ვიდრე იდეა კლასთა ბრძოლისა. ეს ძალა გახლავსთ კლასთა სოლიდარობა და თანამშრომლობა, ეროვნული ინტერესი, რასობრივი თავის დაცვა. ამის ამტკიცებს მთელი ისტორია კაცობრიობისა, ეხლანდელი ომიც და რევოლიუციაც. აიღეთ რაიმე ეროვნული განსაცდელი, და თქვენ აშკარად დაინახავთ, თუ როგორ ირაზმება მთელი ერი განურჩევლად წოდებისა და მიმართულებისა. ეხლაც ჰყვირიან — „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდითო!“ მაგრამ სწორედ ეს „პროლეტარები“ იარაღით ხელში ჰდგანან სახლერებზე და გმირულად დახვდებიან უცხო ქვეყნის „პროლეტარებს“, ლენინის იქნება იგი თუ ენვერ-ფაშის. აგრე ვიტყვეთ არა მარტო ჩვენ. ყველამ ააფრიალა წითელი დროშა, მაგრამ ბოლოს ყველა ჩამოყალიბდა ეროვნულ სახელმწიფოდ. ასეთია პოლონეთი, ფინეთი, ჩეხო-სლოვაკეთი, იუგო-სლავია და ბევრი სხვა. ამიტომ ყვირილი მათე, რომ სახელმწიფო მხოლოდ მონობის და ექსპლოატაციის იარაღიაო, მოკლებულია აზრს და სიმართლეს. მართალია, ასეთი სახელმწიფო იყო რუსეთი, იგი დასანგრევი იყო და დაინგრა კიდევ, მაგრამ როგორ შეიძლება ეს ითქვას ხალხოსნურ სახელმწიფოზე, სადაც ხელმწიფობა ეკუთვნის მთელს ერს და არა რომელიმე მის ნაწილს?! აი სწორედ ამიტომ არის დემოკრატიული წყობილება ყველაზე უფრო მისაღები და სასურველი.

ბ-ნ ლენინს, როგორც მართლმადიდებელ მარქსისტს, არ მოსწონს დემოკრატია. დემოკრატია ვითომდა არის უმცირესობა და როგორც ფორმა სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა, ისიც უნდა მოისპოს. იგი პირდაპირ ამბობს: „დემოკრატია უმნიშვნელო უმცირესობისთვის, დემოკრატია მდიდრებისთვის, აი რა არის დემოკრა-

*) იხ. მისი Государство и Революція. Ученіе марксизма о государствах გვ. 87—98.

ტიზმი კაპიტალისტურ საზოგადოებაშია“. ეს დებულება აშკარა სიცრუეა. დემოკრატიზმი, ვიწროება, თავისუფლება და თანასწორობაა ყველასი და თანასწორად მონაწილეობა ყველაში პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ეს ლენინსაც ძალიან კარგად ესმის და თუ განგებ იჩენს ამისთანა უმეცრებას, ეს აიხსნება მისი უმთავრესი მიზნით, რომლის დამტკიცება შეუძლებელია, თუ არ ჩააფუჩეჩა სიმაღლედ და ქვეშაობადობად. მისი უმთავრესი მიზანია პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარება, რომელიც ვითომდა იხსნის ქვეყნიერებას ყოველ უზედურებისაგან. თვითონ ლენინი ამბობს*), რომ გერმანიაში 15 მილიონი დაქირავებული მუშა არისო. ეს ციფრი ძალიან გაზვიადებული არის, მაგრამ თუნდაც რომ მართალიც იყოს, ჩვენ ძალიან კარგად ვიცით, რომ გერმანიის მცხოვრებთა რიცხვი აღემატება 70 მილიონს. სად არის აქ პროლეტარიატის უმრავლესობა? მერე, თუ პროლეტარიატი უმრავლესობას წარმოადგენს, განა მისი გამარჯვება აუცილებელი არ იქნება დემოკრატიულ გზით, საყოველთაო პოლიტიკურ არჩევნებით? მაგრამ სულ ეს მოსაზრება ლენინმა ჩააფუჩეჩა და არ შეეძლო არ ჩაეფუჩეჩებინა, რადგანაც იგი პირდაპირი მტერია დემოკრატიზმისა და, მათთანადე, არა მარტო კერძო საკუთრების პრინციპის, არამედ თვით თავისუფლებისა. იგი ხელახლა გაიძახის კაპიტალისტებისა და საზოგადოდ მესაკუთრეების წინააღმდეგ: „ჩვენ უნდა იგინი მოვსპოთ, მათი წინააღმდეგობა გავანადგუროთ ძალით; აშკარაა, იქ, სადაც არის მოსპობა, სადაც არის ძალდატანება, იქ არ არის თავისუფლება, არ არის დემოკრატია“ **). აი, რა ყოფილა კომუნისმი ან ბოლშევიზმი! ამას აღიარებს თვითონ ლენინი, ეს საოცარი ისტორიული ფიგურა, საოცარი თავის ველურობით, ჯალათობით და ვანდალიზმით. ეს მუქარა ლენინმა მართლა სისრულეში მოიყვანა: თავისუფლება პრესის, სიტყვის, კრების და სხვა ამისთანა აუცილებელი პირობა ადამიანის ადამიანურად ცხოვრებისა, მან გააუქმა, მუსრი გაავლო ბურჟუაზიის და ინტელიგენციას და მართლა დაარსა დიქტატურა პროლეტარიატისა — მუშათა და ჯარის კაცთა საბჭოები.

ლენინის თეორიით, ამით რუსეთში დაიწყო პირველი ხანა კომუნისმისა. ამ ხანაში სახელმწიფო აპპარატი, როგორც ძალადობის იარაღი, კიდევ უნდა არსებობდეს ყოველი რევოლუციის დასამხო-

*) იხ. იქვე გვ. 83.

**) იხ. იქვე გვ. 84.

ბლად და სახელმწიფოებრივ მასშტაბით შრომის მოსაწყობად. მაგრამ რამდენ ხანს გასწევს ეს ხანა? ერთს წელიწადს, ორს, თუ... რა ბრძანებაა? ეს ხანა, ეს დიქტატურა პროლეტარიატისა, უნდა არსებობდეს მანამ, სანამ ხალხი თანდათან არ მიეჩვევა საზოგადოებრივ მოთხოვნილებების ასრულებას თავისუფლად და ძალადაუტანებლად, სანამ ინსტიტუტად, ბუნებად, არ გადიქტევა მაღალი მოძღვრება მორალის, ძმობის და სიყვარულისა... როდის მოხდება ასეთი გარდაქმნა ადამიანის ბუნებისა?

ჩვენ დაწვრილებით ვიცით ბუნება, ხასიათი და მიდრეკილება ძველი ბერძნებისა. გვაქვს მათი ფილოსოფია, ლიტერატურა, ხელოვნება, ყველაფერი. რასაც კი შეუძლიან წინ გადაგვიშალოს მთელი ზნეობრივი სახე ძველი საბერძნეთის მოქალაქისა. შევადაროთ იგი ეხლანდელ მოქალაქეს და გულახდილად ვალიაოთ: ძალიან წინ წავიდა ეხლანდელი მოქალაქე ზნეობრივ იდეალების განხორციელებაში?! აშკარაა, ოცი და ოცდახუთი საუკუნე მხოლოდ წამია მსოფლიო ევოლიუციაში. ასეთ პატარა ხანაში ვერა ჰხდება ვერავითარი გარდაქმნა კაცის ბუნებისა. ამისთვის საჭიროა ასი და ათასი საუკუნოები. დრო იყო, როცა ადამიანი სახით და ზნეობით ძალიან ახლო იდგა მაიმუნებთან, გავიდა ასი თუ ათასი საუკუნე და ეხლაც სულ არ არის წაშლილი ჩვენი ნათესაობა ამ ცხოველთან, არც ფიზიკურად და ზოგჯერ არც ზნეობრივად. რა საშუალო გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ლენინის „მუშათა საბჭოები“ დააჩქარებენ ამ მსოფლიო ევოლიუციას და გარდაქმნიან კაცის ბუნებას ხუთ ან ათ საუკუნის განმავლობაში?! ეს — ჭკუაზე შემცდარი ადამიანის ბოდივა.

მერე, რა მდგომარეობა იქნებოდა ამ ხნის განმავლობაში? ამ ხუთის, ათის თუ ას საუკუნის სივრცეში? ამ ხნის განმავლობაში „ყველა მოქალაქე უნდა გახდეს დაქირავებული მუშა სახელმწიფოსი, ე. ი. შეიარაღებული მუშებისა. ყველა მოქალაქე უნდა გახდეს მსახური და მუშა ერთი ხალხოსნურ სახელმწიფოებრივ სინდიკატისა“. მდამიო ენით რომ ვთქვათ, გამოდის ძალდატანებითი მუშაობა ყველასი შეიარაღებულ მუშების მათრახის ქვეშ, ე. ი. რამე უფრო უარესი და საზარელი, ვიდრე ბატონყმობა ან მონობა.

ასეთია იდეალოგია ლენინისა.

თუ ეს ასეა, შეიძლება მკითხოს ვინმემ, როგორ მოხდა ეს გამარჯვება ბოლშევიკებისა? რომელი გამარჯვება? სად გაიმარჯვა ბოლშევიკობამ? მხოლოდ რუსეთში! ეს კი პთხოულობს თავის ახსნას.

რუსეთი დაინგრა ომის დროს. მისი უზარმაზარი სიფრცქველი იმზარა ეროვნულ იდეის სიკაცხლის მყოფელ ზედგავლენით, ჩამოშორდა რუსეთის ფინეთი, პოლონეთი, ესტონეთი, საქართველო, უკრაინა, აზერბაიჯანი. მაშინ იფეთქა ისევ ეროვნულ ინსტიქტმა მთელი რუსეთისამ: მან იგრძნო, რომ ლუკმა ჰდებოდა ინგლისის და მთელი ევროპის და ამერიკისა. საჭირო იყო შენჯღრევა და დამხობა ყველა ამ ქვეყნებისა — პროლეტარიატის აჯანყებით და ანარქიით. იმავე გზით და მეთოდით შესაძლებელად მოსჩანდა რუსეთის აღდგენაც ძველ საზღვრებში. მართლაც, ბოლშევიკებმა გამოაცხადეს პრინციპი ერთი თვითგამორკვევისა, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, თუ ყველგან მოეწყობოდა მუშათა და ჯარის კაცთა საბჭოები. აღვილი წარმოსადგენია, თუ რა შედეგი მოჰყვებოდა ამისთანა თვითგამორკვევას. პროლეტარიატს, როგორც ვიცით სოციალისტურ მოძღვრებისაგან, სამშობლო არა აქვს, უნდა შეერთდეს ყველა ქვეყნების პროლეტარები, მაშასადამე, რუსეთის პროლეტარებისათვისაც ღია უნდა ყოფილიყო საზღვრები. ამ გზით ყველა განთავისუფლებულ ერების ტერიტორია, იმათ შორის საქართველოც, სწრაფად აივსებოდა რუსებით, მთელი ძალა-უფლება ისევ გადავიდოდა რუსების ხელში და საქართველო ჩამოეკიდებოდა ისევ რუსეთის სახრჩობელას. საბედნიეროდ ეს იმედები გაცრუვდა. არც ერთი, კოტად თუ ბევრად შეგნებული ერი ამ ანკესს არ წამოჰგებია. სწორედ პროლეტარიატი განთავისუფლებულ ერებისა წამოდგა, აისხა იარალი, დადგა თავის სამშობლოს საზღვარზე და მოჰქცო ბოლშევიკებს.

დემოკრატიული ევროპა და ამერიკა კი მშვიდობიანად განაგრძობენ თავის კულტურულ მუშაობას. ბოლშევიზმი, როგორც ამბობს საფრანგეთის ერთი პუბლიცისტი, ბოლოს გამოდგა მხოლოდ „vehicule panrusse“. ეს პან-რუსული ფურგონი ეხლა დახრიგინებს მხოლოდ რუსეთში. რა ბედნიერებაც მოუტანა იმან რუსეთს, ეს ჩვენ უნახეთ და ბევრს კიდევ დავინახავთ.

ამნაირად ერთად ერთი პრინციპი, რომელზედაც უნდა იქმნეს აგებული ჩვენი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, არის დემოკრატიაში.

ეს ლოგიკური შედეგია მთელი ისტორიული პროცესის და დღევანდელი საერთაშორისო მდგომარეობისა.

* *

ჩვენც ამ დემოკრატიულ თვალსაზრისით დაფასებული გვაქვს ამ წიგნაკში „ძირითადი პრინციპები საკონსტიტუციო უფლებისა“.

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ე ლ ი .

1. სახელმწიფო .

სახელმწიფოსათვის აუცილებელია სამი ელემენტი: ტერიტორია, საღმსი და სუღმწაფობა ან უზენაესი ხელისუფლება. ასეთია საზოგადოდ შეხედულება, იგი ეთანხმება სინამდვილეს, მაგრამ სრულებით საკმარისი არ არის. ადამიანიც შესდგება ძვლის, ხორცის და სისხლისაგან, მაგრამ ამისთანა განმარტება სრულებით ვერ გვაძლევს სწორს და ნამდვილ შემეცნებას მაზე, თუ რა არის ადამიანი. სახელმწიფოც დიდად რთული მოვლენაა. მის გასაგებად საკიროა უფრო შორი პერსპექტივები და უფრო დრმა ჩაკვირვება. მაშინ ნათლად დაინახავთ, რომ ტერიტორია, ხალხი და ხელმწიფობა მხოლოდ გარეგანი ნიშნებია სახელმწიფოსი. მისი შინაარსი, მისი ბუნება, კანონები მისი ზრდისა და განვითარებისა — სწორედ ის არე, რომელიც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა — ამ გარეგან ნიშნებით სრულებით გამოუმელაფნებელი და გაუშუქებელი რჩება. ამიტომ ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია აქ მოკლედ მოვიყვანოთ მეცნიერული აზრის სხვა და სხვა მიმდინარეობა შესახებ სახელმწიფოს ბუნებისა და მისი განვითარების კანონებისა.

მთელი გონებრივი მოძრობა ამ საკითხის შესახებ, შეიძლება ითქვას, დანაწილებული აქვს სამს მიმდინარეობას. საკვირველია, სამმა დიდმა ერმა მოგვცა ეს სამი მიმდინარეობა, თითქო თვითყული მათგანი ცდილობდა თავისი განსაკუთრებული წვლილი შეეტანა მსოფლიო ევოლიუციაში: საფრანგეთმა მოგვცა იდეალისტური სკოლა, დაარსებული ეან-ჟაკ რუსსოს მიერ; გერმანიამ — ასტონაუღა, რომლის სათავეში სდგას სახელ-განთქმული საფინიე; და ინგლისმა — ნატურალისტური, დიდი ფილოსოფოსის ჰერბერტ სპენსერის მეთაურობით.

განვიხილოთ მოკლედ სამივე.

ა) იდეალისტური სკოლა.

ძირითადი დებულება ამ მიმართულებისა ის არის, რომ ყოველი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება ემყარება და უნდა ემყარებოდეს მოქალაქეთა თავისუფალ ნებისყოფას. გარეგანი ფორმა ამ ნებისყოფისა არის შეთანხმება ან ხელშეკრულება.

აზ აზის შეთანხმება აქ, სადაც აზ აზის თავისუფლება და აზ აზის თავისუფლება აქ, სადაც აზ აზის თანასწორობა თავისუფლებისა. ეს ძირითადი იდეა რუსსომ გადაიტანა წარსულ საუკუნოებში და მოინდომა იმით აეხსნა თვით შექმნა საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისა. მისი აზრით, სახელმწიფო დაიბადა შეთანხმებით და ხელშეკრულებით. ეს იყო შეცდომა. უდაბნოში მიმავალი მგზავრი ხშირად ჰხდავს მირაჟებს, იყურება უკან და ელანდება ოაზისი. რუსსოს მოძღვრებას უფრო ადვილად გავიგებთ, თუ მოვატრიალებთ მას და მივაქცევთ მომავლისაკენ. თავისუფლების განხორციელება წარსულში კი არ უნდა ვეძებოთ. თავისუფლება იდეალია და, როგორც იდეალი, ანათებს მხოლოდ კაცობრიობის მომავალ შარას.

ეს შარა ისტორიულ პროცესში თანდათან უფრო აშკარა და ნათელი ხდება. ბრძოლა არ არის მუდმივი და განუწყვეტელი კანონი ცხოვრებისა. უფრო მუდმივია ადამიანთა შორის შეთანხმება, ხან ჩუმი, ხან გამოთქმული. ორი ადამიანი რომ შეიყრებიან, კი არ ეცემიან ერთმანეთს საჩხუბრად და გასაყლელად. ისტორია, მართალია, საესეა ჩხუბით და ომით, მაგრამ ყოველი ჩხუბი და ომი ბოლოს და ბოლოს თავდება ისევ შერიგებით და შეთანხმებით. ეს შერიგება ყოველთვის არა ყოფილა სამართლიანი და სწორი, მაგრამ ყოველ შერიგებაში ყოველთვის არის ტენდენცია სამართლიანობისაკენ. სამართლიანობა კი საესებით დაცულია მაშინ, როცა ეს შერიგება შედეგია არა ძალდატანების, არამედ თავისუფალ ნებისყოფისა.

აეილოთ ყოველდღიური ცხოვრების მოვლენანი. ყოველ სამოქალაქო აქტს საფუძვლად უდევს თავისუფალი შეთანხმება. თუმცა ოჯახი ხშირად დაარსებულია ძალდატანებით, მაგრამ საზოგადო კანონი კი არის შეთანხმება. ეხლა ჩვენ ვერც კი წარმოგვიდგენია ძალდატანებით ქორწინება. ვაქრობა, აღებ-მიცემობა, იჯარა, დაქირავება, — სუყველაფერი დამყარებულია შეთანხმებაზე. სადაც

თავისუფალი შეთანხმება არ არის, იქ ყოველი აქტი მოკლებულია უფლებრივ ძალას.

ავიღოთ თვითონ კანონი. იგი სავალდებულოა მხოლოდ მაშინ, როცა შედგება საერთო შეთანხმებისა. აქეთკენ მიდის კაცობრიობა: წარსულში ეს ასე არ იყო. ხშირად ნებისყოფა ერთი ადამიანისა (მეფის, იმპერატორის) იყო კანონი; ესლა კანონის შესაქმნელად ყოველ განათლებულ ქვეყანაში არის ერთნაირი ორგანიზაცია, შედგენილი საერთო ნებისყოფისა—პარლამენტი. საერთო არჩევნები არის პირდაპირი დაკითხვა ყოველ მოქალაქეთა მისი სურვილის და ნებისყოფის გამოსარკვევად. პარლამენტში, თუ იგი სწორედ არის მოწყობილი, წარმოდგენილია ყველა სხვადასხვაობა ინტერესის და მიმართულებისა. პარლამენტი შემცირებული სახეა მთელი სახელმწიფოსი, ამიტომ ყოველი კანონის შემუშავების დროს აქ იწყება ბრძოლა სხვა და სხვა მიმართულებისა, რომელიც ბოლოს და ბოლოს უნდა გათავდეს ისეთი შეთანხმებით ან კომპრომისით, რომელიც მოეწონება და მიღებულ იქნება პარლამენტის უმრავლესობის-მიერ მაინც. ეს იქნება კანონი. ამნაირად, თუმცა ირიბად, მაგრამ მაინც მის შექმნაში მონაწილეობას იღებს ნებისყოფა ყველა მოქალაქესი.

იმ ქვეყნებში, სადაც არის ორი პალატა, ხშირად კანონი, მიღებული ქვედა პალატის მიერ, წინააღმდეგობას ჰხდება ზედა პალატაში. ამ შემთხვევაში ირჩევენ საგანგებო კომისიას, რომელსაც „შეთანხმების კომისია“ ჰქვია. მისი დანიშნულებაა როგორმე შეთანხმოს ორივე პალატა და გამოძებნოს ისეთი შინაარსი თუ ფორმა კანონისა, რომ მისაღები გახდეს ორივე პალატისათვის. საკმარისია ეს მაგალითებიც. შეთანხმება აუცილებელი პირობაა საზოგადოებრივ ცხოვრებისა.

იგივე პრინციპი მოქმედებს საერთაშორისო განწყობილებაში. რაც დღე მიდის უფრო და უფრო ხდება ათასნაირი შეთანხმება სხვა და სხვა სახელმწიფოთა შორის: პოლიტიკური, ეკონომიური, სავაჭრო-სამრეწველო, საბაეო, სარკინისგზო, საფოსტო, სატელეგრაფო და სხვა და სხვა. ექვი არ არის, მთელი კაცობრიობა აქეთკენ მიილტვის და თუმცა ჯერ კიდევ ბევრია მორიგებით გადაუქრელი საკითხები, ჯერ კიდევ ბევრჯერ შეიღებება დედამიწა სისხლისღვარით, მაგრამ შეგვიძლია მაინც გავქვირტოთ შორი მომავალი კაცობრიობისა: ეს უნდა იყოს მსოფლიო შეთანხმება და მაზე დამყარებული სამართალი.

რუსსო ამბობს, რომ ადამიანი დაბადებითვე თავისუფალია და თანასწორი, სახელმწიფო-კი არის „სოციალური ხელშეკრულება“. ჩვენ კი უნდა ვსთქვათ, რომ ადამიანი უნდა იყოს თავისუფალი და თანასწორი, სახელმწიფო-კი უნდა იყოს სოციალური ხელშეკრულება. ის, რასაც რუსსო ამბობს, იდეალია, მისი სავსებით განხორციელება ჯერ კიდევ მომავალის საქმეა, მაგრამ უამისოდ მაინც საზოგადოებრივი ცხოვრება წარმოუდგენელია. ადამიანი უნდა იყოს თავისუფალი, საზოგადოებრივი ცხოვრება—შედეგი თავისუფალ ნებისყოფისა, ე. ი. დამყარებული შეთანხმებაზე. ეს არის ხელმძღვანელი იდეა ყველასათვის, ვისაც კი უნდა დაამყაროს სოციალური ცხოვრება ლაშაზი და მტკიცე. საფრანგეთის ფილოსოფოსი ალფ. ფულელიე, რომელიც ზოგიერთ შესწორებით სრულებით იზიარებს იდეალისტურ სკოლის მოძღვრებას, დაასკვნის: „წარმოდგენით გამოუყვდელი პირები, რომლებსაც სწადიათ გააყეთონ ხიდი, აწყობენ ქვებს ქვებზე, მაგრამ ჰხედავენ, რომ ააწყობენ თუ არა ცოტათი, მაშინვე ჩამოენგრევთ. ინჟინერს შეუძლია მათ უთხრას: ის, რასაც თქვენ ეძებთ, არის ერთნაირი გეომეტრიული ხაზი; მხოლოდ მას შეუძლია თქვენს ქვებს მისცეს სიმშებრია და სიმაგრე და გადააწათოს ერთ ნაპირიდან მეორეზე. ეს არის—მრუდე ხაზი. აგრეთვე ფილოსოფოსს შეუძლია უთხრას იმათ, ვინც ცდილობს აავოს სოციალური ცხოვრება ლაშაზი და მტკიცე: ის იდეა, რომელიც თქვენ გინდათ განახორციელოთ, არის საერთო შეთანხმება“.

როგორც ვხედავთ, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ამ მოძღვრებაში ეძლევა თავისუფლებას, რადგანაც შეთანხმება მხოლოდ აქტია თავისუფალ ნებისყოფისა.

ბ) ისტორიული სკოლა.

იდეალისტურმა სკოლამ დიდი როლი ითამაშა განსაკუთრებით საფრანგეთში, დიდი რევოლიუციის დროს. ბევრი იყო გატაცებული იმ აზრით, რომ შეიძლება რევოლიუციის შემწყობით სრულებით გადასხვაფერდეს ცხოვრება და დამყარებულ იქნას ისეთი წესწყობილება, რომელიც უფრო სასურველია და უფრო ეთანხმება იდეალს. ამ გატაცების წინააღმდეგ გერმანიაში დაიწყო რეაქცია. სავინია და მისი სკოლა ამტკიცებდა, რომ პიროვნულ შემო-

ქმედებას არა აქვს დიდი მნიშვნელობა უფლების შექმნაში. წყარო უფლებისა, ამბობს იგი, არის არა აქტი თავისუფალი ნებისყოფისა, არამედ მთელი ერი, მისი უფლებბრივი შეგნება. ეს შეგნება რთული შედეგია, უფრო რთული ისტორიული ზედგავლენისა. უფლება აღმოცენდება ხოლმე ეროვნულ შეგნების ნიადაგზე და იზრდება ბუნებრივის თანდათანობით. მისი პირველი გამოხატულებაა ზნე-ჩვეულება და ადამთი ხალხისა. ყოველი კანონი, რომელიც არ ეთანხმება ხალხის უფლებბრივ შეგნებას, უნიადაგო ზედნაშენია და ამიტომ შავნებელი. რევოლიუცია ბევრს რასმე ანგრევს და სპობს, მაგრამ არა აქვს ღონე შექმნას ისეთი რამ, რაც არ ეგუება ხალხის შეგნებას. ყოველი ცდა, რომ ხალხს მოახვიო ახალი კანონები და წესები, წინააღმდეგ დაკარგულია: ეს მხოლოდ იწვევს შფოთს და არეულობას და ბოლოს ცხოვრება ისევ უბრუნდება იმ წერტილს, საიდანაც დაიწყო რევოლიუცია, რომ დაადგეს მშვიდობიანს და თანდათანობით განვითარებას. კონსტიტუცია შეიძლება ერთ საღამოს დაიწეროს, მაგრამ იგი უძლეური იქნება თავიდანვე. იმისთვის კი, რომ კონსტიტუცია იყოს სწორი და ხანგრძლივი, მარტო ლოგიკურ მსჯელობას კი არ უნდა მივმართოთ და მარტო იდეალებს კი არ უნდა ვუყურებდეთ: საჭიროა შესწავლა ერის ცხოვრებისა, მისი ისტორიის, ადამთის, ჩვეულების, ენის, ლიტერატურის, მისი ეკონომიური და კულტურული განვითარების; საჭიროა შესწავლა მისი მიდრეკილების და სულისკვეთების. ყველა ამ მასალის დაგროვების და შესწავლის შემდეგ მხოლოდ შესაძლებელია დაიწეროს ძირითადი კანონები სახელმწიფოსათვის. ამისთანა კანონებს ექნება ღრმად გაშლილი ფესვები ხალხის შეგნებაში და მკიდროდ დაკავშირებული იქნება მასთან. ამისთანა კანონიც არ იქნება მუდმივი და სამუდამო; იმის მიხედვით, თუ როგორ იზრდება სხვა და სხვა მხარე ეროვნული ცხოვრებისა, იცვლება აგრეთვე მიღებული კანონებიც, მაგრამ იცვლება თანდათანობით და ბუნებრივად. როგორც ხეს ჩამოახმება ხან ერთი ტოტი, ხან მეორე, ისე კანონმდებლობას ბუნებრივად ჩამოშორდება ხან ერთი დებულება, ხან მეორე. ამისთვის საჭირო არ არის რევოლიუციის ქარიშხალი.

გ) ნატურალისტური სკოლა.

ნატურალისტურმა სკოლამ გადმოიტანა ბიოლოგიური კანონები სოციალურ არეში. იგი ამტკიცებს, რომ სახელმწიფო, რო-

გორც ადამიანთა საზოგადოება, არის ორგანიზმი. ჩვენ ვიცით, რომ ყოველი ცხოველი და მცენარე არის ორგანიზმი. მიწა, ქვა, ქვიშა— არ არის ორგანიზმი. აქედან სჩანს, რომ პირველი და უმთავრესი ნიშანი ორგანიზმისა არის ფუნქციითა დანაწილება და თანამშრომლობა, ან სოლიდარობა მუშაობისა. ავიღოთ მცენარე: ფესვი, ძირი, ფოთოლი—სულ ეს ნაწილია მცენარისა, თითოეულ ნაწილს აქვს თავისი განსაკუთრებული საქმე და სამუშაო და ყველა ერთად ჰქმნიან იმას, რასაც ჰქვიათ მცენარე. ავიღოთ ცხოველი: ყოველ ცოცხალ ორგანიზმს აქვს სამი უმთავრესი სისტემა ორგანოებისა: ა) ხელმძღვანელობისა—ტვინი და ნერვები; ბ) სარჩოს მოშზადებისა—სტომაქი, კუჭი და სხვა, და გ) სარჩოს დანაწილებისა—გული და სისხლი. ის, რასაც აკეთებს თავი, შეუძლებელია გააკეთოს გულმა, ან სტომაქის მუშაობა იკისროს სხვა რომელიმე ორგანომ. აქაც ჩვენ ვხედავთ ფუნქციითა დანაწილებას და ორგანოთა შორის სოლიდარობას. თუ გადავხედავთ სახელმწიფოს, ჩვენ დავინახავთ: მთავრობას, წარმოებას და ვაჭრობას. აქაც ვხედავთ ფუნქციითა დანაწილებას და მათს თანამშრომლობას.

ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი შესდგება ცოცხალი ნაწილებიდან ან უჯრედებიდან. კაცობრივი საზოგადოებაც შესდგება ცოცხალი უჯრედებიდან: ადამიანი უჯრედი სოციალურ ორგანიზმისა.

ყოველ უჯრედს ატყვია მცირეოდენი ჩანასახი თვითმოქმედებისა, ე. ი. ზრდისა და განვითარებისა. ადამიანის ზრდა და განვითარება ხომ ექვს გარეშეა. აქ ყველგან მოქმედობს ზოგადი კანონი ბიოლოგიისა—ევოლიუცია.

მართალია, ცოცხალ ორგანიზმში ერთი უჯრედი მეორეს აკრავს, ისინი შეზრდილნი და შეწყებებულნი არიან, მაგრამ სიშორეს თუ სიახლოვეს არა აქვს მნიშვნელობა. ერთი და იგივე მანძილი საშინლად დიდია ან საშინლად პატარა იმის მიხედვით, თუ რა თვალსაზრისით ვუყურებთ იმას. ჩვენ ვამბობთ, რომ კაცობრივი საზოგადოება ორგანიზმია და არა უსათუოდ ორგანიზმი ხერხემლიანი ცხოველისა. ჩვენ ვიცით, რომ ორგანიზმი ბუნებაში ბევრნაირია. არის ისეთი ორგანიზმიც, რომელიც შეიძლება გაიჭრას შუა, მაგრამ ამით კი არა კვდება: თითოეული ნახევარი თავისთვის განაგრძობს ცხოვრებას. მაშასადამე ყოფილა ისეთი ორგანიზმიც, რომლის უჯრედები არც ისე მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი ერთმანეთთან და შეიძლება მისი დაყოფა რამოდენიმე ნაწილად. ასეთია კაცობრივი საზოგადოებაც.

ჰერბერტ სპენსერს იმოდენა გასაოცარი მაგალითები მოჰყავს, რომ სრულებით ეკვი არა რჩება იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო ფიზიოლოგიურად მართლა წარმოადგენს ცოცხალ ორგანიზმს.

სპიქოლოგიურად ცოცხალი ორგანიზმი ხასიათდება ერთნაირი დელეგაციით. ყველა ორგანო გარეგან განწყობილებისა ემორჩილება ერთ ცენტრს. თვალი, ყური, ხელი, ფეხი — ასრულებენ იმას, რასაც მოითხოვს ეს ცენტრი, რომელიც მოთავსებულია ტვინში. იქ იკვანძება ყოველი ძაფი შეგნებისა. ბუზიც რომ შეეხოს თმასა, თმა მაშინადვე შეირხვეა, შეარხვეს თავის ძირს, ძირი — ნერვიულ ძაფს, და ეს თავისებური ტელეგრაფი მიუღდის ცენტრს, რომელიც მაშინადვე ბრძანებას აძლევს ხელს ან რომელიმე სხვა გარეგან ორგანოს მოიგერიოს ეს მამუზარი სტუმარი. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ცოცხალი ორგანიზმის ნებისყოფა არ არის უბრალო და მარტივი მოვლენა; იგი მეტად რთულია, იგი შედგება სხვა და სხვა გამოხმაურებისაგან, რომელიც მოსდის ცენტრს ორგანიზმის სხვა და სხვა კუთხეებიდან. ადამიანის სურვილი ჩვენა გვეგონია სრულებით მარტივი, მაგრამ ნამდვილად კი იგი მეტად რთულია. ორგანიზმში ბევრია სრულებით ავტონომიურად მოწყობილი ნაწილები; ისინი თავისთვის ცხოვრობენ, აქვსთ თავისი სიხარული, თავისი სევდა, თავისი სურვილი, თავისი ტკივილები. მაგრამ ყველა ეს პროცესი ხდება სიბნელეში, იგი არ არის გაშუქებული ჩვენი შეგნებისათვის, იქიდან მხოლოდ მოდის გამოძახილი, იკრიბება ჩვენს ტვინში და ეს ახლართული კვანძი სხვა და სხვა ხმებისა ჰქმნის ამა თუ იმ სულიერ განწყობილებას.

იგივე ჰხდება სოციალურ ორგანიზმში. მთავრობა არის ცენტრი, რომელიც ჰმართავს და განაგებს სახელმწიფოს. სახელმწიფოს ნებისყოფა არის კოლექტიური, იგი შენდება ყველა ინდივიდუალურ ნებისყოფისაგან. რასაკვირველია, აქ არის დიდი გრადაცია, იმის მიხედვით, თუ რამდენად არის კულტურულად და პოლიტიკურად თვითონ სახელმწიფო განვითარებული. თუ სახელმწიფო ჩამორჩენილია, მისი ნების გამომხატველია ხშირად ერთი ადამიანი — მეფე ან იმპერატორი; მაგრამ თანდათან, როგორც ვითარდება სახელმწიფო, ისე უფრო მეტი რიცხვი მოქალაქეთა ღებულობს მონაწილეობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ბოლოს მთელი ხალხი ჰქმნის სათანადო ორგანოებს — თავის ნებისყოფის გამოსახატავად. ეს ნებისყოფა მაშინ ნებისყოფა სახელმწიფოსი.

უფრო დაწვრილებით გამოცემა ნატურალისტურ თეორიისა საჭიროდ არ მიგვაჩნია. ჩვენი მიზნისთვის საკმარისია ვიცოდეთ მხოლოდ: ა) რომ სახელმწიფო ცოცხალი ორგანიზმია და ბ) მას აქვს თავისი ნებისყოფა. მაშასადამე, სახელმწიფო პიროვნებაა, იგი შეიძლება იყოს სუბიექტი უფლებებისა: შეიძინოს უფლებანი და მიიღოს თავისთავზე ვალდებულებანი.

ამნაირად სამმა დიდმა ერმა მოგვცა სამი უმთავრესი თეორია შესახებ სახელმწიფოს ბუნებისა და მისი არსებობის ძირითადი პრინციპებისა. ეს გახლავთ, როგორც დაენახეთ—საფრანგეთი, გერმანია და ინგლისი. პირველმა, როგორც უმთავრესი პრინციპი, დაგვისახა თავისუფლება, მეორემ—ისტორიული თანდათანობა, მესამემ—ბიოლოგიური განვითარება. რომელია მართალი ამ სამი მოძღვრებიდან? ჩვენ გვგონია, სამივე ქეშმარიტია. მართალია, მეცნიერული აზროვნება ვერ ურიცდება სამ-ნაირს, თითქმის მოწინააღმდეგე დებულებას, იგი მოითხოვს მათ შერიგებას, უკანასკნელ სინტეზს, მაგრამ ასეთი სინტეზი ჩვენ არ შეგვეხება. ჩვენ ვერ შევიქრებით ფილოსოფიაში. ჩვენთვის საკმარისია ვიცოდეთ, რომ თავისუფლება უაღრესი მიზანია სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისა, მაგრამ ამავე დროს არ უნდა გვავიწყდებოდეს, რომ თავისუფლებასაც აქვს საზღვარი ისტორიულ და ბიოლოგიურ კანონებში.

ამნაირად შემოიფარგლა ჩვენი ამოცანაც. თუმცა ხალხი და ტერიტორია აუცილებელი ელემენტია სახელმწიფოსი, მაგრამ ჩვენ ის არ შეგვეხება, ჩვენ გვაინტერესებს მესამე ელემენტი სახელმწიფოსი—სელმწიფობა და მისგან გამომდინარე სახელმწიფოებრივი ხელისუფლებანი. თუ მიზანი სახელმწიფოსი არის თავისუფლება, მისი დამყარება და განვითარება, სახელმწიფოებრივი აღნაგებაც უნდა იყოს შეწონილი ამ მიზანთან და მიზანი უზრუნველყოფილი ამ აღნაგებით.

ეს არის საგანი საკონსტიტუციო უფლებებისა, რომლის განხილვასაც ეხლა შევუდგებით.

2. ხელმწიფობა.

რა არის ხელმწიფობა და ვის ეკუთვნის იგი?

ისტორია გვაძლევს ბევრს საინტერესო მაგალითებს ხელმწიფობის გარეგან ფორმისას. იყვნენ სახელმწიფოანი თეოკრატიული,

ავტოკრატიული, არისტოკრატიული, დემოკრატიული და ოხლოკრატიული.

თეოკრატიულ სახელმწიფოში აღიარებულია ის პრინციპი, რომ ხელმწიფობა ეკუთვნის ღმერთს, რომელიც განაგებს საფსებით მთელ მიწიერ ცხოვრებას. ასეთი იყო ებრაელების სახელმწიფო ძველად, რომის პაპის სამფლობელო საშუალო საუკუნოებში, და ბევრი სამუსულმანო ქვეყნები დღესაც. მოსე წინასწარმეტყველმა ძირითადი კანონი სახელმწიფოსი მიიღო პირდაპირ ღვთისაგან, რომის პაპი ითვლებოდა ქრისტეს მოადგილედ და პირდაპირ მემკვიდრედ პეტრე მოციქულისა; ხალიფატიც მემკვიდრეობაა მამომედისა. ყველა ამ სახელმწიფოებში უკანასკნელი უფლებრივი საფუძველი ხელმწიფობისა ან უმაღლესი ხელისუფლებისა არის ბრძანება ღვთისა.

ავტოკრატიული სახელმწიფოც ხშირად ემყარება რელიგიას. აქ ხელმწიფობა ეკუთვნის მეფეს, რომელიც უმაღლესი გამგეა და კანონმდებელი მთელ სახელმწიფოში.

არისტოკრატია ნიშნავს მცოდნე და განათლებულ პირთა პოლიტიკურ ბატონობას.—ეს არის უმცირესობა, მაგრამ შერჩეული და მომზადებული სახელმწიფო კანონმდებლობისა და მართვა-გამგეობისათვის.

ყველაზედ უფრო მადლა სდგას დემოკრატია. აქ პოლიტიკური უფლება აქვს ყოველ ადამიანს და ყველა თანასწორად ღებულობს მონაწილეობას სახელმწიფო საქმეების წარმოებაში. აქაც კანონმდებლობას და მართვა-გამგეობას ახორციელებენ შერჩეული პირები, მცოდნენი და მომზადებულნი, მხოლოდ ეს შერჩევა ჰხდება ფაქტიურად, ნამდვილ შეფასებით პოლიტიკურ მოღვაწეობისა და მათი არჩევნებით, ე. ი. საყოველთაო ხმის მიცემით. აქ ხელმწიფობა ეკუთვნის მთელს ერს.

სამწუხაროდ, დემოკრატია აქვს ერთნაირი ტენდენცია გადაგვარებისა. გადაგვარებული დემოკრატია არის ოხლოკრატია, ბატონობა ქუჩის, უბნის ძალის და უმეცრებისა. სახელმწიფოებრივ აზრის მაგიერ აქ იმარჯვებს დემაგოგია და სახელმწიფოც ირღვევა და მალე ეღება ბოლო.

მიუხედავად ამ სხვა და სხვა სახელმწიფოებრივ ფორმისა, ხელმწიფობა ყველგან არის, ყველგან არის უმაღლესი ბრძანებლობა და ხელისუფლება. ხელმწიფობის შემეცნებაში შედის ორი ძირითადი ელემენტი: ერთია—ნებისყოფა, მეორე—მატერიალური ძალა

მისი განხორციელებისა. ნებისყოფა შეიძლება მიეწეროს ღმერთს, ეკუთვნოდეს მეფეს ან უმცირესობას, ან უმრავლესობას, ამით არსებითად არა იცვლება-რა; იცვლება მხოლოდ გარეგანი ფორმა გამოხატულებისა; ნებისყოფა კი, როგორც პსიქოლოგიური ფაქტი, რჩება შეუცვლელად, ინდივიდუალურია იგი თუ კოლექტიური. თუ ამ ნებისყოფას შესწევს მატერიალური ძალაც თავის განსახორციელებლად ცხოვრებაში, იგი ჰხდება ხელმწიფობა ან სუვერენობა სახელმწიფოში.

მაშასადამე შეიძლება ითქვას, რომ ეხლანდელ დროში ხელმწიფობა ჰრას ერდუნულა ნებისყოფა, იგია წყარო და საფუძველი ყოველ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებისა და უმაღლესი მეთვალყურე მისი მოქმედებისა. ასეთია შეხედულება იდეალისტური სკოლისა.

ნატურალისტური სკოლა კოტა სხვანაირად უყურებს ამ საკითხს. როგორც ვიცით, მისი შეხედულებით სახელმწიფო—ცოცხალი ორგანიზმია, იგი იზრდება და ვითარდება როგორც ადამიანი. აქ თუ შედარება შესაძლებელია, შეიძლება ვიკითხოთ: როდის აქვს ადამიანს თავისი, პიროვნული ხელმწიფობა? როდის არის იგი უფლებოსანი, რომ განამტკიცოს თავის ნებისყოფა? ჩვენ ვიცით, რომ ბავშვს აქვს უფლებები, მაგრამ არ არის სამოქმედოდ უფლებოსანი და დამოუკიდებელი. როცა იგი გაიზრდება, როცა მისი ორგანიზმი განვითარდება, როცა მას შეეძლება შეგნება თავის ინტერესებისა და ექნება საკმარისი გონებრივი და ფიზიკური ძალა, რომ განამტკიცოს თავისთავი და დაიცვას თავის ინტერესები,—აი მაშინ იგი ჰხდება სრულ-უფლებიანი, მას ეკუთვნის პიროვნული „ხელმწიფობა“ მის პიროვნულ საქმეებში. საზოგადოდ მიღებულია, რომ ოცი ან ოცდაერთი წელიწადი უნდა შეუსრულებს ადამიანს, რომ მიაღწიოს საკმაო განვითარებას ფიზიკურსა და გონებრივს; რომ ითქვას, რომ იგი უკვე მომწიფებულია და შეუძლიან თავის თავს თვითონ უბატრონოს. მაშამდე კი მას არ შეუძლიან თავის საქმეების წარმოება და თავის უფლებების დაცვა.

ასეთივეა სახელმწიფოს მდგომარეობაც. მისი ხელმწიფობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ეს სახელმწიფო ორგანიზმი განვითარებულია, რამდენად მოღონიერებული, რამდენად აქვს იმას შეგნება თავის უფლებებისა და რამდენად შეუძლიან ამ უფლებების დაცვა. თუ ის საკმაოდ განვითარებულია, მოწყობილი და ძლიერი,

იგი ჰხდება სუვერენული სახელმწიფო, მას ანგარიშს უწევს ყველა სხვა სახელმწიფოები და იძულებული ჰხდება ალიარონ იგი დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. როგორც ადამიანის სიცოცხლეში, ისე ეროვნულ ცხოვრებაში არის გარდამავალი ხანაც, როცა ხალხი არც ისე სუსტია, რომ უარი ეყოს მისი ხელმწიფობა და არც ისე ძლიერი, რომ თვით დაიცვას და შეინარჩუნოს იგი, ამისთანა შემთხვევაში საჭირო არის ერთნაირი მფარველობა და მზრუნველობა. ეს გამოიხატება იმ მფარველობაში, რომელსაც საერთაშორისო უფლებებში ჰქვია პროტექტორატი. თუ ეროვნული ორგანიზმი მოლონიერდა ამ მფარველობის ქვეშ, იგი მალე მოიცილებს თავიდან პროტექტორატს და ჰხდება სუვერენული სახელმწიფო, თუ არა და—შსხვერპლი ჰხდება სხვა სახელმწიფოსი, უფრო ხშირად მისი, ვინც უწევდა ამ მფარველობას.

ამნაირად ხელმწიფობა არის განმტკიცება კრთვულ პაროვნებისა საერთაშორისო განწყობილებაში.

ჩვენის აზრით, ორივე თეორია სწორია: მხოლოდ ეხებიან ერთ და იმავე მოვლენის ორ სხვა და სხვა მხარეს: ერთი—პსიქოლოგიურს, მეორე—ფიზიოლოგიურს. მაგრამ, მდებარედ რომ ვთქვათ, სული და ხორცი ისე შეკავშირებულია ერთმანეთთან, რომ მათი განცალკევება ყოვლად შეუძლებელია. ეს ორი ძალი მიდიან და ვითარდებიან პარალელურად. სახელმწიფო წარმოუდგენელია, თუ არ არის რაიმე უფლებრივი წყობილება, სულერთია—თეოკრატიული, მონარქიული, დემოკრატიული, თუ სხვა. თუ კი არის წესწყობილება—არის ერთნაირი აქტივ ნებისყოფისა. ნებისყოფა მოთავსებულია ადამიანის ბუნებაში და თან სდევს თითქმის ყოველთვის მის ზრდას და განვითარებას, მის ევოლიუციას. ამიტომ ზრდა და განვითარება ადამიანის ისე, როგორც საზოგადოებისა ან სახელმწიფოსი, აუცილებელი პირობაა თვით შეგნების ზრდის და ნებისყოფის სიმტკიცისა. ეს ერთი და იგივე მოვლენაა, მხოლოდ ერთსა აქვს სახეში სახელმწიფოებრივ ცხოვრების პსიქოლოგიური მომენტი, მეორეს—მისი ეკონომიური განვითარება და მილიტარული ძალა.

თუ გადავხედავთ ცხოვრებას, მაგალითებისთვის შორს წასვლა არ დაგვიკირდება. აი ჩვენ-თვალ-წინ იხადება რამოდენიმე ახალი სახელმწიფო: პოლონეთი, ფინეთი, საქართველო, და სხვა. რა არის საჭირო მათი ხელმწიფობის დასამყარებლად?—ერთი—გადა-

წვეტილი ნებისყოფა ერისა თავისუფლების მოსაპოვებლად, და მეორე — საერთაშორისო ცნობა ამ ნებისყოფისა. მაგრამ სულ ეს შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი მოღონიერებულია და შეგნებული იმდენად, რომ განამტკიცოს თავისი პიროვნება საერთაშორისო განწყობილებაში.

ამიტომ ჩვენ შეგვიძლიან შევეერთოთ ორივე განმარტება: ხელმწიფობა ანის უმაღლესი ნებისყოფა სახელმწიფოსა, როგორც საერთაშორისო პიროვნება.

ამ განსაზღვრაში მოქცეულია ყველა საქირო ნიშანდობილება: ა) ხელმწიფობა არის ნებისყოფა სახელმწიფოსა და არა რომელიმე წრის, პარტიის ან კლასის; ბ) იგი არის უმაღლესი, მაშასადამე, დამოუკიდებელია საერთაშორისო განწყობილებაში.

3. დანაწილება ხელმწიფობისა.

იმ კულტურულ დონის მიხედვით, რომელზედაც სდგას ეხლა მოწინავე კაცობრიობა, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ხელმწიფობა ეხლა ეკუთვნის ხალხს, მთელ ერს, არა მარტო თეორიულად, არამედ ფაქტიურად. ბევრს მოწინავე სახელმწიფოში დემოკრატიული წესი დიდი ხანია, რაც დამკვიდრდა. იქ, სადაც კიდევ დარჩენილი იყო მონარქიული წყობილება, მხდება რევოლუცია, ინგრევა ტახტი და თანდათან ხელმწიფობა გადადის ხალხის ხელში. ეხლა ლაპარაკი მონარქიაზე ან არისტოკრატიაზე შეუძლებელია: ამას ექნება მნიშვნელობა მხოლოდ ისტორიული და ჩვენი საგნისთვის ზედმეტია. ჩვენ სახეში გვაქვს გამოვარკვეოთ და გავაშუქოთ ძირითადი პრინციპები თანამედროვე სახელმწიფოებრივ აღნაგებისა, ე. ი. იმ დროისა, როცა ერთად ერთი ძალი და გამომჟღავნებელი თავის ცხოვრების სახელმწიფოებრივ ფორმისა არის ეროვნული ნებისყოფა. რასაკვირველია, ჩვენ როლი დემოკრატიის ან ეროვნულ ნებისყოფისა ძალიან არ უნდა გვაზავიადოთ. იმასაც აქვს თავისი საზღვარი. ეს აშკარად მტკიცდება არა მარტო თეორიულად, რომელზედაც წინეთ გვქონდა ლაპარაკი, არამედ რეალურ ცხოვრებითაც. ყველგან დემოკრატიული წესწყობილება ჩამოყალიბდა თითქმის ერთნაირად, ყველგან ფორმა აღნაგებისა თითქმის ერთი და იგივეა. მართალია, ეს, ერთის მხრით, აიხსნება მიზანმიმართულ და საერთაშორისო მაგალითების ზედგავლენით, მაგრამ მეორე მხრით,

შეიძლება დავისკენათ, რომ თავისუფალ შემოქმედებასაც აქვს საზღვარი: ფებს იკიდებს მხოლოდ ისეთი ფორმა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისა, რომლისთვის არის ისტორიული ევოლიუციით მომზადებული ნიადაგი. საფრანგეთის რევოლიუციამ, რაღაც ხუთი-ექვსი წლას განმავლობაში შეიმუშავა და დაამტკიცა სამი კონსტიტუცია, მაგრამ ყველა გამოდგა უღლეური და თავისთავად ჩაიფუშა ცხოვრების ტალღებში. ეს ამტკიცებს, რომ ხშირად ეროვნული ნებისყოფა წინ მიილტვის, არ უწევს ანგარიშს ისტორიულ პირობებს და ცდილობს შევქმნას ისეთი წესწყობილება, რომელიც მოსწონს აღფრთოვანებულ გონებას, მაგრამ არ ეგუება ისტორიით მომზადებულ ნიადაგს.

საქართველო ამ მხრივ მომზადებულად უნდა ჩაითვალოს. აქ ფეოდალური ნაშთი არ იყო ძლიერი და ისიც, რაც დარჩა, სრულებით აღგვილია უკანასკნელი რევოლიუციის ქარტეხილით. რუსეთის აბსოლუტიზმში და თვითმპყრობელი ბიუროკრატია არადროს არ ეგუებოდა საქართველოს ეროვნულ სულს და მის მიდრეკილებას. ამის უტყუარი ნიშანია გაცხოველებული პოლიტიკური და პარტიული მუშაობა. ხალხი ეძებს გამოსავალს იმ უუფლებო მდგომარეობიდან, რომელშიაც იგი იმყოფება, და შეგნებულად ირახმება ამა თუ იმ პარტიის გარშემო. უფრო ღირსშესანიშნავია ის, რომ იდეა, რომლის ირგვლივ ჰხდება ეს ეროვნული კრისტალიზაცია, არ არის არც ერთი რეაქციონული ან დემოკრატიზმის უარის მყოფელი. ჩვენში ბრძოლა გამწვავებულია უფრო არა დემოკრატიზმის წინააღმდეგ, არამედ თვით გეგმის და მეთოდის ირგვლივ ამ დემოკრატიზმის დასამყარებლად. გარდა ამისა, ჩვენა გვაქვს უკვე ჩვენი დადებითი კანონმდებლობა ჩვენი ხალხის ხელმწიფობის შესახებ. პირველივე მუხლი „საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტისა“ ამბობს: „ამაყუნადგან საქართველას ხალხს სუვერენულ უფლებათა მატარებელაჲ“. ეს კანონი არ არის შემთხვევითი, ეს არის ერთსმად და უდავოდ მიღებული მთელი დამფუძნებელ კრების მიერ (12 მარტს 1919 წ.); მაშასადამე პირდაპირ შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ მას აქვს ღრმად გადგმული ფესვები ხალხის შეგნებაში, არის შედეგი ამ შეგნებისა და არა მარტოდენ რევოლიუციონური აქტი გატაცებულ ნებისყოფისა.

ხელმწიფობა—განყენებული შემეცნებაა. იმას უნდა ერთნაირი ოწყა ბა, ერთნაირი ორგანიზაცია, რომ გახდეს შემოქმედ ძალად.

როგორ უნდა მოხდეს ეს ორგანიზაცია, რომ უზრუნველყოფილი იქნას თავისუფლება? ეს არის ძირითადი საკითხი.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ეროვნული ხელმწიფობა შესდგება ორ უმთავრეს ელემენტისაგან: ეს არის ეროვნული ნებისყოფა და მატერიალური ძალა. ეხლა ჩვენ უნდა ჩაუყვირდეთ პირველს—ეროვნულ ნებისყოფას—და გამოვარკვიოთ ფორმა მისი უმთავრესი მიმდინარეობისა. ეს სამუშაო შეასრულა პირველად დიდმა არისტოტელმა ძველ საბერძნეთში, ხოლო მეცნიერული განვითარება და დასაბუთება მისცა მას საფრანგეთის მეცნიერმა მონტესკიემ მე-XVIII საუკუნეში.

მონტესკიე, როგორც ჟან-ჟაკ რუსსო, გატაცებული იყო ერთ უდიდეს პრობლემით: როგორ შეიძლება დაიცვას და შეინარჩუნოს ადამიანმა მისი თავისუფლება? მონტესკიემ დაამტკიცა, რომ არც ერთი ფორმა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისა ამის გარანტიას არ იძლევა. ხელმწიფობა ერისა კიდევ არ ნიშნავს თავისუფლების განმტკიცებას, უმრავლესობაც ხშირად ისე ტირანიულია, როგორც უმცირესობა, თუ მან ჩაიგდო ყველა სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება. ინგლისი მაშინაც თავისუფლების ქვეყანად ითვლებოდა; მონტესკიემ მიჰმართა მის ისტორიის და კონსტიტუციის შესწავლას და ბოლოს მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ უმთავრესი გარანტია თავისუფლებისა არის ხელმწიფობის დანაწილებაში სხვა და სხვა სახელმწიფოს ორგანოთა შორის. მისი აზრით, ხელმწიფობას აქვს სამი უმთავრესი ფორმა მიმდინარეობისა: ეს არის ხელმწიფობა ან ხელისუფლება: ა) კანონმდებელი, ბ) აღმასრულებელი, და გ) მსჯავრმდებელი. ამ სამი უმთავრესი ფუნქციებისათვის უნდა იყოს სამი, ერთი-მეორისაგან დამოუკიდებელი ორგანო: პარლამენტი, მთავრობა და სასამართლო. თითოეული იმათგანი უნდა ასრულებდეს მხოლოდ თავის ფუნქციას და არ უნდა ეროდეს მეორის საქმეში, მაგრამ თითოეულს მათგანს აქვს მაინც ერთნაირი კონტროლის უფლება, არა იმისთვის, რომ ჩაერიოს მეორის მუშაობაში და ხელი შეუშალოს, არამედ მხოლოდ იმისთვის, რომ ჩააყენოს მეორე მის კომპეტენციის ფარგალში, თუ ვინიცაა იგი გადაცდა ამ ფარგალს. მაშინ მივიღებთ ასეთ მდგომარეობას: ერთი იმუშავებს კანონებს, მაგრამ არა აქვს მისი ასრულების ნება; მეორეს სისრულეში მოჰყავს ეს კანონები, მაგრამ არა აქვს ნება გადასხვაფეროს იგი ან გამოსცეს ახალი კანონი; მესამე სჭრის იმ დავას და

უთანხმოებას, რომელიც შეიძლება ატყდეს ან კანონის ასრულების დროს, ან სხვა და სხვა კერძო თუ საერთო ინტერესების შეჯახებით. ამ გზით თავისუფლება შეიძლება უზრუნველყოფილი იქმნას. რათა? იმიტომ, რომ კანონმდებელს არა აქვს ნება თვითონ მოიყვანოს სისრულეში თავისი კანონი, ამიტომ იძულებულია ემსახუროს საერთო ინტერესს და არა რაიმე პირად სარგებლობას; მთავრობა ასრულებს კანონს, მაგრამ ღონე არა აქვს გაატაროს თავისი სურვილი. თვითნებობას ელება ბოლო. თუ სადმე თვითნებობამ იჩინა თავი, დარაჯად დგას სასამართლო: მას შეუძლიან აღადგინოს დარღვეული უფლება. აქ არის ერთნაირი სწორწონაობა ამ სამ უმთავრეს ორგანოთა შორის: ისინი მუშაობენ დამოუკიდებულად, მაგრამ სოლიდარულად. ერთის მუშაობა საჭიროა მეორისათვის, მეორის მესამისთვის და სამივე ერთად ჰქმნიან უფლებრივ წყობილებას სახელმწიფოში. ტირანიის თუ მონარქიის უბედურება ის არის, რომ იქ ერთ და იმავე ორგანოში ხშირად თავმოყრილია ყველა ხელისუფლება—კანონმდებელი, აღმასრულებელი და მსჯავრ მდებელი. ტირანი თვითონ არის სუვერენობის მატარებელი, თვითონ სცემს კანონს, თვითონ ასრულებს და თვითონ იძლევა განაჩენს. ესლა, როცა ტირანიამ თუ მონარქიამ მოსკამა თავისი დღე და სუვერენობა გადავიდა დემოკრატიის ხელში, იმან უნდა მოაწყოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრება ისე, რომ შეუძლებელი გახდეს ყოველი თვითნებობა და უზრუნველყოფილი—სამოქალაქო თავისუფლება. ამისთვის საჭიროა მისი ხელმწიფობის დანაწილება სხვა და სხვა ორგანოთა შორის. მაშინ თითოეულ ორგანოს აქვს მხოლოდ ერთი ელემენტი ხელმწიფობისა, ერთი რომელიმე უმაღლესი ხელისუფლება, და ისიც ისეა მოწყობილი, რომ არა აქვს გასაქანი გარეშე თავისი კანონით განსაზღვრულ კალაპოტისა.

ეს არის ძირითადი დებულება მონტესკიესი. მას ბევრი მოწინააღმდეგე აღმოუჩნდა (ლორენც-შტეინი, ბლუნჟი და სხვები). მაგრამ ეს წინააღმდეგობა უფრო გაუგებრობაზეა დამყარებული. სრული გამოყოფა ერთი ხელისუფლებისა მეორისაგან, სრული მისი დამოუკიდებლობა, რასაკვირველია, შეუძლებელია. პარლამენტი თუ მთავრობა, როგორც სასამართლო, მხოლოდ ორგანოა ერთ დიდ ორგანიზმისა, რომელსაც ჰქვია სახელმწიფო. ორგანო ასრულებს მხოლოდ განსაკუთრებულ ფუნქციას, მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ორგანო გამოყოფილია და ჩამოშორებული

თვითონ ორგანიზმს. თავი ასრულებს თავის ფუნქციას, ხელსაწყოთა, ეისას, მაგრამ ჩამოშორებულნი კი არ არიან მთელი ტანიდან. ორივე ნაწილია ერთ და იმავე ტანისა, ორივეს ასაზრდოებს ერთი და იგივე სისხლი, ორივე აღმოცენებულია ერთ და იმავე ნიადაგზე, მაგრამ ეს სრულებით ხელს არ უშლის იმას, რომ ერთს ჰქონდეს თავისი განსაკუთრებული ფუნქცია და მეორეს—თავისი.

ამიტომ მონტესკიეს თეორია ჩვენ სრულებით არ მიგვაჩნია მიუღებლად. პირიქით, ცხოვრებამ უკვე დაამტკიცა მისი სრული ჭეშმარიტება. ყველგან, ყოველ დემოკრატიულ სახელმწიფოში, უკვე გატარებულია მისი პრინციპები, ზოგან—მკაცრად, ზოგან—ცოტა შერეულად, და თითქმის ყველგან გაამართლა წინასწარი იმედები. ამერიკის კონსტიტუცია კი პირდაპირ აგებულია ამ პრინციპებზე.

ჩვენც ამ გზას უნდა დავადგეთ.

123045
30

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე .

კ ა ნ ო ნ მ დ ე ბ ე ლ ი ხ ე ლ ი ს უ ლ ე ბ ა .

1. წარმომადგენლობა.

ყოველ სახელმწიფოს, როგორც ცოცხალ ორგანიზმს, უნდა ჰქონდეს შესაფერი ორგანოები. თავდაპირველად ის, რომელიც წარმოადგენს ცოცხალ ორგანიზმის ტვინს და საზოგადოდ ნერვულ სისტემას—ე. ი. პარლამენტი და მთავრობა. და მათი უფრო მცირე ნერვული კვანძები—ადგილობრივი თვითმმართველობანი.

ამ ორგანოების შექმნა ხდება არა მარტო ფიზიოლოგიურის ზრდით, როგორც ცოცხალ ორგანიზმებში, არამედ აგრეთვე ადამიანთა შეგნებულ ნებისყოფის გეგმით და ზედგავლენით. აქ შეგნებული ნებისყოფა თამაშობს შემომკმედ როლს. ამიტომ ხალხს თვითონ შეუძლია, უსაშუალოდ, აწარმოოს ზოგიერთი სახელმწიფოებრივი საქმეები. ამისათვის საჭიროა მხოლოდ მოახდინოს ყრილობა, რქონიოს მსჯელობა ამა თუ იმ საქმეზე და გადაწყვიტოს იგი უბრალო ხმის უმეტესობით. აგრე ხდებოდა ძველ საბერძნეთის პატარ-პატარა ქალაქ-სახელმწიფოებში, აგრე ხდება ეხლაც შვეიცარიის ზოგიერთ კანტონებში. აქ წარმომადგენლობაც საჭირო არ არის.

მაგრამ ეხლანდელი სახელმწიფოები არ არის პატარ-პატარა ერთეულები. რამოდენიმე მილიონი და ათეულ მილიონი შეადგენს მცხოვრებთა რაოდენობას. მათი შეყრა ერთად და უსაშუალოდ საქმეების წარმოება ფიზიკურად შეუძლებელია. ამიტომ აუცილებელი გახდა წარმომადგენლობა.

აქედან აშკარაა, თუ რა ნიადაგზე აღმოცენდა ეს ინსტიტუტი. ერთის მხრივ, ვინაიდან ხელმწიფობა ეკუთვნის ერს და ყოველ სახელმწიფოებრივ საქმეში უნდა სცემდეს, ცოტად თუ ბევრად, ეროვნული ნებისყოფა, და, მეორეს მხრივ, ვინაიდან ფიზიკურად შეუძლებელია ყოველთვის თავის მოყრა მთელი ერისა და მისი

დაკითხვა, აუცილებელი გახდა ხელფანჯრის ორგანიზაცია ერთ-
ნული ნებისყოფისა. ხალხი ირჩევს წარმომადგენლებს ან დემო-
კრატებს, ამ წარმომადგენლების კრებული არის პარლამენტი. ამ-
ნაირად პარლამენტი ხდება ორგანო ეროვნული ნებისყოფისა, მაგ-
რამ არა საკსებით და არა სამუდამოდ.

საესებით რომ ყოფილიყო ეროვნული ნებისყოფა გადაცემუ-
ლი, მაშინ გადაცემული იქნებოდა ეროვნული სუვერენობაც და
ხალხი დარჩებოდა ისევ უფლება-ახდილი, როგორც ის იყო მო-
ნარქიის ბატონობის დროს. პარლამენტზე გადადის მხოლოდ ერ-
თი ელემენტი სუვერენობის—კანონმდებელი ხელისუფლება. ეს
უფლება დიდია და ამიტომ საშიშარიც. კანონმდებელ ხელისუფ-
ლებამ შეიძლება შექმნას ისეთი კანონი, რომელიც სულ გააქარ-
წყლებს ერის ხელმწიფობას. ამიტომ ყოველ დემოკრატიულ რე-
სპუბლიკაში პარლამენტი უმთავრეს და უდიდეს საკითხებში შე-
ზღუდულია. ერი თვითონ ინარჩუნებს ამ საკითხების შესახებ უზე-
ნავს ხელისუფლებას. ეს შესაძლებელია, ვინაიდან ამისთანა სა-
კითხები ბევრი არ არის, შეეხება უფრო მიღებულ კონსტიტუ-
ციის შეცვლას და ადვილი მოსახდენია. იმაზე დაწერილებით
შემდეგ გვქენება ლაპარაკი.

გარდა ამისა, პარლამენტი, როგორც ხელფანჯრის ორგანიზა-
ცია ეროვნულ ნებისყოფისა, არ არის მუდმივი თავის შემადგენ-
ლობით. ნებისყოფა ცოცხალი ძალაა. იგი იცვლება, მისი მიმარ-
თულება დამოკიდებულია სხვადასხვა საერთაშორისო თუ შინაგან
გარემოებაზე ზედგავლენისაგან. იცვლება აგრეთვე ეროვნული ნე-
ბისყოფაც. ამიტომ საჭირო არის პერიოდული მისი დაკითხვა და
პერიოდულად გამოცვლა პარლამენტის შემადგენლობისა, ე. ი.
წარმომადგენლებისა.

ჩვენ მივუახლოვდით ერთ დიდად სადავო საკითხს: წარმო-
მადგენელი თავისუფალია თუ არა თავის წარმომადგენლობაში?
იყო დრო, როცა წარმომადგენელს აძლევდნენ მანდატს და
მანდატით შებოროტილი იყო მისი თავისუფალი მოქმედება. წარმო-
მადგენელი ვალდებული იყო ემოქმედნა ისე, როგორც დააბარებ-
დნენ მისი ამომრჩეველები. იმას არ ქონდა თავისუფლება მოქმე-
დებისა. ბოლოს ეს წესი უარყოფილი იქმნა, თავდაპირველად იმი-
ტომ, რომ ყოველად შეუძლებელი აღმოჩნდა ყოველ საკითხის შე-
სახებ მანდატის მიცემა. არის აუარებელი სახელმწიფო საკითხები,

რომელიც ადგილობრივ პატარ-პატარა წრეებს არც კი სწყდებოდა, არც იცის და არც შეუძლიან მათი გადაწყვეტა. ეს საკითხები მუშავდება სახელმწიფოს ცენტრში, მათ გადაწყვეტას უნდა მეტი პოლიტიკური პერსპექტივა, მეტი ცოდნა და გამოცდილება, ვიდრე ეს მოიპოვება პირვანდელ საარჩევნო ერთეულში. ამიტომ მანდატობა გადაეარდა. დარჩა მხოლოდ ისეთ სფეროში, სადაც ის მართლა საჭირო და მიზან-შეწონილია, მაგ. ჩრდილო-ამერიკის პრეზიდენტის არჩევნებში. აქ მხოლოდ ერთი კითხვაა:—ვინ ავირჩიოთ პრეზიდენტად? თანაც ეს არჩევნები დიდათ მწშმენელოვანია და მის შესახებ სახელ-დებითი გამომცდენება ეროვნულ ნებისყოფისა სრულებითი კანონიერი და მიზანშეწონილია.

ესლა წარმომადგენელი თავისუფალია, ის არ არის შეზღუდული რაიმე მანდატით თავის ამომრჩევლების-მიერ. მისი არჩევის შემდეგ ის ითვლება წარმომადგენლად მთელი ერისა და არა მხოლოდ მათი, ვინც ხმა მისცა მის ასარჩევად. იგი თავისუფალია თავის მოქმედებაში. მაგრამ არც ეს თავისუფლება უნდა გავაზვიადოთ. წარმომადგენელს ყოველთვის აქვს თავისი პოლიტიკური და სოციალური პროგრამა, ეს პროგრამა დაბეჭდილი და გაფრცხლებულია ამომრჩეველთა შორის; ამ პროგრამით წარსდგა იგი ამომრჩეველთა წინაშე. ეს პროგრამა ერთნაირი ხელშეკრულებაა ამომრჩეველთა და ასარჩევი პირის შორის. მართალია, ეს ხელშეკრულება არ არის ორივე მხარის მიერ ხელმოწერილი—მაშინ იქნებოდა ნამდვილი იურიდიული აქტი,—მაგრამ არის საჯარო აღთქმა, საჯარო დაპირება, რომ დეპუტატი არ უღალატებს ამ პროგრამას, ამ სიტყვიერ ხელშეკრულებას. აქ უქვეოდ არის პასუხისმგებლობა, მაგრამ თუ ამ პასუხისმგებლობამ ჯერ ვერსად ვერ მიიღო იურიდიული სახე, ეს, ჩვენის აზრით, აიბსნება შემდეგი თეორიული და პრაქტიკული სიძნელით: ერთი—ვინ არის სუბიექტი უფლებისა? ვისი უფლებაა დარღვეული მაშინ, თუ წარმომადგენელმა უღალატა თავის პროგრამას? აშკარაა, ამომრჩევლების, — მაგრამ ვინაიდგან ყველგან მიღებულია ფარული კენჭის ყრა, აშკარაა, ვერავინ დაამტკიცებს იმას, რომ მან მისცა კენჭი. თუ კი დაამტკიცა, მისი ხმა ფარულად არ ყოფილა მიცემული და ამიტომ არც კი უნდა ჩაითვალოს ამომრჩეველ ხმად. მომჩივანს ეცლება უფლებპირავი ნიადაგი: იგი არ ყოფილა ამომრჩეველი და მაშასადამე, არც აქვს უფლება განაცხადოს რაიმე პრეტენზია. ეს ერთი სიძნელე, წმინ-

დად იურიდიულია. არის მეორეც: შეიძლება ეს უფლება გადავი-
დეს საჯარო უფლებების არეში, შეიძლება არა ამომჩრეველს, არა-
მედ მთავრობას მიეცეს უფლება ამისთანა კითხვის აღძვრისა, ე. ი.
როცა წარმომადგენელი უარპყოფს ან გადაუხვევს თავის პროგრა-
მას, მოითხოვოს ამა თუ იმ სახით მისი გადაყენება. მაგრამ ეს იქნე-
ბოდა შეზღუდვა ხალხის ხელმწიფობისა: სად არის გარანტია იმისი,
რომ მთავრობა ამისთანა უფლებას არ მოიხმარს უსიამოვნო დე-
პუტატის გასაძევებლად და ამრიგად სულ არ გარდაქმნის წარ-
მომადგენლობის ძირითად პრინციპს? სჯობია ისევ საპროგრამო
მუშაობა და საზოგადოდ მთელი მისი პოლიტიკური მოღვაწეობა
მიენდოს ისევ დეპუტატს, მის სინდისს და პატიოსნებას, ვიდრე
მთავრობას მიეცეს ისეთი იარაღი, რომელმაც შეიძლება სულ მო-
სპოს ან გამოსცვალოს ეროვნული ნებისყოფის სწორი გამოხატუ-
ლება.

ამიტომ წარმომადგენელი იურიდიულად არ არის პასუხისმგე-
ბელი თავის ამომჩრეველთა წინაშე, ხოლო ზნეობრივად-კი.

2. საარჩევნო უფლება.

ხელმწიფობა—ჩვენა ვსთქვით—ეკუთვნის ხალხს, მთელ ერს.
მაშასადამე, ყოველი ადამიანი, ან უფრო სწორედ რომ ვსთქვათ,
ყოველი მოქალაქე არის მონაწილე ამ ხელმწიფობისა. თითოეული
ნებისყოფა, თუმცა წვეთია ეროვნულ ნებისყოფის ზღვაში, მაგრამ
ის წვეთია, რომლისაგან ბოლოს და ბოლოს შესდგება ეს ზღვა.
სუბიექტიური საფუძველი საარჩევნო უფლებებისა არის უკვე გან-
მტკიცებული შეგნება იმისი, რომ სახელმწიფო საქმეების წარმოე-
ბაში დაინტერესებულია არა ეს თუ ის წრე, არა ეს თუ ის კლასი
საზოგადოებისა. არამედ ყოველი მოქალაქე, მთელი ერი. მართლაც,
ვის არ ეხება სახელმწიფოს საქმეები, მისი მშვიდობიანობა, მისი
ეკონომიური და კულტურული განვითარება? ეინ არ არის დაინ-
ტერესებული ამისთანა კითხვებით? აშკარაა, სახელმწიფოს ცხოვრება
იმავე დროს არის ცხოვრება ყველასი, ყველასი ბედი და უბედო-
ბა გადაბმულია სახელმწიფოს ბედზე და უბედობაზე. თუ ეს ასეა,
ისიც აშკარაა, რომ ყველას აქვს უფლება მიიღოს მონაწილეობა
იმ უმთავრეს აქტში, სადაც უნდა გამოიჩვენოს ეროვნული ნების-
ყოფა. ეს გახლავთ სუბიექტიური საფუძველი საარჩევნო უფლე-

ბისა. აქედან პირველი დასკვნაა: ეს უფლება უნდა იყოს საყოველთაო, განურჩევლად სქესისა, სარწმუნოებისა და ეროვნებისა. ეს პრინციპი ჩვენში უკვე განხორციელებულია და მეტი ლაპარაკი საჭირო არ არის.

ბევრია თვორიები, რომლებიც უარჰყოფენ ზემომოყვანილ პრინციპს და საარჩევნო უფლების საფუძველს ეძებენ უფრო დადებითი კანონმდებლობაში. მე იმათ გარჩევას აქ არ შევეუდგები. შევნიშნავ მხოლოდ, რომ თვით დადებითი კანონმდებლობა, დემოკრატიულ ქვეყნებში მაინც, შედეგია ეროვნული ნებისყოფისა. შეიძლება ეს ეროვნული ნებისყოფა ყველგან არ იყოს სწორედ გამოთქმული, მაგრამ ყველგან აქეთვე არის მიმართული საერთო ტენდენცია. გარდა ამისა, დადებითი კანონმდებლობა განსაკუთრებულს და თითქმის ერთნაირად მკაცრ უზრაღებებს აქცევს ყველგან, — სადაც-კი არის შემოღებული თუნდაც შეზღუდული არჩევნები, ერთ გარემოებას: ეს გახლავთ სწორი გამოთქმა პიროვნული ნებისყოფისა. ამიტომ კანონმდებლობაში აღნიშნულია სხვადასხვა ღონისძიება: წინასწარი სია ამომრჩევლებისა, წესი მისი გასწორების და შეცვებისა, წესი ხმის მიცემისა, დათვლა, გასაჩივრება და სხვა. რისთვის არის ეს რთული და ძნელი პროცედურა, თუ არა იმისთვის, რომ უშეცდომოთ გამოანგარიშებული იქნეს ნებისყოფა ამომრჩეველ მოქალაქეთა? მოაშორეთ ეს ძირითადი საფუძველი არჩევნებს და თვით არჩევნები კარგავს ყოველ აზრს. ყოველ კანონმდებლობაში სასჯელიც-კი, დანიშნულია იმისთვის, ვინც სიყალბეს ჩაიდენს საარჩევნო საქმის წარმოებაში და ასე თუ ისე გადაასხვავებებს მოქალაქის ნებისყოფას. აშკარაა, სწორედ ეს სუბიექტიური ელემენტი არის ნამდვილი საფუძველი საარჩევნო უფლებისა.

აქედან იბადება სხვადასხვა მოთხოვნები. ჯერ ერთი ის, რომ პიროვნული ნებისყოფა უნდა იყოს შეგნებული. აქ ობიექტიური საზომად მიჩნეულია სრულ-წლოვანება. ჩვენში მიღებულია 20 წელიწადი. მკირწლოვანებს, შემლილებს, ყრუ-მუნჯებს არ აქვთ ეს უფლება — სწორედ იმიტომ, რომ მათი ნებისყოფა ან მიბნელებულია, ან არ არის საკმარისად შეგნებული. არ აქვთ აგრეთვე ღირსება-ახდილებს: ვინც ჩაიდინა უღირსი საქმე, მისი ნებისყოფა რასაკვირელია არ უნდა იყოს მხედველობაში მიღებული. უცხოელებიც ვერ მიიღებენ მონაწილეობას არჩევნებში. უფლება

აქეს მხოლოდ მოქალაქეს და სანამ უცხოელი არ გახდება მოქალაქე, თავისთავად ცხადია, სახელმწიფო იმას უფლებას არ მისცემს ჩაერიოს თავის საქმეებში. არჩევნები — ეროვნული ნებისყოფის გამოხატვაა და არა უცხოელების სურვილის და ზრახვებისა.

მეორე: — ზიანდაზიანი, თანასწორი და ფარული. სამივე ეს მოთხოვნილება ემსახურება ერთ და იმავე მიზანს — ეროვნულ ნებისყოფის გამოხატვას სისწორით და მიუმცდარებლათ. ხმის მიცემა უნდა იყოს პირდაპირი, — რათა ამომრჩეველმა იცოდეს კარგად, ვის აძლევს ხმას; იგი უნდა იყოს ფარული — რათა დაცულ იქმნას თავისუფლება ამომრჩეველისა ყოველ შიშისა და ზედგავლენისაგან ხმის მიცემის დროს, თანასწორიც — ვინაიდან ყოველი მოქალაქე თანასწორია: თითო აქვს თითო ხმა, არც მეტი და არც ნაკლები, თავის ნების და შეხედულების გამოსახატავად.

აქ საჭიროდ მიმაჩნია განსაკუთრებით აღვნიშნო ჯარის და საზოგადოდ ყოველ შეიარაღებულ ძალის მდგომარეობა: ჯარი არ უნდა ერეოდეს ერის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ჯარის მოვალეობა და დანიშნულება უადრესად წმინდაა და მაღალი: მან უნდა დაიცვას სამშობლო გარეშე მტრისაგან. ამ უადრეს მიზნის მისაღწევად აუცილებელია განსაკუთრებული ორგანიზაცია და დისციპლინა. დისციპლინა არის უდავოთ და უცილოთ ასრულება ყოველ სამხედრო ბრძანებისა. როცა ისმის ბრძანება, პიროვნული ნებისყოფა ჯარისკაცისა გაუქმებულია. მაშასადამე, ჯარი მხოლოდ ძალაა და უნდა იყოს ძალი, ფიზიკური, მატერიალური, მძლეველი და გამანადგურებელი, როცა ამას მოითხოვს ეროვნული ინტერესი საერთაშორისო განწყობილებაში. მაგრამ შინაური ცხოვრება, ეროვნული ნებისყოფის გამოთქმა, რომელიც თავისუფალია და უნდა იყოს თავისუფალი, ამისთანა ძალის ჩარევას სულ არ მოითხოვს. პირიქით, ამისთანა ძალის ჩარევა წარმოადგენს ისეთ საშიშროებას, რომ შეიძლება სულ დაამხოთ ეროვნული თავისუფლება. ამიტომ ჯარს და ჯარისკაცებს არა აქვთ საარჩევნო უფლებები.

ასეთია ჩვენი შეხედულება არჩევნების ძირითად პრინციპზე. ზოგი მოწინააღმდეგე ცდილობს დაარღვიოს იგი იმავე პრინციპების მიხედვით, რომელზედაც აგებულია. ნებისყოფა, ამბობენ იგინი, არ არის ყველგან საკმაოდ გაშუქებული და შეგნებული. უმეცარი და გაუნათლებელი მასსა ყოველთვის მსხვერპლი ხდება მოხერხებულ აგიტაციის და დემაგოგიისა: ამიტომ თავის მოტყუება

გამოდის ეროვნულ ნებისყოფის გამორკვევა საყოველთაო არჩევნებით და სხვა... ექვი არ არის, ამ მოსაზრებაში ბევრი სიმაართლეა; მაგრამ ეს მაინც საკითხს ვერ სწევტს. აქედან გამომდინარეობს მხოლოდ ის, რომ ხალხის განათლება, მისი გონებრივი და ზნეობრივი განვითარება სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისათვის ეხლა ერთი უაღრესი მოთხოვნილებაა, რომელსაც დიდ ანგარიშს უწევს ყოველი ხალხოსნური მთავრობა და ურომლისოდ მართლა ძნელია განმტკიცება დემოკრატიული წყობილებისა. ამ მიზანს ყოველი ღონისძიებით ცდილობს მიაღწიოს ყველგან დემოკრატია. გარდა ამისა, იმ მომზეხებით, რომ ბავშვი შეიძლება წაიქცესო, ყოველად შეუძლებელია ბავშვს სრულებით აღეკრძალოს სიარული. მაშინ სიარულს იგი ვერასოდეს ვერ ისწავლის. მართალია, მასსა ჯერ კარგად შეგნებული და განათლებული არ არის, მაგრამ მხოლოდ ამიტომ შეუძლებელია იმას აღეკრძალოს „სიარული“. პირველად შეიძლება იგი წაიქცეს, შეიძლება წაიბორძიკოს, შეიძლება გაჰყვეს დემაგოგიას და ამოირჩიოს ისეთი წარმომადგენლები, რომლებიც ხშირად სულ არ ხატავენ ნამდვილ ეროვნულ სულისკვეთებას, მაგრამ ასეთი შეცდომა ადვილი გამოსასწორებელია. თვით არჩევნები მისი საარჩევნო ბრძოლით და აგიტაციით უდიდესი სკოლაა ხალხის გამოსადგომელად და გასავითარებლად. განსაკუთრებით ეხლა, როცა რევოლიუციამ შეარყია მთელი ცხოვრება და თავისი იდეური ღოზუნგები შეიტანა ყოველ მივარდნილ კუთხეში, უკვე გვიან არის ღაპარაკი იმაზე, რომ ხალხი ვითომდა ჯერ საკმაოდ შეგნებული არ არის. რევოლიუცია და მაზე დამოკიდებული იდეური მოძრაობა უკვე ფაქტია. ეს ობიექტიური მოვლენა — ეკვივალენტია სუბიექტიურ განცდისა. მაშასადამე, ნებისყოფაც — უდიდესი ფაქტორია.

ამიტომ საყოველთაო საარჩევნო უფლებას აქვს არა მარტო თეორიული გამართლება, არამედ ობიექტიური საფუძველიც.

ჩვენში მომქმედი საარჩევნო კანონი სავსებით ეთანხმება ზემომოყვანილ პრინციპებს; ამიტომ დაწვრილებით გადმოცემა თვით არჩევნების ორგანიზაციისა აქ საკიროდ არ მიმაჩნია.

3. პროპორციული სისტემა.

წარმომადგენლობის უმთავრესი მიზანია „წარმოადგინოს“ ქვეყანა, მთელი ერი, მისი ნებისყოფა. ამიტომ პარლამენტი უნდა

იყოს სურათი ეროვნულ ნებისყოფისა, როგორც მაგალითად რუქა—სურათია ეროვნული ტერიტორიისა. რუქაზე შეუძლებელია აღინიშნოს ყოველი ვორაკი, ყოველი მინდორი, ყოველი ხრამი და რუ. ყველაფერი ეს რომ აღნიშნულ იქნას, რუქა უნდა იყოს ისე დიდი და ფართო, როგორც თვითონ ქვეყანაა. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ რუქა უფრო პატარაა, ვიდრე დახატული ტერიტორია; ამიტომ იქ შეიძლება აღინიშნოს მხოლოდ უდიდესი მთები, უმთავრესი მდინარეები, — წერილმანების აღნიშვნა კი ტექნიკურად შეუძლებელია.

ასეთივეა პარლამენტი. შეიძლება იქ წარმოდგენილ იყოს ყოველი პიროვნული ნებისყოფა? ცხადია, რომ არა. მაშინ პარლამენტი უნდა გადიდდეს ისე, რომ მთელი ერი იქ იქმნეს თავმოყრილი. მაშინ პარლამენტია მთელი ერი და მაშასადამე არ არის პარლამენტი, არ არის წარმომადგენლობა. მაგრამ პარლამენტს მაინც შეუძლია იყოს „რუქა“ ან სურათი ეროვნული ნებისყოფისა. ამისთვის საჭიროა მხოლოდ ამ სურათში აღნიშნულ იქნას „უმთავრესი სიმამლეები“, უდიდესი „მდინარეები“... ამ უდიდეს მოვლენათა აღნიშვნა-კი პატარა სურათზედაც ადვილია.

შედარებას თავი რომ დავანებოთ, გამოდის, რომ პარლამენტმა უნდა წარმოადგინოს არა თითოეული პიროვნული ნებისყოფა, არამედ საერთო მიმდინარეობა კერძო ნებისყოფათა. რაც უფრო დიდია ეს მიმდინარეობა, მით უფრო ადვილი გამოსახატია იგი პატარა სურათზედაც; რაც უფრო პატარაა, მით უფრო ძნელი. ამიტომ დიდ მიმდინარეობას უნდა ჰყავდეს უფრო დიდი წარმომადგენლობა, პატარას — უფრო პატარა, უფრო მცირე: ამასა ჰქვია პროპორცია. პარლამენტში დაცული უნდა იქმნას პროპორცია ძალთა განწყობილებისა. მხოლოდ მაშინ იქნება იგი უფრო სწორი სურათი ეროვნული ნებისყოფისა.

სწორედ ეს მიზანი აქვს დასახული პროპორციულ სისტემას არჩევნებში.

ეს სისტემა ეკუთვნის ახალ დროებს. პირველად მასზე ლაპარაკი აღძრა ცნობილ სენ-ჟუსტმა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს, მაგრამ მეცნიერული განვითარება მიიღო მხოლოდ წარსული საუკუნის მეორე ნახევარში. უმთავრესი თეორეტიკოსები ამ სისტემისა არიან: კონსიდერანი, კავალკანტი, ანდრე, ჰოჰენ-ბახ-ბიშოვი, დონტი, კერი და სხვანი.

ყველასათვის ნათელი გახდა, რომ ძველი საარჩევნო სისტემა, ევრედწოდებული „მაჟორიტარული“ (არჩევნები ხმის უმეტესობით) არამც თუ არა ჰქმნის ნამდვილ წარმომადგენლობას, პირიქით, სრულებით უარყოფს ხშირათ ეროვნულ ნებას. წარმოვიდგინოთ, რომ მთელი ქვეყანა გაყოფილია ორ პარტიათ, ე. ი. ეროვნული ნებისყოფის ორ მიმდინარეობათ. თუ არჩევნები იქნება უბრალო ხმის უმეტესობით, ერთი ხმაც საკმარისია, რომ მიემატოს ყველა ხმების რაოდენობის ნახევარს და შეჰქმნას უმეტესობა. ვთქვათ, ამომრჩეველთა რიცხვი ორი მილიონია, თითქმის თანაბრად გაყოფილი ორ პარტიის შორის და ამოსარჩევია ასი წარმომადგენელი. მაშინ თუ რომელიმე პარტიამ მიიღო თუნდაც ერთი ხმითაც მეტი (ე. ი. ერთი მილიონი და ერთი ხმა), იგი გაიყვანს ყველა თავის წარმომადგენლებს—იქას ეყოლება ასი დეპუტატი, მეორე პარტიას-კი—არც ერთი, თუმცა მისი რაოდენობა თითქმის იმოდენაა, როგორც მისი მეტოქისა (აკლია მხოლოდ ერთი ხმა). გამოდის, უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში ერთი ნახევარი ქვეყნისა წარმოდგენილია და მეორე ნახევარი კი არა. ეს აშკარა უსამართლობაა.

ესლა ვთქვათ, რომ ასეთ პარლამენტმა მიიღო რომელიმე კანონი უბრალო ხმის უმეტესობით: თუ ეს უმეტესობა მცირეა, მაგალითად, არა უმეტესი სამი მეხუთედისა, ადვილი დასამტკიცებელია, რომ ასეთი კანონი სულ არ ეთანხმება ერის უმრავლესობის სურვილს. თუ პარლამენტი წარმოადგენს ერის ნახევრის ნებისყოფას ($1/2$), თუ კანონი მიიღო $3/5$ -დამა პარლამენტისამ, აშკარაა, ეს კანონი ეთანხმება მხოლოდ ერის ნახევრის სამ-მეხუთედს. ნახევრის სამი მეხუთედი ($1/2 : 3/5 = 3/10$) იქნება მხოლოდ სამი მეათედი მთელი ერისა. თუ ერი ორი მილიონია, სამი მეათედი იქნება მხოლოდ ექვსასათასი, ე. ი. უმცირესობა და არა უმრავლესობა ერისა. ერთის სიტყვით, მაჟორიტარული სისტემა საპარლამენტო არჩევნებში ყოველად მიუღებელია დემოკრატიული თვალსაზრისით. ამიტომ პროპორციული სისტემა თანდათან იკავებს გზას არა მარტო პატარ-პატარა სახელმწიფოებში. წრეულს საფრანგეთში მიიღეს ეს კანონი, ცოტა შერეული ტიპისა; მიღებულია აგრეთვე უკანასკნელ გერმანიის კონსტიტუციაში აშკარაა, იგი მალე მოეფინება მთელს ქვეყნიერებას, ვინაიდან დემოკრატიული მოძრაობა ესლა ყველგან ძლიერია.

პროპორციული არჩევნები სწარმოებს ამ სახით: ყოველ პარტიას, ყოველ იდეურ მიმდინარეობას, უფლება აქვს შეიმუშავოს თავისი სია კანდიდატებისა და წარუდგინოს საარჩევნო კომისიას გამოსაქვეყნებლად. ამისთანა სიები იქნება იმდენი, რამდენიც პოლიტიკური პარტიაა სახელმწიფოში. ამისთანა პარტიები იქნება 10—15. შემდეგ მთელს სახელმწიფოში კენჭი ეყრება ამ სიებს, და არა პიროვნებას. მერე დათელიან ყველა საარჩევნო ხმებს და თითო სიის ხმებს ცალ-ცალკე. ამნაირად ჩვენ გვექნება ჯამი ყველა ხმებისა, რაც კი მიცემულ იქნა მთელს სახელმწიფოში და ჯამი თითოეული სიის ხმისა. წარმომადგენლების ადგილი კი პროპორციულად უნდა იქნეს დანაწილებული ამ სიათა შორის. ვთქვათ, 10.000 ხმაა. 10 წარმომადგენელია ამოსარჩევი, და სულ სამი სიაა, რომელთა შორის ეს ათი ათასი ხმა დანაწილებულია ასე: პირველ №-მა მიიღო 5.000, მეორემ—3.000 და მესამემ—2.000.—რომ სამართლიანად დავანაწილოთ წარმომადგენელთა რიცხვი სიათა შორის, საჭიროა ამომრჩეველთა ხმების რიცხვი გავყოთ იმ რიცხვზე, რომელიც წარმომადგენს ასარჩევ წარმომადგენელთა რაოდენობას:

$$\frac{10.000}{10} = 1.000. \text{ აი აგრე მიღებულ რიცხვს ჰქვიათ მეტრი ან საზომი. ამ } \\ \text{საზომით უნდა მივმართოთ ყველა სიებს და გამოვიანგარიშოთ, თუ } \\ \text{რომელს რამდენი წარმომადგენლის ადგილი ერგება. თუ ერთი } \\ \text{წარმომადგენლის ასარჩევად საჭიროა ათასი ხმა, აშკარაა თითოეუ- } \\ \text{ლი სია მიიღებს იმდენ წარმომადგენელს, რამდენჯერ ათასს შეი- } \\ \text{ცავს მის მიერ მიღებული ჯამი ხმებისა. ამიტომ პირველ სიამ უნ- } \\ \text{და მიიღოს 5 ადგილი, მეორემ—3 და მესამემ—2. ამ უბრალო } \\ \text{მაგალითიდან გამოდის, რომ პროპორციისთვის საჭიროა მხოლოდ } \\ \text{ყველა მიღებულ ხმების რიცხვი გავყოთ პარლამენტის ყველა წევ- } \\ \text{რების რიცხვზე, რომ მივიღოთ მეტრი ან საზომი. მაშინ გვეცო- } \\ \text{დინება, თუ რამდენი ხმა უნდა იმისთვის, რომ გავატაროთ ერთი } \\ \text{წევრი პარლამენტისა. მერე ამ საზომის მიხედვით თითოეულ სიას } \\ \text{მივაკუთნოთ იმდენი ადგილი, რამდენიც იმას მოუწევს მის მიერ } \\ \text{მიღებულ ხმების რაოდენობის მიხედვით.}$$

მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ცხოვრება აგრე მარტივ ციფრებს არასოდეს არ იძლევა. ხშირათ გაყოფა ერთი რიცხვისა მეორეზე შეუძლებელი ხდება, ამიტომ ბოლოს და ბოლოს მთელი რიცხვი ღებუტატებისა ხშირათ არ არის არჩეული. გამომანგარიშებით უკვე დამტკიცებულია, რომ გამყოფელი რიცხვი უნდა იყოს არა დე-

პუტატების რაოდენობა პარლამენტში, არამედ ცოტა მეტი. მაშინ მეტრი ნაკლები იქნება და შესაძლებელი ხდება ყველა დეპუტატი ამორჩეულ იქნას.

საინტერესოა თეორიული გაშუქება ამ საკითხისა. ინგლისის მეცნიერი კერრი ამბობს, რომ აქაც უმრავლესობის პრინციპია, მხოლოდ იმას ახსნა და გაგება უნდაო. მისი აზრით, უმრავლესობის რაოდენობა დამოკიდებულია არა მარტო იმ რიცხვზე, რომელიც გასაყოფია, არამედ იმაზედაც, რომელ-მაც უნდა გაჰყოს. როცა ერთი პირია ასარჩევი, ამბობს კერრი, მან უნდა მიიღოს იმოდენა ხმა, რომელსაც ვერ მიიღებს ვერავინ მეორე, ე. ი. ნახევარზე მეტი; როცა ორი პირია ასარჩევი, თითოეულმა უნდა მიიღოს იმდენი, რომელსაც ვერ მიიღებს მესამე და ასე რიგ-რიგად. მართლა, ვთქვათ ათასი ხმა: თუ ერთი პირია ასარჩევი, აშკარაა, ის ამორჩეულია მხოლოდ მაშინ, თუ მიიღო ნახევარზე მეტი — $500 + 1$, ღარჩება 499; მაშასადამე ვერავინ მეორე ვერ მიიღებს იმდენს, რამდენიც მიიღო პირველმა. თუ ორი პირია ასარჩევი, თითოეულმა უნდა მიიღოს იმდენი, რომელსაც ვერ მიიღებს მესამე; ასეთი რიცხვია 334, ვინაიდან თუ ნაკლები რიცხვი ავიღეთ, მაგალითათ 333, მაშინ ორივე მიიღებენ 666 და კიდევ ღარჩება 334. და ამ რიცხვით კი გავა მესამეც. კერრის აზრით კი მესამემ ვერ უნდა მიიღოს ის რიცხვი, რომელსაც მიიღებს პირველი ორი. კერრი იძლევა ასეთ მათემატიკურ ფორმულას.

მეტრი $= \frac{a}{n+1} + 1$ სადაც a არის ამომრჩეველთა ხმების რიცხვი და n — რიცხვი ასარჩევ წარმომადგენლებისა. ჩვენ მაგალითს რომ დავუბრუნდეთ, მივიღებთ: როცა ერთი წარმომადგენელია ასარჩევი: $\frac{1.000}{1+1} + 1 = 500 + 1$, როცა ორია ასარჩევი: $\frac{1.000}{2+1} + 1 = 333\frac{1}{3} + 1$ ან 334. და ასე რიგ-რიგად.

საზოგადოთ მეტრის ან საზომის გამოსაანგარიშებლად არის რამდენიმე მეთოდი. ჩვენი კანონმდებლობით მიღებულია მეთოდი დონტისა. მდგომარეობს შემდეგში: ყველა სიებისმიერ მიღებული ხმები დაყოფილ უნდა იქნას თანდათანობით პირვანდელ რიცხვებზე — 1, 2, 3, 4... და ასე რიგ-რიგად, მერე მიღებული ნაყოფადი დამწკრივებული. ჯერ დიდი რიცხვი, შემდეგ მცირე, თან-

დათანობით. მაშინ ის ნაყოფადი, რომელსაც ეჭირება ის ადგილი, რომელიც უდრის საარჩევ დებუტატების რაოდენობას, იქნება მეტრი ან საზომი.

სულ ეს ტექნიკური მხარეა და მეტი განმარტება საჭირო არ არის. პრინციპიალური ჩვენი მოთხოვნილება ის არის, რომ პარლამენტი უნდა იყოს სურათი ეროვნულ ნებისყოფისა და ამ თვალსაზრისით პროპორციული სისტემა უთუოდ სასურველია. მხოლოდ აღსანიშნავია ერთი უხერხულობა. საზოგადოდ ეს სისტემა თხოვლობს, რომ იყოს ერთი საარჩევნო სია თითოეული პარტიისათვის. ტერიტორიაზე. შედეგი ამ მოთხოვნილებისა ის არის, რომ ხშირად დიდი უმრავლესობა კანდიდატებისა სრულებით უცნობი პირებია ამომრჩეველთათვის. მართალია, ამომრჩეველი ხმას აძლევს პარტიას, მაგრამ მთელი ერთი სავსებით პარტიულად დარაზმული არასოდეს არ არის. ხშირად თითქმის უმრავლესობა ერისა პარტიულ დანაწილების გარეშეა. ამიტომ ეს სისტემა იწვევს ხშირად უპარტიოთა შორის ინდიფერენტუზს და აბსენტეიზმს. გარდა ამისა, არის კუთხეები, რომელსაც თავისი ადგილობრივი ინტერესი აქვს უფრო მწვავედ დაყენებული და პარტიული პროგრამის ზოგადი დებულებით არც-კი იფარება, ადგილობრივ მცხოვრებთათვის მაინც. საჭიროა, რომ იყოს მეტი ზნეობრივი კავშირი მცხოვრებთა და წარმომადგენელთა შორის. ეს-კი შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა კანდიდატებს იცნობს ხალხი, მათთან დაახლოებულია და შეუძლია უშუალოდ მათი დაფასება. ამისთანა პირობაში ხალხი თუ აირჩევს ვისმე, შეიძლება არჩეულზე მართლა ითქვას, რომ იგი აღჭურვილია ხალხის ნდობით.

ეს ნაკლი პროპორციულ სისტემისა ბევრგან იგრძნეს და შესაფერი შესწორებაც შეიტანეს. მაგალითად, ნევშატელის კანტონში, თუმც თვითონ პატარა ქვეყანაა და ხალხი ალბად კარგად იცნობს ყველა კანდიდატებს, მაინც მოქალაქეს ნება აქვს ზოგიერთი სახელი სიიდან სულ ამოშალოს, ზოგის მაგიერ ახალი სახელი შეიტანოს. ჩვენში საარჩევნო სია ხელშეუხებელია, მისი გასწორება ან შეცვლა კანდიდატების სახელებისა — აღკრძალულია.

ჩვენ შეიძლება შემოვიტანოთ მეორე კორექტივი — დავაპატარავოთ საარჩევნო ოლქი. საქართველო უნდა იქმნას დაყოფილი რამდენიმე საარჩევნო ოლქად, მაგრამ იმ ანგარიშით, რომ თვითონ პრინციპს პროპორციისას დაურჩეს საკმარისი გასაქანი. ეს

გასაქანი საკმარისი იქნება, ჩვენის აზრით, თუ თითო ოლქში ასარჩევი იქნება ათიდან თუთხმეტამდე კანდიდატი. მაშინ საერთო რიცხვი დეპუტატებისა წინასწარ დანაწილებულ უნდა იქმნას ამ ოლქთა შორის მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით. მაშინ ოლქი დაახლოვებით იქნება ესლანდელი მაზრა; პატარ-პატარა მაზრები შეიძლება შევაერთოთ ან მეზობელ მაზრას მივაწეროთ, რომ მივიღოთ მცხოვრებთა საკირო რაოდენობა 10—15 დეპუტატების ასარჩევად. ამრიგად მივიღებთ 10—12 საარჩევნო ოლქს ან მაზრას და თითოეულ მაზრას ექნება თავისი საარჩევნო სია თითოეულ მომქმედ პარტიისაგან. თითოეული პარტია ეცდება, რასაკვირველია, თავის სიაში მოაქციოს ისეთი პირი, რომელიც უფრო ცნობილია და პოპულარული ამ მაზრაში. ხალხიც უფრო შეგნებულად მოეპყრობა თავის მოვალეობას და გამოიჩენს მეტ ინტერესს. პარლამენტიც უფრო ახლო იქნება ხალხთან და ზნეობრივი კავშირიც უფრო მჭიდრო.

4. წარმომადგენელი.

შეუთავსებლობა და შეუვადლობა.

წარმომადგენლად პარლამენტში შეიძლება იყოს ყოველი მოქალაქე, რომელსაც კი აქვს საარჩევნო უფლება. ამ აზრს ზოგი მეცნიერი არ ეთანხმება. ამბობენ, რომ საპარლამენტო ფუნქცია არის დიდათ მნიშვნელოვანი, იმის რიგიანად ასრულებისათვის საკიროა შესაფერი ნიჭი და უნარი, სათანადო ცოდნა და მომზადება. ეს აზრი საზოგადოდ მართალია, მაგრამ დასკვნა არ არის მისაღები. ამ შემთხვევაში რაიმე ცენზის შემოღება, როგორც ეს ხდება აქამდე ზოგ ჩამორჩენილ ქვეყნებში, იქნებოდა სწორედ შეზღუდვა ეროვნულ თავისუფლებისა. გარდა ამისა, თვითონ ცხოვრებას შემოაქვს აქ თავისი კორექტივი. არჩევნები სწორედ ის მოვლენაა, რომლის შემწეობით ბუნებრივად და თავისთავად ხდება ის, რაც საკიროა საპარლამენტო მოღვაწეობისათვის: შერჩევა წარმომადგენლისა. ის, ვინც არჩეულია ათასი და ათი ათასი ხმებით, უმეტეს შემთხვევებში მაინც, უნდა ჩაითვალოს ღირსეულ წარმომადგენლად.

ამაირად ყოველ მოქალაქეს, კანონიერად არჩეულს, შეუძლიან დაიქიროს სავარძელი პარლამენტში და ჩაებას საკანონმდებლო

მუშაობას. მაგრამ იმისთვის, რომ ეს მუშაობა იყოს რიგიანი და ნაყოფიერი, შეთანხმებული ეროვნულ ნებისყოფასთან და არა პიროვნულ თუ ვიწრო პარტიულ სულისკვეთებასთან, საჭიროა ერთი პირობა: თავისუფლება თვითონ ჰარლამენტის წევრისა.

ა) თუ პარლამენტი გამომხატველია ეროვნულ ნებისყოფისა, თავისთავად ცხადია, მას უნდა ჰქონდეს სრული და შეუზღუდველი უფლება გამოსთქვას თავისი აზრი და შეხედულება ისე, როგორც მას უნდა. უამისოდ შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ რაიმე საკანონმდებლო მუშაობა, მაშასადამე, თითველ პარლამენტის წევრსაც უნდა ჰქონდეს ასეთივე უფლება. ამ უფლებას ვერავინ შეზღუდავს, გარდა თვითონ პარლამენტისა. ეს პრინციპი ყველგან მიღებულია, მაგრამ ამით არ ამოიწურება კიდევ საკითხი.

ადამიანის ნებისყოფა, როგორც მაგნიტის ისარი ჩრდილოეთისაკენ (სამაგნიტო პოლიუსი), ბუნებრივად მიმართულია სიკეთისა და სათნოებისაკენ. მაგრამ ეს ბუნებრივი მიმართულება, სხვადასხვა გარეშე ძალთა ზედგავლენის გამო, ხშირად ირყევა, იღუნება, აცდება ხოლმე თავის ბუნებრივ მიმართულებას, სწორედ ისე, როგორც მაგნიტის ისარი. პირადი ინტერესი, ანგარეობა, შიში ვისიმე წინაშე—აი ეს გარეშე ძალა, რომელსაც ზედგავლენა, აქვს ნებისყოფის მიმართულებაზე, იწვევს მაჩში რყევას და გადაუწყვეტელობას და ბოლოს შეიძლება სულ გამოსცვალოს ეს მიმართულება. საჭიროა ისეთი პირობების შექმნა, რომ პარლამენტის წევრი არ განიცდიდეს ამისთანა ძალების ზედგავლენას, რომ მისი ნებისყოფა მიმართულ იყოს მხოლოდ სიკეთისაკენ, არ ირყეოდეს, არ იღუნებოდეს, არა კრთებოდეს სხვადასხვა გარეშე მოსაზრებათა მოლანდებით. მაშინ იგი მართლა ნამდვილი წარმომადგენელია თავის ერისა და შეუძლიან იმუშაოს თავის სინიდისის და უმაღლესი შეგნების კონტროლის ქვეშ.—მაგრამ ეს მიზანი საცესებით თითქმის მიუხედეელია, ვინაიდან სულ ეს—მოვლენაა სუბიექტიური და პსიხოლოგიური. ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ რაიმე ღონისძიება, თუ გვაქვს ობიექტიური საფუძველი. ასეთი საფუძველია სხვადასხვა თანამდებობა ან დამოკიდებულება პარლამენტის წევრისა სახელმწიფოში. თუ ეს თანამდებობა ან დამოკიდებულება ისეთია, რომ მან შეიძლება იქნა არა-სასურველი ზედგავლენა პარლამენტის წევრზე, თუ მან შეიძლება გამოსცვალოს ან შეარყიოს ბუნებრივი მიმართულება მისი ნებისყოფისა, მაშინ მან თავი

უნდა დაანებოს ამ თანამდებობას ან დამოკიდებულებას, ვინაიდან ასეთი თანამდებობა და დამოკიდებულება შეუთავსებელია პარლამენტის წევრის თანამდებობასა და მოვალეობასთან. შეუთავსებელია პსიხოლოგიურად. პარლამენტის წევრობა ითხოვს თავისუფლად გამოთქმას ნებისყოფისას, მაგრამ ის დამოკიდებულება, რომელიც აქვს პარლამენტის გარეშე, ხელს უშლის ან სრულიად სპობს ამ თავისუფლებას. რიგიანი მუშაობა ხდება შეუძლებელი, კანონმდებლობა — დროებითი, პარტიული, ან კიდევ უარესი და ამცდარი ეროვნულ ინტერესს და ნებისყოფას. ამიტომ პარლამენტის წევრობასთან შეუთავსებელია ყოველი ასეთი თანამდებობა და დამოკიდებულება.

ასეთი თანამდებობაა ყოველი სახელმწიფოებრივი სამსახური, სადაც მოხელე ღებულობს რაიმე ჯამაგირს, და ყოველი საზოგადოებრივი — თუ იგი ამავე დროს ხელქვეითი აგენტია აღმასრულებელი ხელისუფლებისა. პირველი იმიტომ, რომ ჯამაგირის აღება ყოველთვის საშიშო მოტივია, რომელმაც შეიძლება იქონიოს არასასურველი ზედგავლენა პარლამენტის წევრის გადაწყვეტილებაზე. გარდა ამ მოსაზრებისა, პრაქტიკულად შეუძლებელია, რომ მოხელე იყოს კარგი მოხელე და ამავე დროს კარგი წევრი პარლამენტისა. მოხელე ვერ ასრულებს თავის მოვალეობას კარგად, თუ იგი პარლამენტის წევრია, და პარლამენტის წევრი — თუ იგი მოხელეა. თითოეულს მათგანს, თუ სინიღისიერად მოეპყრობა თავის მოვალეობას, ძალიან დიდი სამუშაო აქვს. გარდა ამისა, ყოველ მოხელეს ჰყავს უფროსი, ყოველი მოხელე ადმინისტრაციულად ექვემდებარება სამინისტროს. სამინისტრო ახორციელებს აღმასრულებელი ხელისუფლებას. ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმაზე, რომ ძირითადი პრინციპი დემოკრატიული წყობილებისა არის ერთნაირი სწორ-წონაობა კანონმდებელ და აღმასრულებელ ხელისუფლებათა შორის, როგორც ამას შემდეგ დავინახეთ.

შედეგი ამ პრინციპისა არის პასუხისმგებლობა სამინისტროსი პარლამენტის წინაშე. მაგრამ თუ პარლამენტში იქნება არა თავისუფალი წევრი, არამედ მოხელე, ხელქვეითი სამინისტროსი, აშკარაა, ეს პასუხისმგებლობა იქნება ფიქტიური და სრულებით უნაყოფო. შეუძლებელია იყო მინისტრის ხელქვეითი, ამსრულებელი მისი ბრძანების და განკარგულებისა, და ამავე დროს პასუხი მოთხოვო იმას შესახებ მისი მოქმედებისა.

ასეთივე მდგომარეობაა საზოგადოებრივი პირისა, ე. ი. ისეთის, რომელიც ამორჩეულია რომელიმე ადგილობრივ თვითმართველობის მიერ, თუ ამ პირს ევალება აგრედვე ასრულება რომელიმე აღმასრულებელი ხელისუფლების ფუნქციისა. ასეთია, მაგალითად, მამასახლისი ან ადგილობრივი კომისსარი, ქალაქის მოურავი და სხვანი. კონკრეტულად ამ საკითხის გადაწყვეტა დამოკიდებულია მთელი ადმინისტრაციული აპარატის კონსტრუქციაზე. თუ ეს კონსტრუქცია ისეთია, რომ ადგილობრივი თვითმართველობის მიერ ამორჩეული პირი არ არის იმავე დროს ადგილობრივი აგენტი ცენტრალური მთავრობისა, მას შეუძლიან იყოს წევრი პარლამენტისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს ორი თანამდებობაც შეუთავსებელია.

ეს არის საზოგადო პრინციპი. არის გამონაკლისიც: მინისტრი, სახელმწიფო კონტროლიორი და პროფესორები შეიძლება დარჩნენ თავიანთ თანამდებობაზე და იყვნენ იმავე დროს პარლამენტის წევრიც.

ბ) შეუთავსებლობასთან შეიძლება დაკავშირებულია შეუვალობა. იმ მოსაზრებათა შემდეგ, რაც ზემოდ იყო მოყვანილი, თავისთავად აშკარაა, რომ პარლამენტის წევრი უნდა იყოს დაფარული შეუვალობის პრინციპითა. თუ იგი, როგორც პარლამენტის წევრი, წარმომადგენელია ერისა და გამომხატველი მისი ნებისყოფისა, ის უნდა იყოს ხელშეუხებელი და თავისუფალი თავის მოღვაწეობაში. არავითარ ძალდატანებას, არავითარ შეზღუდვას მისი თავისუფლებისას, არ უნდა ქონდეს ადგილი. რაც გინდ რომ ჩაედინოს პარლამენტის წევრმა, პარლამენტში ან პარლამენტის გარე, სახელმწიფოე, იგი ხელისუფლებას ნება არა აქვს მიიღოს რაიმე მისი თავისუფლების შემზღუდველი ღონისძიება, თუ არა აქვს წინასწარი ნებართვა თავითან პარლამენტისაგან. მაგალითად, არ შეიძლება პარლამენტის წევრის დაპატიმრება, გაჩხრეკა, გაჩხრეკა მისი ბინისა, აღკრძალვა აღკრძალულ წიგნის თუ გაზეთების კითხვისა და სხვა. ასეთი ზომებით პარლამენტის წევრი ფაქტიურად განდევნილი იქნება პარლამენტიდან, მოესპობა ღონე შესარულოს თავისი მოვალეობა, ან საშინლად შეფერხებული და შებოჭილი იქნება მისი მოღვაწეობა.

ამ საზოგადო პრინციპიდან არის ერთი გამონაკლისი: თუ პარლამენტის წევრს ზედ მიუსწორებენ რაიმე ბოროტ-მოქმედების

დროს, მაშინ შეიძლება იგი დაკავებულ იქმნას, მაგრამ ეს გარემოება დაუყოვნებლივ უნდა ეცნობოს პარლამენტის პრეზიდიუმს და მერე პარლამენტზეა დამოკიდებული ამისთანა წევრის განთავისუფლება თუ პასუხის გებაში მიცემა. საზოგადოდ ყოველ ადმინისტრაციულ თუ სამოსამართლო ზომას, მიმართულს პარლამენტის წევრის თავისუფლების წინააღმდეგ, ესაქიროება ნებართვა პარლამენტისა. სასჯელიც რომ იყოს გადაწყვეტილი სასამართლოს წესით, მისი სისრულეში მოყვანასაც უნდა განსაკუთრებული დასტური პარლამენტისა. ეს არის პრინციპი საპარლამენტო შეუვალობისა.

ზოგი ჰფიქრობს, რომ ეს პრინციპი — ანაქრონიზმია საკონსტიტუციო უფლებაში. ეს პრინციპი მართლა აღმოცენდა ისტორიულად იმ ხანებში, როცა მონარქია და მონარქიული ნაშთი გამწვანებით ებრძოდა ხალხის წარმომადგენლობის იდეას. ეხლა, როცა განმტკიცდა დემოკრატიული წყობილება, როცა ხელმწიფობა გადავიდა ხალხის ხელში, ვითომდა საჭირო არ არის კონსტიტუციაში განსაკუთრებით იყოს აღნიშნული ეს საპარლამენტო შეუვალობა. ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ. მართალია, მონარქია და ყოველი მისი ნაშთიც გადავარდა, მაგრამ მონარქია მხოლოდ ფორმად სახელმწიფოებრივი და არა არსებითი მომენტი. არსებითად სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება პრჩება, ჰხდება მხოლოდ ახალი. დემოკრატიული მისი ორგანიზაცია. პრჩება აღმასრულებელი ძალაც. კონფლიქტი აღმასრულებელ და კანონმდებელ ძალათა შორის არამც თუ შესაძლებელია, აუცილებელიცაა და სწორედ იმიტომ, რომ არის დემოკრატიული წყობილება. ეს წყობილება ჰგულისხმობს ეროვნულ ნებისყოფის თავისუფლად გამოთქმას და რეალურ ცხოვრებაში მის გატარებას. თუ ამას არ ეთანხმება მთავრობის პოლიტიკა, მთავრობა უნდა გადადგეს. ჰხდება კონფლიქტი, და თუ კონფლიქტი ჰხდება, პარლამენტის წევრი დაფარული უნდა იყოს შეუვალობით. უამისოდ ყოველი კონფლიქტი გათავდება მთავრობის გამარჯვებით, მოისპობა მისი პასუხისმგებლობა და ჩვენ, შეიძლება, ისევ დავუბრუნდეთ მონარქიულ ფორმას.

ამგარაა, შეუვალობა პარლამენტის წევრისა პრინციპიალური საკითხია და იმას უნდა ჰქონდეს თავის ადგილი კონსტიტუციაში. ეხლა გადავიდეთ თვით კანონმდებლობაზე.

5. კანონმდებლობა.

უმთავრესი ფუნქცია, რომელსაც ასრულებს პარლამენტი, როგორც ხელოვნური ორგანიზაცია ეროვნულ ნებისყოფისა, არის კანონმდებლობა. ეს ნებისყოფა იხატება იმ დადგენილებებში და უფლებრივ ნორმებში, რომლებსაც ჰქვიათ კანონი.

ჩვენ აქ თავი დავანებოთ იმის განმარტებას, თუ რასა ჰქვიათ კანონი ფორმალურის და მატერიალურის თვალსაზრისით. თეორიულად ამ საკითხს აქვს ერთნაირი მნიშვნელობა, მაგრამ იმ მიზნისთვის, რომელიც დასახული აქვს ამ მცირე გამოკვლევას, იმას არ აქვს დიდი ღირებულება. ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ ძირითადი პრინციპები საკონსტიტუციო უფლებისა, საზოგადოდ. და ეს—ძირითადი პრინციპი საკანონმდებლო ხელისუფლებისა.

ეროვნული ნებისყოფა მიმართულია ყოველთვის ეროვნულ ცხოვრების განვითარების და კეთილდღეობისაკენ. მიზანი კანონმდებლობისა არის უფლებრივი მოწყობა და მოწესრიგება საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა. ეს მიზანი თხოულობს პირველად—შინაგან ორგანიზაციას საპარლამენტო საკრებულოსი და შემდეგ—თვით მუშაობის ორგანიზაციას პარლამენტში. ამიტომ პარლამენტი თავიდანვე ირჩევს თავის პრეზიდიუმს—თავმჯდომარეს, მის ამხანაგებს და მდივნებს, შემდეგ ირჩევს კომისიებს, რომელთაც ევალებათ კანონ-პროექტების შემუშავება ან წინასწარ განხილვა. მთელი წესი საპარლამენტო მუშაობისა წინასწარ განსაზღვრულია განსაკუთრებულ კანონით—რეგლამენტით. რეგლამენტი არ არის საკონსტიტუციო საკითხი, ის თავისთავად იგულისხმება საპარლამენტო მუშაობაში. ამიტომ ჩვენ იმაზე არ შევჩერდებით.

აგრე მოწყობილი პარლამენტი შეუდგება ხოლმე მუშაობას. ეს მუშაობა იყოფება რამდენიმე საგულისხმო მომენტად: ეს გახლავთ—ინიციატივა, განხილვა, მიღება და დამტკიცება კანონისა, და მისი გამოქვეყნება. ყველა ამ მომენტს აქვს პრინციპიალური ხასიათი.

ა) **ინიციატივა** არის უფლება საკანონმდებლო საკითხის აღძვრისა. ეს უფლება ყველას არა აქვს. ყველას აქვს, რასაკვირველია, უფლება აღძვას ეს თუ ის საკითხი საზოგადოებაში, სწეროს გაზეთებში და სხვა ამისთანები. მაგრამ ეს საკანონმდებლო

ინიციტივა კი არ იქნება. ინიციტივის უფლება ჰქვია ისეთი ძერას საკითხისას, რომელსაც უნდა მოჰყვეს საკანონმდებლო მისი განხილვა. ეს უფლება კი ყველას არა აქვს. უწინ, როცა დემოკრატიული წყობილება ისე განვითარებული არ იყო, ინიციტივის უფლება ჰქონდა მხოლოდ მთავრობას. ეხლა ეს უფლება აქვს მინიჭებული ყოველ პარლამენტის წევრს. ეს, აშკარაა, პირდაპირი შედეგია ხალხის ხელმწიფობისა. შეუძლებელია ხელმწიფობა ჰქონდეს ხალხს და ამავე დროს მის წარმომადგენელს არა ჰქონდეს უფლება აღძრას ეს თუ ის საკითხი და არ მოითხოვოს მისი კანონმდებითი მოწესრიგება. თუმცა თეორიულად ასეთია უფლება პარლამენტის წევრისა, მაგრამ პრაქტიკულად ამ უფლებას თითქმის ყოველთვის ახორციელებს მხოლოდ მთავრობა. ეს გარემოება აიხსნება მისი ფაქტიური მდგომარეობით: მთავრობას ყოველთვის აქვს მეტი ცნობა, მეტი მასალა ხელქვეით და მეტი საშუალებანიც, ვიდრე უბრალო პარლამენტის წევრს, რომ დროზე გამოეხმაროს ცხოვრების საკითხებს და შესაფერი კანონ-პროექტები წარუდგინოს პარლამენტს. პარლამენტის წევრს ჰჩნება უფრო ხშირად მხოლოდ თვალყური აღდევნოს ამ მუშაობას, თვითონ მიიღოს მონაწილეობა მასში და დროზე შეიტანოს ყოველი შესწორება, რაც კი საჭიროდ და სასარგებლოდ მიაჩნია.

მაგრამ ზოგან, უფრო განვითარებულ დემოკრატიაში, ინიციტივის უფლება არ არის შეზღუდული მარტო პარლამენტის წევრებით. შვეიცარიაში (გარდა ენევის კანტონისა) ხალხს უფლება აქვს მოითხოვოს შესწორება კონსტიტუციისა, პეტეციის სახით; ასეთივე უფლება არის ყველგან შვეიცარიაში (გარდა ლუცერნის, ფრიბურგის და ვალისის კანტონებისა) შესახებ ახალ კანონების შემოღებისა. ფედერაციის კონსტიტუციის ძალით, თუ 50 ათასი ამომრჩეველი შემოიტანს თხოვნას (პეტეციას) შესახებ შესწორების შეტანისა კონსტიტუციაში. ასეთი თხოვნა უსათუოდ განხილულ უნდა იქნას, როგორც საკანონმდებლო წინადადება. გერმანიის უკანასკნელ კონსტიტუციაში თითქმის ასეთივე უფლება მინიჭებული აქვს მუშათა საბჭოებს. ეს საბჭოები აღმოცენდნენ მომხდარ რევოლუციის ნიადაგზე და, ეკვი არ არის, თითქმის მათგანი წარმომადგენს ალბად რამოდენიმე ათას მუშებს. რა უჭირს, რომ იმათ მიეცეს ინიციტივის უფლება?

რასაკვირველია, ამ უფლებას ვერ მიეცემთ ყოველ მოქალაქეს:

მაშინ პარლამენტი აივსებოდა ყოველნაირ თხოვნებით, რომელთაც არა აქვსთ ხშირად არავითარი საზოგადოებრივი ან სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა. ასეთი წესი შეათერებდა საპარლამენტო მუშაობას. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა პეტიცია შემოტანილა ან 10 ათასი მოქალაქის მიერ, აშკარაა, აღძრული საკითხი წარმოადგენს უკვე დიდს საზოგადოებრივ ინტერესს და, მაშასადამე, ღირსია, რომ პარლამენტმა ამ საკითხზე შეაჩეროს თავის ყურადღება. მიღება, თუ არ მიღება ამრიგად წარმოდგენილ კანონ-პროექტისა, რა საკვირველია, ერთიანად დამოკიდებულია პარლამენტზე, მას სრული უფლება აქვს უარჰყოს წარმოდგენილი წინადადება, მაგრამ მე მგონია, იმას უფლება არა აქვს სულ არ მიიღოს იგი განსახილველად. თუ ხუთი და ათი ათასი მოქალაქე ხელს აწერს, ეს იმის მაჩვენებელია, რომ საზოგადოებაში არის უკვე რაღაც საკიროება, რომ მოთხოვნილება ამ საკიროების მოწესრიგებისა უკვე მომწიფებულია. ამ პირობებში პარლამენტის კარების დახშობა პირდაპირ ეწინააღმდეგება პარლამენტის დანიშნულებას. ამიტომ ინიციატივის უფლება უნდა ჰქონდეს არა მარტო პარლამენტის წევრებს, არამედ აგრეთვე მოქალაქეებსაც, თუ წარმოადგენენ საკმაოდ მოზრდილ რაოდენობას. ეს რაოდენობა უნდა იყოს განსაზღვრული კანონში.

ბ) განსაღვა (მსჯელობა) არის ფორმა იმ პროცესისა, რომლის საშუალებით ჰხდება შეთანხმება პიროვნულ ნებისყოფათა. მსოფლიო ევოლიუცია ჯერ არ გათავებულია, ჩვენ განვიცდით ერთ-ერთ ხანას ამ ევოლიუციისას. იყო დრო, როცა თითოეული ინდივიდი მხოლოდ თავისთვის ცხოვრობდა. ჰქონდა მხოლოდ თავისი კერძო ინტერესი და მისი ნებისყოფაც იყო განსაკუთრებით ეგოისტური; შემდეგ ინდივიდი ჰგრძნობს უფრო მეტ სიმპატიას მეორესადმი და თანდათან უახლოვდება იმას; ეს განვითარება თანდათან ჰმატულობს და ბოლოს ადამიანი ჰხედავს, რომ მისი ინტერესი მკიდროდ გადახლართულია მთელი საზოგადოების, მეტი — მთელი ერის ინტერესებთან, შეგნება იღვიძებს და ინდივიდუალური ნებისყოფა თანდათან ჰპოულობს და უერთდება საერთო ნებისყოფას, მაგრამ, როგორც ვთქვით, ეს ევოლიუცია ჯერ დამთავრებული არ არის. ჯერ კიდევ მძლავრია თუ განსაკუთრებით პიროვნული ინტერესი არა, ჯგუფური, პარტიული და კლასიური მაინც. ამ გარემოებას თავისი მატერიალური საფუძველიც აქვს,

მაგრამ მიუხედავად ამ დაბრკოლებისა, ადამიანის შეგნება მაინც წინ იყურება, სცემს ამ დაბრკოლებათა გადაღმა, ისახავს უფრო იდეალურ წყობილებას საერთო ცხოვრებისას და თანდათან ჰყოფილობს ეროვნულ ნებისყოფის ღარსა და კალაპოტს. სულ ეს ადვილად კი არ ხდება, სულ ამას უნდა დრო, მუშაობა, ბრძოლა, ქადაგება სიტყვით და წერით. ამნაირად ჰმუშავდება საზოგადო აზრი და მიმართულება.

პარლამენტი — სურათია ქვეყნისა. იქ წარმოდგენილია რამდენადაც შეიძლება პროპორციულად ყველა ეს შესაძენვე მიმდინარეობა. წარმომადგენლები იქ თავდაპირველად მანძილებრივად დაახლოებული არიან ერთი მეორესთან — ერთ რიგზე სხედან. საჭიროა კიდევ დაახლოება მათი მიმართულების, მათი აზროვნების — მსჯელობა. ამისთვის ინგლისში ჰქმნიან პარლამენტისაგან ეგრედწოდებულს „დიდ საბჭოს“ ან „მცირე საბჭოს“, საფრანგეთში ირჩევენ „ბიუროებს“, ამერიკაში — „კომიტეტებს“, შვეიცარიაში — „კომისიებს“. ჩვენშიდაც ეს უკანასკნელი წესია მიღებული. არსებითად იმათ შორის განსხვავება არ არის: ყველას აქვს ერთი მიზანი — დაუახლოვოს სხვადასხვა პარტიების აზრი და მიმართულება, და მსჯელობით, აზრთა გაცვლა-გამოცვლით, ხშირად ზოგ საკითხში დათმობითაც, — მიიღწიოს საერთო შეთანხმებას, ან უმეტესობის შეთანხმებას მაინც. აქედან აშკარაა ერთი პრინციპი: კომისიებში უნდა იყოს წარმომადგენელი ყველა მიმართულება, რომელსაც კი აქვს წარმომადგენლობა პარლამენტში: პროპორციული წარმომადგენლობა აქაც საჭიროა, მაგრამ მანამდე, სანამ იგი არა სპობს ზე-მოყვანილ პრინციპს. რაც გინდ პატარა იყოს საპარლამენტო ფრაქცია, იმას უფლება უნდა ჰქონდეს მიიღოს მონაწილეობა კომისიის მუშაობაში.

მსჯელობა კომისიის მუშაობით კი არა პთავდება. ეს მხოლოდ სამზადისია. ნამდვილი მსჯელობა იმართება პარლამენტში. დამხადებული კომისიაში კანონ-პროექტი შემოდის პარლამენტში და ურიგდება ყველა წევრებს, რომ ყველას ჰქონდეს საკმაო წარმოდგენა იმისი, თუ საითკენ იხრება კომისიის აზრი და ყველას ჰქონდეს დრო და საშუალება შეიტანოს თავის შესწორებანი. ამისთვის პარლამენტში ჯერ იმართება ზოგადი მსჯელობა შესახებ კანონის საჭიროებისა და იმ პრინციპების, რომელზედაც იგი აშენებულია. ამ მსჯელობის დამთავრების შემდეგ უნდა მოხდეს შეწყვეტა კა-

ნონის განხილვისა რამოდენიმე დღით მაინც, ისევ იმავე მიზნით — რომ მიეცეს საშუალება თითოეულ წევრს უფრო ჩაუკვირდეს თითოეულ მუხლის შინაარსს და მის მოსალოდნელ შედეგებს. შემდეგ ინიშნება მუხლობრივი განხილვა: აქაც ხშირად ჰდება მოწინააღმდეგე აზრების შეხლა-შემოხლა, დავა იმის შესახებ, თუ რამდენად საჭიროა ან მიზანშეწონილი ეს თუ ის მუხლი. ამნაირად ყოველი სადავო საკითხი გაშუქებული გამოდის თითქმის ყოველ მხრივ და ყოველ წევრს შეუძლიან სრულის შეგნებით ან მხარი დაუჭიროს კანონ-პროექტს, ან უარჰყოს იგი, ან, თუ საკითხი ჯერ კიდევ ბუნდოვანია იმისთვის — თავი შეიკავოს კითხვის გადაწყვეტის დროს. ბოლოს მთელ კანონ-პროექტსაც ეყრება კენჭი: თუ მან შემოიკრიბა პარლამენტის უმრავლესობა, იგი ჰდება კანონი, საყვარელად ყველასათვის, თუ არა და — იგი უარყოფილია. ამ ნაირად იდეალია-სრული შეთანხმება ყველასი: ეს იშვიათად ჰდება, მაგრამ ჰდება კი ზოგჯერ. რაც უფრო წვრილმანია საკითხი, მით უფრო მეტია უთანხმოება, რაც უფრო დიდი და ეროვნული, მით უფრო ნაკლები. საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტმა შემოიკრიბა ყველა ხმები მთელი პარლამენტისა. ეს საკითხი ისე მომწიფებული იყო, ისე შეგნებული და, როგორც ყველა ჰგონობდა, ისე აუცილებელი, რომ არ აღმოჩნდა არც ერთი ხმა მისი მოწინააღმდეგე. აქ ეროვნული ნებისყოფა აღმოჩნდა მთლიანი და შეურყეველი. ასეთი ერთსულოვნება — იდეალია კანონმდებლობისა, უმრავლესობა კი — მიახლოვება ამ იდეალისკენ.

გ) შემდეგი მომენტია — დამტკიცება და გამოქვეყნება. დემოკრატიულ სახელმწიფოში პარლამენტის მიერ (თუ საკანონმდებლო სისტემა ერთ-პალატიანია) საბოლოო მიღება კანონ-პროექტისა არის იმავე დროს მისი დამტკიცება ან სანქცია. საჭიროა მხოლოდ მისი გამოქვეყნებისთვის ხელის მოწერა პარლამენტის თავმჯდომარისა და მთავრობის თავმჯდომარის მიერ. მოქალაქეს ეჭვი არ უნდა ებადებოდეს, რომ კანონი მიღებულია პარლამენტის მიერ და წესისამებრ გამოქვეყნებულია.

რაც შეეხება მთავრობის თავმჯდომარის ხელისმოწერას და საზოგადოდ იმ როლს, რომელსაც ჰთამაშობს აღმასრულებელი ხელის უფლება კანონმდებლობაში, ამაზე უფრო დაწვრილებით შემდეგ გვექნება ლაპარაკი.

6. საზღვარი კანონ-მდებელ ხელისუფლებისა.

გავრცელებულია ის აზრი, რომ ვითომდა პარლამენტს ყველაფერი შეუძლიან: გამოსცეს ისეთი კანონი, როგორიც მას უნდა და როგორსაც მოისურვებს. ინგლისის პარლამენტზე ხშირად ამბობენ, რომ „მას შეუძლიან ყველაფერი, მხოლოდ დედაკაცს ვერ გადააქცევს მამაკაცადო“. ეს შეხედულება, რასაკვირველია, ყოვლად მიუღებელია. იგი ფაქტიურად არ არის მართალი.

ეს უკიდურესი შეხედულება აღმოცენდა იმ ნიადაგზე, რომელიც შექმნა საფრანგეთის იდეალისტურ სკოლამ და რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ყველა რევოლუციებში. მისი ძირითადი დებულებაა ის, რომ ადამიანის ნებისყოფა თავისუფალია და მას შეუძლიან მოაწყოს სოციალური და სახელმწიფოებრივი ცხოვრება ისე, როგორც მას უნდა. ეს დებულება ჯერერთი მეცნიერულად არ არის დამტკიცებული. პირიქით, დეტერმინიზმი მსოფლიო კანონია. არ არის უმიზეზო მოვლენა არსად. არც ობიექტიურ ძალთა დენაში, არც სუბიექტიურ განცდაში. ამიტომ ნებისყოფის მიმართულებაც დამოკიდებულია ან შეგნებულ მოტივაციაზე, ან დამილულის, ფიზიოლოგიურად შექმნილ შიღრეკილობაზე. ამიტომ ის შემეცნება თავისუფლებისა, რომელიც ახასიათებს ბევრს ამ სკოლის წარმომადგენლებს, ერთნაირი გატაცებაა, რომელსაც არა აქვს საფუძველი სინამდვილეში.

გადაჭარბებულია აგრევე ისტორიულ სკოლის მოძღვრებაც. მისი აზრით, კანონ-მდებლობა არ არის აქტი თავისუფალ ნებისყოფისა. უფლებრივი შემოქმედება სწარმოებს უხილავად და შეუგნებლად ხალხის ბუნებაში, ამოდის და იზრდება ბუნებრივად და, როცა ჰხდება ჩვენთვის შესაძინევი და გასაგები, იგი უკვე შექმნილი და მომზადი ფაქტია. ჩვენ შეგვიძლიან შემდეგ მისი შესწავლა, დაკვირვება და ერთნაირი ფორმულაში ჩამოყალიბება, მაგრამ მისი შეცვლა ან უარისყოფა ჩვენ არ შეგვიძლიან. ეს აზრიც მართალია, მაგრამ აქაც დასკვნა უკიდურესობამდე მიყვანილია. მართალია, რომ საფუძველი ყოველი უფლებისა არის უფლებრივი შეგნება ერისა, მაგრამ შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ ერთ მშვენიერ დღეს გავალვით ფანჯარას და ბაღში დავინახავთ თავისუფლად აღმოცენებულ კონსტიტუციას ან რაიმე კანონების კრებულს. ხალხის შეგნება, რასაკვირველია, მომზადებული უნდა იყოს შორი ისტორიულ პრო-

ცესით, მაგრამ ეს შეგნება, ჯერ ბუნდოვანი და გამოურკვეველი, თანდათან ჰხდება უფრო და უფრო ნათელი, და ამის მიხედვით უფრო და უფრო გადადის ნებისყოფის სფეროში. აქ იწყება მისი შემოქმედი მუშაობა. მიზანშეწონილობა ჰხდება უდიდესი ფაქტორი სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებისა. ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ რა ფორმას ჰღებულობს ეს მუშაობა: არჩევნები, პარლამენტი, მისი კომისიები, მსჯელობანი—სულ ეს ჰტრიალებს ერთ და იგივე ღერბის ირგვლივ—ეს არის გამოთქმა და გამოაშქარავება ეროვნულ ნებისყოფისა.

ამ დასკვნას სრულებით არ ეწინააღმდეგება იდეა დეტერმინიზმისა. მთელი საკითხი იმაშია: შეუძლიან თუ არა ადამიანს იმოქმედოს თავის მიზნის მისაღწევად? აქ პასუხი ერთია: შეუძლიან.—თუ შეუძლიან, გამოდის, რომ მიზანი ჰხდება მაჩვენებელი მოქმედებისა. იმას კი არ ვამბობ, რომ ჩემი მოქმედება უმიზეზოა, არა, იმას აქვს მიზეზი, მხოლოდ ეს მიზეზია ის მიზანი, რომელიც მე მაქვს დასახული. მართლა, ის კი არ არის თავისუფალი, ვინც ყოველ დღე იცვლის თავის მიმართულებას. როგორც ქუჩიან ბერანგს, არამედ ის, ვინც მოქმედებს და შეუძლიან იმოქმედოს თანახმად თავის მიზნისა.

სახელმწიფოს, როგორც კერძო პირს, აქვს თავის უმაღლესი მიზნები. ეს მიზნებია—მოწყობა და მოწესრიგება ცხოვრებისა ისე, რომ ყველას შეეძლოს იქ მშვიდობიანი და ბედნიერი ცხოვრება. ეს მიზანი არის იმავე დროს მიზეზი მიზანშეწონილ მოქმედების და მუშაობისა.

თუ მოვშორდებით ამ ყოველ დღიურ მუშაობას, თუ გადავხედავთ ცხოვრებას მსოფლიო ევოლიუციის სიმაღლიდან, მაშინ ეს მუშაობა—არჩევნები, პარლამენტი, კომისიები და სხვა—სულ იკარგება, სულ არა სჩანს, როგორც პატარ-პატარა თვლები წმინდა ნაქსოვისა. მაშინ მოსჩანს მხოლოდ ეს ნაქსოვი, როგორც ერთი მთლიანი რამე—ეროვნული ცხოვრება მის ისტორიულ მსვლელობაში. მაშინ ისტორიკოსს მართლა შეუძლიან სთქვას: აი კანონი, იგი აღმოცენდა ბუნებრივად ეროვნულ ცხოვრების ნიადაგზე. დიად, აღმოცენდა, მაგრამ აღმოცენებასაც აქვს თავისი რთული პროცესი: ფესვები, რომლებიც სწუწნიან მიწიდან საჭირო სითხეს და ასაზრდოებენ ხეს, ფოთლები, რომლებიც სწუწნიან ჰაერიდან ნახშირ სიმკვარეს და სხვა. განსხვავება მხოლოდ ის

არის, რომ ფესვები და ფოთლები ასრულებენ თავიანთ ფუნქციას. შეუზღებლად, ადამიანი კი — შეგნებულად, მიზანშეწონილად. მიზანი კი ერთდაგივეა: ბედნიერება და კეთილდღეობა მთელი ორგანიზმისა, — ჩვენთვის — ეროვნულ ორგანიზმისა.

მაინც სად არის სახლვარი კანონმდებელ ხელისუფლებისა? ჩვენ მიუვახლოვდით მესამე თეორიას: სახელმწიფო არის ცოცხალი ორგანიზმი. ყოველი ნაწილი მისი მკიდროდ დაკავშირებულია ერთი მეორესთან, ზნეობრივად და ეკონომიურად. შეუძლებელია შევხო ერთსა ისე, რომ არ გამოიწვიო მეორეში რაიმე ცვლილება. ამიტომ ყოველთვის სახეში უნდა ვიქონიოთ საერთო, მთელი სახელმწიფოს ინტერესი, და მხოლოდ ამ თვალსაზრისით ავწონ-დავწონოთ ის ცვლილება, რომელიც გვინდა შემოვიტანოთ ამა თუ იმ სოციალურ ნაწილში. ამ მოსაზრებას დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტადრე ჩვენს დროში, როცა კლასობრივმა ქადაგებამ გაიტაცა უმრავლესობა და ბევრსა ჰგონია, თუ ყოფა-ცხოვრება ერთი კლასისა მოწყობილი იქნება და გაუმჯობესებული, ამით უზრუნველ ყოფილი იქნება თვითონ სახელმწიფოც. სრულებით იეწყებენ, რომ სახელმწიფო არ არის რაიმე კლასი და სრულებით არ წარმოადგენს ერთს რომელიმე კლასობრივს ინტერესს. სახელმწიფო ერთნაირი ვრცელი და დიდი ორგანიზმია, და როგორც ორგანიზმს. აქვს სხვა და სხვა სასიცოცხლო ფუნქციები. ამ ფუნქციების მოშლა და არეუდარევა სახიფათოა მთელი ორგანიზმისათვის. სრულებით სამართლიანია მაგალითად, ბრძოლა მუშების მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად, თუ ამ ბრძოლას მიზნადა აქვს დაცვა მუშების ინტერესებისა და გაფართოება მათი თავისუფლებისა, მაგრამ თუ ეს ბრძოლა ბოლოს თავდება სულ ხელის აღებით მუშაობაზე ან მისი ნაყოფიერების შემცირებით, აშკარაა, ეს გამოდის დანგრევა იმ უდიდეს ფუნქციისა, ურომლისოდ სახელმწიფოს არ შეუძლიან ცხოვრება. ამ სფეროში ბევრია გასაკეთებელი, მაგრამ ყოველ კანონმდებლობას სახეში უნდა ჰქონდეს თავდაპირველად ეროვნული ინტერესი და მხოლოდ ამ ინტერესის მიხედვით დააკმაყოფილოს დანარჩენი კლასობრივი თუ საზოგადოებრივი მოთხოვნილება. მაშინ არ იშლება სახელმწიფოებრივი ფუნქცია, მხოლოდ მის ასრულებას ეყრება უფრო სამართლიანი, უფრო ადამიანური საფუძველი.

მეორე დასკვნა ამ ორგანიზულ თეორიიდან ის არის, რომ ყოველი დიდი და მოულოდნელი რეფორმა შენგებელია და არა სასარ-

გებლო სახელმწიფოსათვის. ორგანიზმი იძულებულია ამ შემთხვევაში შეითვისოს და შეიგუოს ახალი პირობები მისი არსებობისა, შექმნილი ამ მოულოდნელი რეფორმით. შეგუება კი არა ჰხდება უცებ, იმას დრო უნდა, უნდა შეჩვევა. ამიტომ კანონმდებლობაში საჭიროა თანდათანობა და თანდათანობით გადასვლა ძირითადი რეფორმისკენ, თუ იგი აუცილებელია.

რევოლიუცია?! გამოდის, რომ იმას არა ჰქონია თეორიული გამართლება?!—არა, არ გამოდის. ჯერ ერთი ჩვენ ვამბობთ ჩვეულებრივ კანონმდებლობაზე, მშვიდობიანობის დროს, და არა ომის და რევოლიუციის ხანაში. რაც შეეხება რევოლიუციას, იმას სრული გამართლება აქვს, რადგანაც თვითონ შედეგია უსამართლობის და ძალდატანებისა. სოციალური ორგანიზმი იზრდება, ვითარდება, ებადება ბევრი სხვადასხვა მოთხოვნილება, რომელთაც უნდა ყოველთვის თვალყურის დევნა და დაკმაყოფილება. როცა ეს არა ჰხდება, როცა მის ბუნებრივ ზრდას არ აძლევენ თავისუფალ გასაქანს, მაშინ რევოლიუცია საშარტლიანია და ერთად ერთი მხსნელი მთელი ეროვნული ორგანიზმის გაჩანაგებისა და სიკვდილისაგან. ზოგჯერ ანთება, საშიშარი კრიზისი ავადმყოფობის დროს, საჭიროა ორგანიზმისთვის. ის ამ ცეცხლიდან გამოდის განახლებული. მაგრამ ეს ხდება ზოგჯერ. რევოლიუციაც არ არის მუდმივი კანონი. მუდმივი კანონია—ევოლიუცია, განვითარება თანდათანური. აქაც ერთნაირი საზღვარია კანონმდებელი ხელისუფლებისათვის: იგი უნდა იყოს დაუძინებელი მეთვალყურე ეკონომიური და სოციალური ზრდისა და განვითარებისა, იმან დაუყოვნებლივ უნდა მიიღოს ღონისძიება, რომ ახალ მოთხოვნილებას მისცეს მშვიდობიანი გზა და დროზე ჩააყენოს იგი კანონიერ კალაპოტში. ამ მიზნის განხორციელება კი შესაძლებელია არა ძალდატანებით: ძალდატანება გარეგანი და მექანიკური ძალაა, იგი გამოადგება მხოლოდ უსულო ნივთიერებას: ადამიანი არ არის უსულო ნივთიერება, იგი—მატარებელია შეგნების და ნებისყოფისა, ამიტომ იმაზე მოქმედება უნდა არა მექანიკურის ძალდატანებით, არამედ ზნეობრივის და გონებრივის ზედგავლენით. უპირველესი მოთხოვნილებაა ამიტომ—ეროვნული განათლება, უამისოდ ძნელია დემოკრატიულ სახელმწიფოს დაარსება და განვითარება. რაც უფრო მეტია ცოდნა-განათლება, კულტურული მომზადება ხალხისა, მით უფრო ადვილია ზნეობრივი და გონებრივი ზედგავლენა, შეგნება, საერთო ინტერესისა და ამ ნია-

დაგზე გაერთიანება ეროვნულ ნებისყოფისა. კანონმდებლობა უნდა მშორდებოდეს რეალ საჭიროებას.

მაგრამ საჭიროება ბევრნაირია. არის ერთი სფერო, სადაც ამ საჭიროებათა დაკმაყოფილება შეუძლებელია მარტოხელი კაცისათვის ან მთელი საზოგადოებისათვის; აქ უსათუოდ თვითონ სახელმწიფო უნდა გამოვიდეს, როგორც მოქმედი და მომწესრიგებელი ძალა; არის მეორე სფეროც, სადაც სახელმწიფოებრივი ჩარევა არაფერს გარდა ზიანისას არ მოუტანს. ამ მხრივ ბევრ რასმე საგულისხმოებას გვაძლევს ორგანიული თეორია. თუ სახელმწიფო ორგანიზმია, ზოგადი პრინციპები ორგანიულ ცხოვრებისა უცილობდ მისაბამია და გამოსაყენი, თუ ეს პრინციპები რა საკვირველია, არ ეწინააღმდეგება ადამიანურ შეგნებას და საზოგადოებრივ იდეალებს.

რა ფუნქციას ასრულებს ორგანიზმის ცხოვრებაში ნერვული ცენტრი ან ტვინი? იგი—ხელმძღვანელია, იგი პრძანებლობს, მაგრამ მხოლოდ გარეგან ორგანოებზე; შინაგან ორგანოებზე კი იმას არა აქვს არავითარი უფლება. გული, ფილტვი, კუჭი და სხვა შინაგანი ორგანოები სრულებით დამოუკიდებელნი არიან თავისაგან (ტვინისაგან). თავს არ შეუძლიან არც ილუქრობოს იმათ მშუშობობა. არც შეაცვლევიანოს მუშაობის წესი და რიგი. რაც შეეხება გარეგან ორგანოებს—ხელებს, ფეხებს, თვალებს, აქ პრძანებლობა თავისა სრულია და უცილო. აქედან შეიძლება გამოვიყვანოთ ზოგადი დასკვნა: ყველა ორგანოები თავის დაცვისა და გარეგან განწყობილებისა უცილობდ და უდავოდ უნდა ემორჩილებოდეს ცენტრს—ცენტრალურ მთავრობას და კანონმდებლობას. ასეთია—ჯარი, მილიცია, სათანადო ადმინისტრაცია და ყველა ორგანოები საერთაშორისო განწყობილებისა. აქ ცენტრალიზაცია და დისციპლინა აუცილებელია; პარიკით, წარმოება, ვაჭრობა და მრეწველობა, რომლებიც ასრულებენ იმავე ფუნქციას, რაც შინაგანი ორგანოები ორგანიზმში, უნდა იყოს რამდენად შეიძლება თავისუფალი მთავრობის ჩარევისაგან. აქ უნდა მსუფუვედეს, რამდენადაც შეიძლება, სრული თავისუფლება. აქ თავისუფლად შეიქმნება ათასნაირი ამხანაგობა, კოპერატივი, საზოგადოება, კომპანიები, რომლებიც ბუნებრივად, შეთანხმებით და მორიგებით, აამოძრავებენ ყოველ ეკონომიურ და საწარმოვო ძალებს, და მით უფრო ადვილად მიახწევენ მიზანს, რაც უფრო ნაკლები იქნება სახელმწიფო უფლების

ჩარევა ამ სფეროში. აქ სახელმწიფოს როლი ამოიწურება მხოლოდ თავისუფლების დაცვით და წესიერების დამყარებით.

მაშ შინაგანი თავისუფლება და გარეგანი სიმტკიცე — აი იდეალური სახელმწიფოს ცხოვრებისა.

ყველა ზემოყვანილ მოსაზრებისგან შეიძლება გამოვიყვანოთ შემდეგი ზოგადი დასკვნა: კანონმდებლობის ფარგალი ისაზღვრება ერის შეგნებით და მის ორგანიულ მოთხოვნილებით. წინ გადავარდნა ჯერ გამოუტკეველ მომავალში, როგორც უკან დახევა წარსულ სახელმწიფოებრივ ფორმებისაკენ (რეაქცია), ერთნაირად მიუღებელია და სახიფათო.

7. პარლამენტი და დამფუძნებელი კრება.

დამფუძნებელი კრება და ჩვეულებრივი პარლამენტი, თუმცა ორივე ჰდგება ზოლივე და ჰმუშაობს ერთ და იმავე წესით, მაინც დიდად განირჩევიან ერთმეორისაგან. ჩვენთვის საინტერესოა მატერიალური მხარე ამ განსხვავებისა.

სახელმწიფოს ცხოვრება შეიძლება შევადაროთ მდინარეს, რომელიც შესდგება მუდამ მიმდინარე ტალღებისაგან და შეუნძრეველი ნაპირებისაგან. ეს ნაპირები არის ფორმა მიმდინარეობისა, გარეგანი სახე, თითქმის მუდმივი კალაპოტი ამ მიმდინარეობისა. სწორედ ამგვარად, სახელმწიფო ცხოვრებას აქვს ორი მხარე, უფლებბრივის თვალსაზრისით: ერთი — მუდამ მოძრავი და მიმდინარე, მეორე — შედარებით უძრავი, რომელიც აძლევს ფორმას ამ მიმდინარეობას და ჰქმნის მის ხანგრძლივ კალაპოტს.

დამფუძნებელ კრების დანიშნულებაა ამ უფლებბრივ ნაპირების აღნაგება, შექმნა იმ კალაპოტისა, რომლის ფარგლებში უნდა იმდინაროს მთელ სახელმწიფოსი უფლებბრივმა ცხოვრებამ. ეს არის — კონსტიტუცია.

კონსტიტუციის მიზანია არა მოწყობა და მოწესრიგება ყოველდღიურ მოთხოვნილების და უფლებბრივ მიმდინარეობისა, არამედ შექმნა ისეთი, უფრო მუდმივი, უფლებბრივი პრინციპებისა, რომლის ფარგლებში და რომლის თანახმად უნდა მოხდეს შემდეგ ეს მოწყობა და მოწესრიგება. ეს უკანასკნელი მოვალეობა — ჩვეულებბრივ პარლამენტის საქმეა.

მაგრამ ორივე მხარე უფლებბრივი ცხოვრებისა განუშორებ-

ლია ერთიმეორისგან. ცხოვრება არ იცდის, მისი ღენა განუწყვეტელია. ჩვენ იმას ვერ ვეტყვით — „დაგვიცადე, აი ამოვიყვანთ ნაპირებს და მერე იმდინარეო“. ამიტომ დამფუძნებელი კრება იძულებულია თვითონ აღასრულოს პარლამენტის საქმე, თვალყური ადევნოს ყოველდღიურ მოვლენასაც და გამოსცეს შესაფერი კანონებიც. აქ მისი მოღვაწეობა უფრო აჩქარებულია, აქ დეკრეტებით და უფრო ფიცხელი განკარგულებებით ის იძულებულია განწყობდეს ნაშთები წარსულ წყობილებიდან და მოამზადოს ნიადაგი ახალი პრინციპების დასამყარებლად. რა საკვირელია, აქაც დიდი სიფრთხილეა საჭირო, ზოგჯერ ძველი ნაშთების გაწმენდის მაგიერ უმეტარი ხელი ჰხედება ცხოვრების ახალს და სიცოცხლით საფესვ ნაფეთქებს... აჩქარება — სახიფათოა, აუჩქარებლობა — შეუძლებელი. ასეთია გარდამავალი ხანა.

ამიტომ ყოველი დამფუძნებელი კრება ზნეობრივად ვალდებულია ყოველი თავისი ძალღონე მიექციოს მის უმთავრეს დანიშნულების ასრულებას — კონსტიტუციის შექმნას, მერე დაუყონებლივ დაიშალოს და ადგილი დაუთმოს ჩვეულებრივ პარლამენტს.

8. კონტროლი პარლამენტისა.

(კითხვა, შეკითხვა, გამოძიება).

ჩვენა ვთქვით, რომ სახელმწიფო უფლებათა დანაწილება — ძირითადი მოთხოვნილებაა. კანონ-მდებელი, აღმასრულებელი და მსჯავრმდებელი ხელისუფლებანი, ეს სამი ძირითადი ელემენტი ეროვნული ხელმწიფობისა, უნდა იყოს დანაწილებული სათანადო ორგანოთა შორის და დამოუკიდებელი ერთიმეორისაგან.

ეს დამოუკიდებლობა არ უნდა გვესმოდეს მექანიკურად, როგორც სრული განცალკევება მათი. აქ დამოუკიდებლობა პნიშნავს მხოლოდ სხვა და სხვა ფუნქციების ასრულებას, მაგრამ ეს ფუნქციები ერთდარიზვე ორგანიზმისა და, მაშასადამე, რა საკვირველია, სამივე ორგანოს მუშაობა სოლიდარულია და ერთმანეთზე გადაბმული.

სხვა და სხვა ფუნქციების ასრულება პათოლოლოგს მხოლოდ სხვა და სხვა ორგანიზაციის სათანადო ორგანოებისას და არა მათი მექანიკურ განცალკევებას. პირიქით, თითოეული ხელისუფლება, თუმცა თავის მუშაობაში დამოუკიდებელია, მაინც ყო-

ველთვის განიცდის და უნდა განიცდიდეს მეორის კონტროლსა და იმისთვის, რომ ხელი შეუშალოს მის მუშაობაში, არამედ იმისთვის, რომ ჩააყენოს ეს მუშაობა მის უფლებრივ კალაპოტში, თუ ვინც იცოდა იგი იქიდან გადაცდა.

აქ ჩვენ შევჩერდეთ იმ კონტროლზე, რომელსაც აწარმოებს კანონმდებელი ხელისუფლება აღმასრულებელის მიმართ.

აღმასრულებელი ფუნქცია დიდია და ვრცელი. მას ევალება ასრულება კანონისა, გამოცემა განკარგულებისა მისი აღსასრულებლად, დაცვა მშვიდობიანობის, წესიერების და თავისუფლებისა. ეს შეტად ცოცხალი და ენერგიული ძალაა და იმაზე დამოკიდებული რეალური პოლიტიკა სახელმწიფოსი. ეს პრავალდებრივი მისი მოღვაწეობა უნდა ჰხდებოდეს კანონიერების ფარგლებში არა მარტო ფორმალურად, არამედ არსებითადაც. დარღვევა კანონისა, ან ისეთი მოქმედება, რომელიც ფორმალურად არ არღვევს კანონს, მაგრამ არსებითად ეწინააღმდეგება საზოგადოებრივ შეგნებას და აზრს, უკვე ითხოვს ჩარევას და საქმის გამოსწორებას. აქ გამოდის პარლამენტი: მისი მოვალეობაა — გაითვალისწინოს საკითხი და თავის კალაპოტში ჩააყენოს საზღვარს გადამცდარი წარმომადგენელი აღმასრულებელ ხელისუფლებისა. ეს ხდება კავშირით, ანტაგონიზმით (შეკითხვა) და ანაგონიზმით (გამოძიება).

ყოველ პარლამენტის წევრს აქვს უფლება კითხვის და შეკითხვისა. „კითხვა“ ითხოვს მხოლოდ უბრალო განმარტებას ან ცნობას მინისტრისაგან და დიდი მნიშვნელობა არა აქვს: იმას არ მოსდევს დაფა და დაფასება მინისტრის მოქმედების თუ პოლიტიკისა. უფრო მნიშვნელოვანია „შეკითხვა“ ან ინტერპელაცია. აქ საქმე ისეა დაყენებული, რომ სათანადო მინისტრმა უნდა მისცეს პარლამენტს ვრცელი განმარტება შეკითხვის საგნის შესახებ; ამას ყოველთვის მოსდევს განხილვა მინისტრის მიერ მიღებული ზომებისა, კრიტიკა მისი პოლიტიკისა, და ჩვეულებრივად ეს დაფა ჰთავდება მორიგ საკითხზე გადასვლის რეზოლიუციით. ამ რეზოლიუციაში პარლამენტი ან დაეთანხმება მინისტრს და მის განმარტებას საკმაოდ მიიჩნევს, ან გამოსთქვამს თავის უკმაყოფილებას. ეს პნიშნავს ან „ნდობას“ ან „უნდობლობას“. უნდობლობის გამოცხადება ყოველთვის იწვევს სამინისტრო კრიზისს. მინისტრი, რომელსაც განსაკუთრებით ეხებოდა შეკითხვა, ან მთელი კაბინეტი უნდა გადადგეს. ამაში იხატება განსაკუთრებით პასუხისმგებლობა სამინისტროსი. ეს

ძალიან მეკეთრი იარაღია პარლამენტის წევრის ხელში და ამიტომ ძალიან ხშირად შესარგებლობენ ყოველ პარლამენტარულ ქვეყნებში.

მეორე ასეთი იარაღია — ანკეტა, ან საპარლამენტო გამოძიება. პარლამენტი ირჩევს კომისიას, უფრო ხშირად სხვადასხვა ფრაქციის წარმომადგენლებისაგან და ავალებს მას რაიმე სადავო და დიდმნიშვნელოვან საქმის გამოძიებას, მაგ. მომხდარ ამბოხების, ან რაიმე უწყსოების ადგილობრივად გამოკვლევას და სხვა. კომისიას ხშირად ეძლევა განსაკუთრებული უფლებები და მთავრობა ვალდებულია აღმოუჩინოს იმას ყოველგვარი დახმარება. ამ საშუალებით პარლამენტი გაეცნობა საქმეს უფრო სწორედ და დაწერილებით, რომ მიიღოს შემდეგ სათანადო ზომები. აქაც შეიძლება გამოტანილ იქმნას „უნდობლობის“ რეზოლუტია პარლამენტის მიერ და მოხდეს კრიზისი მთავრობისა.

მაგრამ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია ის კონტროლი პარლამენტისა, რომელიც იხატება პარლამენტის საბიუჯეტო უფლებაში.

9. საბიუჯეტო უფლება.

ორგანიული თეორია სახელმწიფოსი არსად ისე გამოსადეგი არ არის, როგორც საბიუჯეტო უფლების ახსნაში. სახელმწიფო მეურნეობა არის შინაგანი პროცესი ცოცხალი ორგანიზმისა: ორგანიზმს აქვს თავისი მოთხოვნილება, რომელიც დღითი-დღე ან პერიოდულად დაკმაყოფილებულ უნდა იქმნას, რომ არ დაიშალოს თვითონ ორგანიზმი. გამოიანგარიშება ამ მოთხოვნილებათა რაოდენობისა და შეფარდება მისი იმ საშუალებასთან, რომელიც გააჩნია სახელმწიფოს მისი დასაკმაყოფილებლად ან დასაფარავად, — არის მიზანი სახელმწიფო ბიუჯეტისა. მაგრამ მოთხოვნილება ორგანიზმისა და საშუალება მისი დაკმაყოფილებისა ერთმანეთზე ჰკიდია, მჭიდროდ არის ერთმანეთზე გადაბმული. ეს საშუალება სახელმწიფომ უნდა ამოიღოს იმავე ორგანიზმის განუწყვეტელ მუშაობისაგან, და მერე დაანაწილოს იგი სხვა და სხვა კანონით განსაზღვრულ ფუნქციათა შორის. საკითხი შეეხება ძირითადი ძარღვს სახელმწიფოს ცხოვრებისას — მის შემოსავალს და გასავალს, მის ფინანსებს. შემოსავალი, სხვა და სხვა გზასახადის სახით, იკრიბება ხალხისაგან, ნაწილია მისი შრომის და მუყაითობისა. მაშასადამე, როგორც რაოდენობა და ფორმამ შემოსავლის აკრებისა, ისე

ფორმა და ხასიათი მისი მოხმარებისა. მისი დანაწილება სხვა დასახელებით, სახელმწიფო ფუნქციითა შორის, დამოკიდებული უნდა იყოს მხოლოდ ეროვნულ ნებისყოფაზე, ე. ი. კანონზე.

ამიტომ, ჩვენის აზრით, სახელმწიფო ბიუჯეტი — კანონია არა მარტო ფორმალურად, არამედ არსებითადაც. ფორმალური მხარე დავას არ იწვევს: განხილვა, დამტკიცება და გამოქვეყნება სახელმწიფო ბიუჯეტისა ჰბდება პარლამენტში იმავე წესით, როგორც არსებობს ჩვეულებრივ კანონმდებლობისათვის. თუ რამ განსხვავება არის, ეს ახსნება ყოველ საბიუჯეტო საკითხის ტექნიკურ მხარით: საგანი შეტად ძნელია, ითხოვს ბევრს ცოდნას და გამოცდილებას, და ამავე დროს დიდად საპასუხისმგებლო თავის შემდეგებით. ამიტომ ყოველთვის დიდი შრომა და დაცვარებაა საჭირო.

საზოგადოდ მიღებულია ასეთი წეს-რიგი: ჯერ უნდა გამოკვლეული და გამოანგარიშებული იყოს სახელმწიფოს გასავალი, შემდეგ, ამის-და მიხედვით და ამასთან შემწონით — სახელმწიფოს შემოსავალი ან გადასახადი, რომელიც უნდა მოკრეფილ იქმნას ხალხისაგან. მე უფრო მოწონს ინგლისური წესი: იქ ჯერ შემოსავლის ანგარიშობენ, შემდეგ — ამ შემოსავლის რაოდენობაზე დამოკიდებული გასავალის ხარჯთ-აღრიცხვა. შემოსავლის კვალობაზე უნდა იყოს მოწყობილი ცხოვრება. თუ ღარიბი ვართ, ღარიბულად უნდა ვიცხოვროთ, თუ .მდიდარი — მდიდრულად. სასურველია გვეყვდეს დიდი და კარგად მოკაზმული ჯარი, ბლომად გვექონდეს სკოლები და უნივერსიტეტები, გემები და რკინის გზები. მაგრამ თუ ამ ოცნებას გადავეყვებით და ამ სურვილისამებრ ჯერ გასავლის ხარჯთ-აღრიცხვას შევუდგებით და შემდეგ მის გაწერას, ჩვენ ისეთ ბიუჯეტს მივიღებთ, რომლის ასრულება ყოველად შეუძლებელი იქნება ერისათვის: ის გაიჭყლიტება ამისთანა ბიუჯეტის სამშიმის ქვეშ.

მაგრამ ამ შეხედულებასაც გაზვიადება არ უნდა. არის ფუნქციები სახელმწიფო ცხოვრებისა, რომლის უარყოფა ყოველად შეუძლებელია. ამ ფუნქციებისთვის ერთნაირი მინიმუმი უნდა გამოანგარიშებული იქმნას და უსათუოდ დაკმაყოფილებული. უამისოდ, ერთი ფუნქციის დაუკმაყოფილებამ შეიძლება დამბლა დასცეს მთელ ეროვნულ ორგანიზმს.

ამ მინიმუმს თავის ხარჯისას ირკვევს პირველად უწყება. ყოველ უწყებამ აგრე უნდა გამოანგარიშოს თავისთვის საჭირო ხარჯი. შემდეგ ყველა ეს ხარჯთ-აღრიცხვა წარედგინება ფინანსთა

მინისტრს, რომლის ხელქვეით მოკრებილია, როგორც ეს მასალაშია აგრძელებს დაწვრილებითი ცნობა ყველა მოსალოდნელ შემოსავლისა. ამ ორი საგნის შეფარდებით მინისტრმა უნდა შეიმუშაოს მთელი სახელმწიფო ბიუჯეტი და თავის ვრცელი განმარტებით წარუდგინოს პარლამენტს. პირველი სტადია საპარლამენტო მუშაობისა არის ამ პროექტის და ყველა მასზე დართული მასალის განხილვა საბიუჯეტო კომისიაში.

კომისიაში განხილვის წესი სხვა და სხვანაირია. ჩვეულებრივად კომისია განიხილავს თითოეულ უწყების ხარჯთ-აღრიცხვას ცალ-ცალკე. აქ თითოეულ მუხლის გამო შეიძლება წამოიჭრას სხვა და სხვა მეტად რთული საკითხები: ზოგან საჭიროა ხარჯის შემცირება, ზოგან — მომატება, ზოგან — სულ წაშლა ამ თუ იმ მუხლისა, ზოგჯერ — მთელი განყოფილებისა, ზოგან — შემოღება სულ ახალი მუხლის ან, ხშირად, მთელი განყოფილებისა. თითოეული განყოფილება და თითოეული მუხლი განყოფილებისა პორტრეტია რაიმე დაწესებულებისა, ან მისი ნაწილისა, ან მომავალი სამუშაოსი, რომელიც შეიძლება განძრახული ჰქონდეს ამა თუ იმ უწყებას. კომისიის წევრებს ეკისრებათ დიდი მოვალეობა შეისწავლონ და გაითვალისწინონ ყველაფერი ეს, აწონ-დაწონონ, თუ რამდენად საჭიროა ეს თუ ის ხარჯი, რა ზომის უნდა იყოს იგი და რა ადგილი უნდა ექიროს მთელს ხარჯთ-აღრიცხვაში. კომისიის წევრი ერთდამხვედროს უნდა დაჰყურებდეს გასარჩევ საგანს და იყურებოდეს ყოველ მხრივ: უნდა წარმოდგენილი ჰქონდეს მთელი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, მისი ეკონომიური ძალა, მისი საერთაშორისო მდგომარეობა და ყველა ამ გარემოებათა მიხედვით და აწონ-დაწონებით მისცეს ზომა და ადგილი სადავო მუხლს ან განყოფილებას საერთო ხარჯთ-აღრიცხვაში. სამავალითოთ ავილოთ რომელიმე უწყება, ვთქვათ — სამხედრო. არის ერთნაირი მინიმუმი, რომლის ქვემო ხარჯთ-აღრიცხვა ვერ დაიწევა. ეს ნაწილი ხარჯთ-აღრიცხვისა უდავო იქნება. მაგრამ შეიძლება საერთაშორისო მდგომარეობის გამო ს:თანადო მინისტრმა ან კომისიამ საჭიროდ დაინახა ჯარის გადიდება, ან ახალი სამხედრო ნაწილის დაწესება, ან ახალი ციხე-სიმაგრის აშენება და სხვა. ეს იწვევს ხარჯს და ამისა და მიხედვით აუცილებელი იქნება ბიუჯეტის გადიდება.

შემდეგ კომისია გადადის სახელმწიფო შემოსავალთა განხილვაზე. აქაც დიდი ცოდნა და დაკვირვებაა საჭირო. იმისდამო-

ხედვით, თუ რა ყოფაშია ეროვნული მეურნეობა, თუ რას განიცდის ეს თუ ის დარგი წარმოებისა, კომისსია ვალდებულია დიდის ყურადღებით და სიფრთხილით მოეპყრას ყოველ გადასახადს — პირდაპირია იგი თუ არა პირდაპირი. აქ შეიძლება კომისსიამ ზოგი გადასახადი შეამციროს, ზოგი — გაადიდოს, ზოგჯერ — ახალი გადასახადის შემოღებაზე მიგვითითოს. თუ მოსალოდნელი შემოსავალი მაინც ვერა ჭეშარავს გასავალს, მაშინ სახელმწიფო იძულებული იქნება მიჰმართოს სახელმწიფო სესხს ან გამოძებნოს სხვა რაიმე წყარო.

ამაირად განხილული კომისსიაში კანონ-პროექტი ბიუჯეტისა შემოდის პარლამენტში განსახილველად. ჯერ ჰხდება ზოგადი განხილვა: ეს შეეხება უფრო მთავრობის ეკონომიურ პოლიტიკას და იმ პრინციპების კრიტიკას, რომელზედაც აგებულია კანონ-პროექტი. შემდეგ, არა უადრეს შვიდი დღისა (ჩვენში), მოხდება ხოლმე მუხლობრივი განხილვა ყოველ შესწორებებით და დამატებით, და ბოლოს კენჭის ყრა და დამტკიცება, როგორც ჩვეულებრივ კანონმდებლობის დროს. მას შემდეგ, რაც ბიუჯეტი დამტკიცებულია და გამოქვეყნებული, იგი ჰხდება უფლებრივი საფუძველი მთავრობის ბევრ მოღვაწეობისა და შემოქმედებისათვის: შეიძლება აღებულ იქმნას სახელმწიფო სესხი, გაუქმდეს ან გამოიცვალოს ზოგიერთი გადასახადი, შემოღებულ იქმნას ახალი, დამტკიცებულ იქმნას მრავალ-მილიონიანი კრედიტები რაიმე დიდი საზოგადოებრივ დაწესებულებათათვის და სხვა და სხვა.

კანტროლი პარლამენტისა ამით კიდევ არ თავდება. დამტკიცებულ ბიუჯეტს უნდა კიდევ ასრულება. ასრულება ითხოვს კონტროლს. ასრულება არა ჰხდება ერთ ან ორ დღეში, იგი მიმდინარე და ყოველდღიური საქმეა. პარლამენტს კი არ შეუძლიან ყოველ დღე თვალყური ადევნოს ყოველი მანათიან შემოსავალს და გასავალს, ყველგან მთელ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე. ამიტომ ამ საპარლამენტო ფუნქციას ასრულებს განსაკუთრებული უწყება — სახელმწიფო კონტროლი, რომელიც არ ექვემდებარება მთავრობას. სახელმწიფო კონტროლიორს ირჩევს პარლამენტი. იგი პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე.

ნათქვამიდან სჩანს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს საბიუჯეტო უფლებას. პრინციპიალურად მთავრობას უფლება არა აქვს დახარჯოს ერთი გროში სახელმწიფო საღაროდან, ან გადაახდე-

ენის ხალხს რ.მე, თუ პარლამენტის წინასწარი ნებართვა არა
აქვს დამტკიცებული ბიუჯეტის სახით. თეორიულად ეს ასეა, მაგ-
რამ პრაქტიკულად ამის გატარება ხშირად შეუძლებელია. ზოგჯერ
სხვა და სხვა გარემოებათა გამო მოუხერხებელი ჰხდება ბიუჯეტის
დროზე შემუშავება და დამტკიცება, მაგრამ ეს კიდევ არავის აძ-
ლევს უფლებას შეაფერხოს სახელმწიფო ცხოვრება. სახელმწიფო
ფუნქციები მაინც ვერ შეწყვეტენ თავიანთ მუშაობას და აუცილებ-
ლად თხოულობენ სათანადო ხარჯს. მაინც საბიუჯეტო უფლება
დიდი იარაღია პარლამენტის ხელში: თუმცა პარლამენტი, რა თქმა
უნდა, არასოდეს არ შეაფერხებს სახელმწიფო საქმეების მსვლელო-
ბას, არ შეიძლება ამა თუ იმ სახით არ დამტკიცოს ბიუჯეტი, მაგ-
რამ ამ ნიადაგზე ხშირად ჰხდება ზოლმე კონფლიქტი მთავრობასთან.
ამ შემთხვევაში მთავრობა იძულებულია ან დაემორჩილოს პარლა-
მენტს ან გადადგეს.

სახელმწიფო ბიუჯეტი ყოველწლიურად უნდა იყოს განხილუ-
ლი და დამტკიცებული.

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ს ა მ ე .

აღმასრულებელი ხელისუფლება.

1. უფლებრივი საფუძველი.

საფუძველი აღმასრულებელის, როგორც კანონმდებელ ხელისუფლებისა, ერთი და იგივეა—ეროვნული ნებისყოფა. ეს პრინციპიალური დებულება შეურყეველი ჰრჩება, თუმცა ჩვენ ვიცით, რომ ეროვნულ ნებისყოფას აქვს თავისი საზღვარი ისტორიულ განვითარების პირობებში.

ეროვნულ ნებისყოფის გამოხატველი არის პარლამენტი, ამიტომ ლოლიკურად შეიძლება დავასკვნათ, რომ პარლამენტს უნდა ევალებოდეს სრული ორგანიზაცია აღმასრულებელი ხელისუფლებისა. ეს ერთი მიმართულებაა მეცნიერებაში. არის მეორეც, რომელიც პრინციპიალურად უარს არა ჰყოფს პირველს, მაგრამ შეაქვს მაინც დიდი შესწორება. იგი ამბობს, რომ ყველაფერი, რაც კი შეეხება ორგანიზაციას, კომპეტენციის განსაზღვრას და თვით ფორმას მოღვაწეობისას, სულ ეს ჰთხოვლობს საკანონმდებლო ნორმებს და ამიტომ მართლა უნდა ევალებოდეს კანონმდებელ ორგანოს—პარლამენტს. მაგრამ ამორჩევა იმ პირისა, რომელიც უნდა იდგეს ამ აღმასრულებელ ხელისუფლების სათავეში, არ არის საკანონმდებლო აქტი და ამიტომ არც შედის პარლამენტის კომპეტენციაში. პარლამენტს არა აქვს გადაცემული მთელი ხელმწიფობა ერისა, იგი მატარებელია მხოლოდ ერთი მის ელემენტ-ს—კანონმდებელ ხელისუფლებისა. მეორე ელემენტი, აგრედვე დიდ მნიშვნელოვანი, არის აღმასრულებელი ხელისუფლება და აქ პირველი და გარდამწყვეტი ხმა ეკუთვნის უშუალოდ თვით დემოკრატიას—მთელს ერს. ამიტომ სახელმწიფოს მეთაურის ამორჩევაც უნდა ეკუთვნოდეს არა პარლამენტს, არამედ თვითონ ერს.

პირველი მიმართულება მიღებულია შვეიცარიის კონსტიტუციაში, მეორე—ჩრდილო ამერიკაში. შვეიცარიაში ეროვნული კრება (შეერთებული სხდომა ეროვნულ საბჭოსი და კანტონთა საბჭოსი)

ირჩევს მინისტრებს სამი წლის ვადით, და იმათ შორის ერთს თავ-
მჯდომარეს ერთი წლის ვადით. ეს თავმჯდომარე ითვლება იმავე
დროს რესპუბლიკის თავმჯდომარედ. იმას თითქმის არა აქვს არავი-
თარი განსაკუთრებული უფლება, მხოლოდ პირველია თავის თანა-
სწორ ამხანაგთა შორის. აქ მინისტრები და მათი თავმჯდომარე ას-
რულებენ მხოლოდ იმას, რას უბრძანებს კანონმდებელი ორგანო,
ფაქტიურად ამ ორგანოს ხელშია აღმასრულებელი ძალა, და ისინი,
ვინც ფორმალურად ითვლებიან აღმასრულებელ ძალის სათავეში,
არიან თითქმის უბრალო მოხელენი: არა აქვსთ საკმარისი ინიცია-
ტივა და დამოუკიდებელი ნების ყოფა.

ამერიკაში რესპუბლიკის თავმჯდომარეს (პრეზიდენტს) ირჩევს
არა პარლამენტი, არამედ — ერი. მისი ხელისუფლება მოსჩქევს იმავე
წყაროდან, საიდანაც პარლამენტისა. თუ პარლამენტი გამომხატველია
ეროვნულ ნებისყოფისა, პრეზიდენტსაც შეუძლიან იგივე ჰქვას
თავისთავზე: ისიც გამომხატველია ეროვნულ ნებისყოფისა მხოლოდ
აღმასრულებელ ხელისუფლების სფეროში. აქ თეორია მონტესკიესა
მკაცრად გატარებულია და აღმასრულებელი ძალა თითქმის მექანი-
კურად ჩამოშორებულია კანონმდებელს. ამიტომ არც ამერიკაში,
არც შვეიცარიაში არ არსებობს ზასუხისმგებლობა სამინისტროსი, რო-
გორც საკონსტიტუციო პრინციპი. შვეიცარიაში იმიტომ, რომ აღ-
მასრულებელი ძალა არ არის არსებითად გამოყოფილი კანონმდე-
ბელ ხელისუფლებისაგან, და ამერიკაში იმიტომ, რომ სავსებით თით-
ქმის მექანიკურად, იგი გამოყოფილია მეორისაგან. საფრანგეთს
უჭირავს შუათანა ადგილი: პრეზიდენტს ირჩევს შეერთებული სხდომა
კანონმდებელ ორგანოებისა შვიდი წლის ვადით, იმას ევალება შე-
დგენა სამინისტროსი, მაგრამ სამინისტრო პასუხისმგებელია პარლა-
მენტის წინაშე.

ამ მაგალითებიდან იხადება რამოდენიმე პრინციპიალური სა-
კითხი — შესახებ როგორც პრეზიდენტის, აგრედვე მისი უფლებრივი
მდგომარეობისა, შემდეგ — შესახებ სამინისტროს კონსტრუქციის
და მისი უფლებრივი შინაარსისა. განვიხილოთ რიგ-რიგად.

2. პრეზიდენტი რესპუბლიკისა.

არის თუ არა, საზოგადოდ, საჭირო პრეზიდენტი რესპუბლიკისა?
აქვს თუ არა იმას მართლა რაიმე აუცილებელი სახელმწიფოებრივი
ფუნქცია, თუ ეს უბრალო ნაშთია ისტორიულ გარდაქმნისა და შეიძ-

ლება მისი სრული მოსპობაც? ამ კითხვას იმიტომ ვსვამ, რომ ჩვენში მეტად გავრცელებულია ყალბი აზრი, გამომდინარე ყალბად გაგებულ დემოკრატიზმისაგან. დემოკრატიზმის პრინციპი ითხოვს ისეთ წყობილებას, როცა ეროვნულ ნებისყოფის გატარება ცხოვრებაში თავისუფალია და უზრუნველ ყოფილი. თუ პრეზიდენტი ამ მხრივ მართლა წარმოადგენს დაბრკოლებას, მაშინ იგი საჭირო არ ყოფილა. მაგრამ თუ თვით ინტერესი ეროვნულ ნებისყოფის გატარებისა მოითხოვს იმ უფლებრივ ფუნქციას, რომელსაც ასრულებს ხოლმე პრეზიდენტი, სადავოც არაფერია: იგი უნდა დარჩეს.

ჩვენ დავინახავთ, რომ აღმასრულებელი ხელისუფლება უნდა იყოს დამოუკიდებელი, რომ შეინარჩუნოს ინიციატივა და შემოქმედი ნებისყოფა, და ამავე დროს იგი უნდა იყოს ერთნაირად დამოკიდებულიც, რომ გამოვიდეს შეთანხმებული მუშაობა სხვა და სხვა ფუნქციათა შორის ერთ და იმავე ორგანიზმისა—სახელმწიფოსი. ამ წინააღმდეგობის წიადაგზე აღმოცენდა ეგრედ წოდებული „კაბინეტური სისტემა“. იგი ჰგულისხმობს ისეთ ორგანიზაციას აღმასრულებელ ხელისუფლებისას, სადაც ორივე მოთხოვნილება შეთანხმებულად გატარებულია: პრეზიდენტი და კაბინეტი მინისტრებისა პდგანან აღმასრულებელ ხელისუფლების სათავეში, მაგრამ მათი დამოკიდებულება პარლამენტის მიმართ სხვა და სხვა ნაირია. ორივე დამოუკიდებელნი არიან პარლამენტისაგან: ამით ეძლევათ მეტი თავისუფლება, მეტი შემოქმედება და ენერგია. მაგრამ მაშინ, როდესაც პრეზიდენტი არ არის პასუხისმგებელი პარლამენტის წინაშე, კაბინეტი მინისტრებისა—პასუხისმგებელია; პრეზიდენტი ვერ იმოქმედებს უკაბინეტოდ, კაბინეტი ვალდებულია შეუთანხმოს თავის მოქმედება პარლამენტის სურვილს და შეხედულებას; ამნაირად უფლებრივი შინაარსი იმ ფუნქციისა, რომელსაც ასრულებს პრეზიდენტი და კაბინეტი მინისტრებისა, არსებითად ერთია: აღმასრულებელი ხელისუფლება. მაგრამ, ვინაიდან ეს ელემენტი ეროვნულ ხელმწიფობისა უნდა იყოს გამოყოფილი სხვა ელემენტებისაგან, რაც აუცილებლად საჭიროა სამოქალაქო თავისუფლების განსამტკიცებლად, და იმავე დროს—აუცილებლად შეთანხმებული თავის მოქმედებაში საზოგადოებრივ აზრთან და ეროვნულ ნებისყოფასთან, იბადება ორი ძირითადი მოთხოვნილება: ერთი—გამოყოფა, პეორე—სოლიდარობა პარლამენტთან. პირველი განსახიერებულია პრეზი-

დენტის თანამდებობაში, მეორე მიხწეულია კაბინეტურ სისტემაში მმართველობაში. პრეზიდენტი ჰრჩება, კაბინეტი — იცვლება.

ამიტომ რესპუბლიკის პრეზიდენტს უჭირავს უმაღლესი ადგილი სახელმწიფოში: იგი თავია სახელმწიფოსი და მისი წარმომადგენი საერთაშორისო განწყობილებაში.

3. შინაარსი აღმასრულებელ ხელისუფლებისა.

ჩვენ ერთჯერ შევადარეთ სახელმწიფოებრივი ცხოვრება მდინარეს, რომელსაც აქვს თავისი უძრავი ნაპირები და მუდამ მოძრავი მიმდინარეობა. უძრავი ნაპირები არის უფლებრივი ნორმები, განსაკუთრებით საკონსტიტუციო კანონები, მუდამ მოძრავი მიმდინარეობა არის თვითონ ცხოვრება, რომელიც მუდამ მიჰდღვს ამ უფლებრივ ფორმებში. რასაკვირველია, ეს შედარება მხოლოდ დაახლოვებითაა, მაგრამ მაინც გვაძლევს ერთნაირ წარმოდგენას მთელი სახელმწიფოებრივ ცხოვრების შესახებ. აღმასრულებელი ხელისუფლების სფეროა ამ ცხოვრების განუწყვეტელი მიმდინარეობის მეთვალყურეობა და მოწესრიგება თანახმად დამყარებული ნორმებისა და კანონებისა. არა ნორმების და საერთო კანონების შექმნა, არამედ მათი ასრულება და სათანადო ზომების მიღება მათი ასრულებისათვის, აქედან აშკარაა, რომ აღმასრულებელი უფლება უნდა იყოს მუდამ ფხიზელი, მუდამ ენერგიული და თაოსანი. ასპარეზი მისი მოქმედებისა ყოველგან არის, სადაც კი ჰყვდება საზოგადოდ სახელმწიფოებრივი უფლება. აღწესდნათ მოკლედ უმთავრესი მომენტები მისი მოღვაწეობისა: კანონმდებლობაში, მმართველობაში და მსჯავრმდებლობაში.

ა) კანონმდებლობაში.

კანონმდებლობა პარლამენტის საქმეა, მაგრამ მთავრობაც, როგორც მატარებელი აღმასრულებელი როლისა, ეწევა დიდ მუშაობას. იმას აქვს უფლება ანადაგატავისა, იგი ამზადებს უმეტეს ნაწილს ყველა კანონ-პროექტისას, აგროვებს მისთვის საჭირო მასალებს, შეაქვს პარლამენტში და ახლო მონაწილეობას ჰღებულობს ამ კანონ-პროექტის გატარებაში, როგორც კომისიებში, აგრედვე თვით პარლამენტში. შემდეგ მთავრობას ევალება მთი გამოქვეყნება. ამნაირად თანამშრომლობა მთავრობისა აუცილებელი პირობაა კანონმდებლობისა. აქ იბადება რამოდენიმე საკონსტიტუციო საკითხი.

ვის უნდა ჰქონდეს უფლება პარლამენტის მოწვევის, სესიის შეწყვეტის ან ახალ არჩევნების დანიშვნისა? ეს საკითხი სხვა და სხვა ნაირად არის გადაწყვეტილი სხვა და სხვა ქვეყნებში, მაგრამ დემოკრატიულ თვალსაზრისით ეს უმთავრესი პირობები საპარლამენტო მუშაობისა უნდა იყოს დამოკიდებული თვითონ პარლამენტზე. ამიტომ კონსტიტუციაში უნდა იყოს განსაზღვრული ვადა პარლამენტის მუშაობისა — 2 ან 3 წელიწადი, ამ ვადაში ყოველთვის უნდა მოხდეს არჩევნები და განახლებული უნდა იქმნას პარლამენტის შემადგენლობა; განსაზღვრულ უნდა იყოს აგრედვე, თუ როდის უნდა მოხდეს ეს არჩევნები — გაზაფხულს, შემოდგომას თუ სხვა დროს და ბოლოს დანიშნულ უნდა იყოს დღე, როდესაც გაიხსნება პირველი სესია. ამნაირად პარლამენტი შეიკრიბება ყოველთვის წინასწარ განსაზღვრულ დღეს. ამ მხრივ პარლამენტის მუშაობა დამოუკიდებელი უნდა იყოს აღმასრულებელ ხელისუფლებისაგან. რასაკვირველია ამ უკანასკნელმა ყოველი დახმარება უნდა აღმოუჩინოს პარლამენტს და სისრულეში მოიყვანოს ყოველი მისი დადგენილება შესახებ არჩევნებისა.

აღმასრულებელ ძალას ევალება დამტკიცება და გამოქვეყნება კანონებისა. ეს ძალა არის ერთი გლემენტი ეროვნულ სუვერენობისა. კანონი ყველასათვის სავალდებულოა, იგი უნდა იყოს გამომატველი ეროვნულ ნებისყოფისა. ეს მიზანი კი უფრო სავსებით იქნება მიღწეული და უფრო უდავო ყველასათვის, თუ კანონს, მიღებულს პარლამენტის მიერ, ზედ დართული ექნება აგრედვე აღმასრულებელი ხელისუფლების თანხმობა. ეს ფორმალურად გამოიხატება ხელის მოწერაში. კანონი ხელმოწერილი უნდა იყოს არა მარტო პარლამენტის თავმჯდომარის — მიერ, არამედ აგრედვე იმ პირის მიერაც, ვინცა ჰდგას აღმასრულებელ ძალის სათავეში. მაგრამ თუ იმან ხელი არ მოაწერა? ასეთი მომენტი ძალიან იშვიათია. ეს იქნებოდა კანონმდებელ ორგანოსთან კონფლიქტის შექმნა, რაც ყოველთვის სახიფათოა მთავრობისათვის. მაინც ეს შეიძლება მოხდეს და ამიტომ გადაწყვეტილი უნდა იყოს კონსტიტუციაში მისი შედეგები.

საზოგადოდ პრეზიდენტის ხელის მოწერას არა აქვს გარდამწყვეტი მნიშვნელობა დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. კანონი, მიღებული პარლამენტის-მიერ, კანონად ჰრჩება, თუნდაც რომ აღმასრულებელ ძალის მეთაურმა ხელიც არ მოაწეროს. მაგრამ აქ

ჩვენ ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთს განსაკუთრებულ პარაგრაფს: როგორია პარლამენტი? შესდგება იგი ერთი თუ ორი პალატისაგან? საქმე იმაშია, რომ აჩქარებული კანონმდებლობაც ძალიან სახიფათოა. თუ კანონი მარტო ერთი პალატისაგან არის მიღებული, იგი შეიძლება ხშირად იქოს აჩქარებით მიღებულია, გამოწვეული რაიმე დროებითი მოვლენით ან პარტიული გატაცებით; მეტი დიქტების და მსჯელობის შემდეგ შეიძლება ეს კანონი სულ არ მიიღოს პარლამენტმა ან შეიტანოს ისეთი შესწორება, რომელიც გამოაცლის კანონს მის საშიშარ მხარეებს. ამიტომ, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც პარლამენტი ერთ-პალატაანია, რესპუბლიკის პრეზიდენტს ნება უნდა ჰქონდეს ამ გარემოებას მიაქციოს ყურადღება კანონმდებელ ორგანოსი და პოპოლუს მას განიხილოს ხელმეორედ სადავო კანონი. ამ უფლებას ჰქვიათ veto. ჩრდილო-ამერიკაში, თუმცა იქ ორ-პალატაანი სისტემა არის და აღმასრულებელი ხელისუფლება მკაცრად გამოყოფილია კანონმდებლობისაგან, მაინც პრეზიდენტს აქვს უფლება veto-სი. პრეზიდენტი აბრუნებს უკან კანონს და მოითხოვს მისი ხელმეორედ განხილვის ორივე საკანონმდებლო პალატაში. ამ შემთხვევაში, თუ კანონმა ხელმეორედ განხილვის დროს ორივე პალატაში ცალ-ცალკე შემოიკრიბა არა ნაკლებ $\frac{2}{3}$ ყველა ხმებისა, იგი კანონი ჰხდება, თუნდაც პრეზიდენტმა ხელი არ მოაწეროს, თუ არა და — იგი ჰკარგავს ყოველ ძალას.

ამიტომ სახელმწიფოს მეთაურს უნდა ჰქონდეს უფლება veto-სი მხოლოდ იმ ფარგლებში, როგორც ზემოთა აღნიშნული.

ჩვენი აზრით დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საჭიროა კიდევ ერთნაირი კონტროლი კანონმდებლობისა აღმასრულებელ ძალის მხრივ. პრინციპიალური დებულება ასეთია: კანონმდებლობა უნდა ეთანხმებოდეს ეროვნულ ნებისყოფას. თუ არ ეთანხმება, მაშინ ვინ და როგორ უნდა გამოარკეიოს ეს? საფრანგეთში მიღებულია ასეთი წესი: პრეზიდენტს სენატის თანხმობით შეუძლიან დაითხოვოს პარლამენტი და მოახდინოს ახალი არჩევნები. მაგრამ, ჯერ ერთი, ჩვენ სენატი არა გვყავს, როგორც კანონმდებელი ორგანო: მერე, არა გვაქვს უფლება დაეთხოვოთ პარლამენტი, სანამ მისი ვადა არ გასულა, და, ბოლოს, დაეა უფრო ხშირად ეხება ერთ რაიმე საკითხს, ერთ მიღებულ კანონს. და არა მთელი პარლამენტის შემადგენლობას. ამიტომ საჭიროა არა პარლამენტის დათხოვ-

ნა, არამედ იმ ერთი სადავო კანონის შესახებ ერის დავითხვა. ამიტომ რეფერენდუმის უფლება უნდა მიეცეს აღმასრულებელ ძალას. ამ საკითხს ჩვენ ცალკე შევხებით, ეხლა აღვნიშნათ მხოლოდ, რომ კანონმდებლობასაც უნდა ჰქონდეს რაიმე კონტროლი; ეს კონტროლი უნდა იყოს დემოკრატიული, რეფერენდუმის სახით; ინიციატივა ამ საკითხში უნდა ჰქონდეს მინიჭებული სხვათა შორის აღმასრულებელ ხელისუფლებასაც. ე. ი. რესპუბლიკის პრეზიდენტსა.

ბ) მმართველობაში.

ეს არე მოქმედებისა სავსებით ეკუთვნის აღმასრულებელ ხელისუფლებას. იგი მეტად ვრცელია და მრავალფეროვანი უმთავრესი დარგები:

ა) საერთაშორისო წარმომადგენლობა. სახელმწიფო არის უფლებრივი პიროვნება, იმას აქვს განუწყვეტელი განწყობილება სხვა და სხვა სახელმწიფოებთან — პოლიტიკური, ეკონომიური, კულტურული. აქ აუცილებლად საჭიროა ერთი პიროვნება, როგორც უმაღლესი მეთაური და წარმომადგენელი სახელმწიფოსი. ასეთი პიროვნებაა პრეზიდენტი რესპუბლიკისა. იგი ჰნიშნავს თავის დიპლომატიურ აგენტებს სხვა და სხვა სახელმწიფოში და თვითონ ჰღებულობს ამისთანა აგენტებს, გამოგზავნილს უცხო ქვეყნებიდან. აღმასრულებელ ხელისუფლებას ევალება წარმოება საერთაშორისო მოლაპარაკებისა, დაცვა ეროვნულ ინტერესებისა, და მუდამ ფიზიკური თვალყურის დევნა ამ ინტერესების დასაცველად.

ბ) დადება ხელშეკრულებებისა. საერთაშორისო მოლაპარაკება ხშირად მთავდება ხელშეკრულებით და, მის და მიხედვით თუ რა საქმეებს შეეხება, იგი იქნება საზავო, საკავშირო, სავაჭრო, საბაგო და სხვა. ეს არის შეთანხმებით მოწესრიგება სხვა და სხვა ეროვნულ საჭიროებისა. ამ ხელშეკრულებებს აქვს სავალდებულო ხასიათი არა მარტო იმ სახელმწიფოთათვის, რომელთა შორის დადებულია იგი, არამედ კერძო პირთათვისაც. იქ არის საკანონმდებლო ნორმები და ამიტომ ყოველთვის საჭიროა მათი განხილვა და დამტკიცება კანონმდებელ ორგანოს მიერ. ამას ჰქვია რატიფიკაცია. რაც შეეხება საზღვრების გასწორებას, ტერიტორიის გაცვლას, შეძენას ან დათმობას, აქ წინასწარ მოლაპარაკებას აწარმოებს იგივე მთავრობა, რომ-

გორც აღმასრულებელი ორგანო, მაგრამ ყველაფერი ეს ჰყვდება მხოლოდ საზოგადო კანონმდებლობის წესით.

c) უმაღლესი ბრძანებლად სამხედრო ძალებისა ეკუთვნის აგრედვე მთავრობას. ბევრი ამ აზრის წინააღმდეგია; ამბობენ, რომ უმაღლესი გამგე და ბრძანებელი უნდა იყოს პარლამენტი. პარლამენტს ეკუთვნის კანონმდებლობა სამხედრო ძალების შექმნის და მოწყობის შესახებ, ეს უეჭველია, ხოლო სარდლობა ან უმაღლესი ბრძანებლობა ყოველად შეუძლებელია მიენდოს ისეთ საკრებულოს, როგორიც არის პარლამენტი. უმაღლესი ბრძანებლობა სამხედრო ძალებისა არსებითად მჭიდროდ არის დაკავშირებული საერთაშორისო საქმეების წარმოებასთან; ეს წარმოება პირობებს შეხედულობის მთლიანობას და მუდმივს, განუწყვეტელს სიფიზილეს და მოქმედებას; ეს თვისებები აქვია პარლამენტს, რომელიც დროგამოშვებით იკრებება და მხოლოდ დროგამოშვებით შეუძლიან მიაქციოს ყურადღება ამ თუ იმ საგანს. იმისდამხედვეთ, თუ როგორ მიდის საერთაშორისო საქმეები, უნდა იყოს შესაძლებელი სამხედრო ძალების მოხმარებისა: წინასწარი მომარაგება ყოველ შემთხვევისათვის, ჯარის გადაყვან-გაღმოცენა, მასალების დამზადება და სხვა. სულ სხვაა ომის გამოცხადება: აქ მთელი სახელმწიფოა დაინტერესებული, აქ საშიშროება მოვლის ყველას ნივთიერად და ზნეობრივად, საკითხი მეტად დიდია და საპასუხისმგებლო; ამიტომ უფლება ომის გამოცხადებისა და ზავის ჩამოგდებას შედის მხოლოდ პარლამენტის კომპეტენციაში. მაგრამ ომის გამოცხადებამდე ბევრი რამ უნდა გაკეთდეს; ომი უფროდ კი არ ატყდება ხოლმე, იმას წინ დიდი დრო მიუძღვის, დრო მოლაპარაკების და მომარაგების. ომი შეიძლება ფაქტიურად კიდევ დაიწყოს, ამისთვის ოფიციალური გამოცხადება ომისა საჭიროც არ არის. ამისთანა პირობებში მხოლოდ აღმასრულებელ ძალას შეუძლიან მიზანშეწონილი და ნაყოფიერი მუშაობა. ამიტომ უმაღლესი ბრძანებლობა ჯარისა ეკუთვნის პრეზიდენტს და მის მიერ დანიშნულ პირებს.

d) დანაშენს მახელეებისა ყველა სახელმწიფო სამსახურში. წესი ამ დანიშვნისა და აგრედვე მოხელეთა წარჩინებისა სახელმწიფო სამსახურში ჩვეულებრივად განსაზღვრულია კერძო კანონში; ხოლო მთავრობა ასორციელებს ამ უფლებას თანახმად თავის შეხედულებისა და საჭიროებისა.

e) გამოცემა ბრძანებისა და განკარგულებისა აუცილებელი

საშუალებათა მთავრობის ხელში თავის მიზნების მისახწყვად, მთავრობას არა აქვს ნება გამოსცეს რაიმე კანონი, ან გამოცვალოს იგი, მაგრამ საზოგადოდ მიღებულ კანონების ფარგლებში მას აქვს სრული უფლება გასცეს სხვა და სხვა ბრძანება და განკარგულება, მისცეს ინსტრუქცია და სხვა ამისთანები. მხოლოდ შიზანი ამ მოქმედებისა არის კანონის ასრულება, დაცვა შევადგინოთ და წესიერებისა. აქ საჭიროა შევნიშნათ, რომ ძალიან ძნელია, თითქმის შეუძლებელი, რაიმე ზღვარი არსებითად გავიყვანოთ ადმინისტრაციულ განკარგულებისა და კანონის შუა. აქ პრინციპიალური მოთხოვნილება მხოლოდ ერთია: მთავრობის ბრძანება და განკარგულება არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს კანონს. თუ განკარგულება ეწინააღმდეგება კანონს, იგი უკანონოა; ყოველ დაინტერესებულ მოქალაქეს უფლება აქვს განასაზიეროს იგი სასამართლოში და არ დაემორჩილოს ამისთანა ბრძანებას.

გ) მსჯავრ-მდებლობაში.

სასამართლოს ნაწილი თუმცა გამოყოფილია სხვა სახელმწიფო ხელისუფლებათაგან, მაინც აღმასრულებელ ძალას ამ არეშიდაც აქვს ერთნაირი უფლება, რომელზედაც საჭიროა კოტათი შევანეროთ ჩვენი ყურადღება. ეს გახლავთ უფლება შეწყალებისა.

კანონი საზოგადოდ უძრავი ფორმაა, კანონით დადებული სასჯელი არ არის საკმარისად ელასტიური და მრავალ-ფერი. ცხოვრებაში კი ძნელად თუ შეხედებით ორ მოვლენას, სრულებით ერთნაირს: აქ ყოველთვის სხვადასხვაობაა. ამიტომ ყოველთვის ერთდღიგივე სასჯელი ყოველ ვითომდა ერთნაირ მოვლენათათვის, ხშირად არ არის მისაღები. საზოგადოებრივი აზრი და შეგნება ამ ორ მოვლენათა შეუწონლობით ხშირად შეურაცხყოფილია ხოლმე. გარდა ამისა, ხშირად სასამართლოც შედის შეცდომაში და თვითონ კი უფლება არა აქვს გამოასწოროს თავისი შეცდომა. ამ გარემოებათა გამო დაიბადა ის უფლება, რომელსაც ჰქვია შეწყალება.

არ უნდა ავურიოთ ერთმანეთში შეწყალება და ამნასტია. პირველი შეეხება მხოლოდ ერთს რომელიმე კონკრეტიულს შემთხვევას და სახეში აქვს მხოლოდ სასჯელის პატიება ან შემცირება, მეორე შეეხება მთელს წყებას ერთნაირ დანაშაულისას და სახეში აქვს არა მარტო სასჯელის მოხსნა, არამედ მოსპობა ამ დანაშაულთა შესახებ თვით სისხლის სამართლის საქმეებისა მათი უფლე-

ბრივ შედეგებიანად. ამიტომ შეწყალების უფლება ეკუთვნის მასწავლებელ ხელისუფლებას, ამნისტია კი — კანონმდებელს. უმთავრესი საუფუძველი ასეთი დანაწილებისა ის არის, რომ ამნისტია — აქტია უფრო პოლიტიკური, ვიდრე სასამართლოებრივი, შეწყალება კი — უფრო სასამართლოებრივი, ვიდრე პოლიტიკური. სამართლის საკითხი საზოგადოდ უნდა იყოს მოშორებული ყოველ პოლიტიკურ ზედგავლენას, იგი ჰყვდება მხოლოდ არსებულ კანონების ფარგალში და პირუთვნელ სინილისის ქვეშ. ამიტომ ამისთანა კითხვის გადატანა ისეთ საკრებულოში, როგორც პარლამენტი, საკითხს უფრო დააბნელებს, ააცდენს მიზანს და შეიძლება მეტი ზიანი მოჰყვეს, ვიდრე სარგებლობა. სულ სხვა ხასიათისაა ამნისტია: აქ სჭარბობს პოლიტიკური მხარე და სახელმწიფოებრივ მიზან-შეწონილობა. აქ საჭიროა საერთო მსჯელობა და საკანონმდებლო აქტი. რა თქმა უნდა, ორივე წინადადებას ამზადებს სამართლის მინისტრი, მხოლოდ ერთი უნდა წარუდგინოს ხელისმოსაწერად რესპუბლიკის პრეზიდენტს, მეორე — საკანონმდებლო ორგანოს დასამტკიცებლად.

4. ორგანიზაცია აღმასრულებელ ხელისუფლებისა. კაბინეტური სისტემა.

ძირითადი მოთხოვნილება ყოველ ცოცხალ ორგანიზმისა არის შეთანხმებული, სოლიდარული მუშაობა სხვა და სხვა მისი ფუნქციებისა. ამ ბუნებრივ ნიადაგზე, რასაკვირველია, დიდი ბრძოლის შემდეგ, აღმოცენდა ეგრედწოდებული „პარლამენტარიზმი“, რომლის დამახასიათებელი ნიშანია „კაბინეტურის სატემა“ მთავრობისა. რაში მდგომარეობს ეს სისტემა?

ჩვენ დავინახეთ, რომ სახელმწიფოს მეთაური, პრეზიდენტი რესპუბლიკისა, არ არის და არც უნდა იყოს პასუხისმგებელი პარლამენტის წინაშე, მაგრამ ამავე დროს აღმასრულებელი ხელისუფლება თავის მოქმედებით უნდა იყოს შეთანხმებული და შეწყობილი ეროვნულ ნებისყოფასთან, რომლის გამოხატველია საზოგადოდ პარლამენტი. ამ მიზნის მისაღწევად სახელმწიფოს მეთაურის და პარლამენტის შუა არის განსაკუთრებული ორგანო — კაბინეტი მინისტრისა — რომლის უაღრესი დანიშნულებაც არა მარტო განხორციელება აღმასრულებელი ხელისუფლებისა საზოგადოდ, არამედ ისეთი განხორციელება,

რომელიც ეთანხმება ეროვნულ ნებისყოფას. აქ არის საფუძველი პარლამენტარულ კონტროლის, ერთის მხრივ, და სამინისტროს პასუხისმგებლობის, მეორე მხრივ.

აქედანვე ლოგიკურად გამომდინარეობს ისიც, რომ პრეზიდენტი რესპუბლიკისა, ოუმცა იგი ჰდგას აღმასრულებელ ხელისუფლების სათავეში, მაინც არაფერი განსაკუთრებული უფლება იმას არა აქვს, ან თუ აქვს — ძალიან ცოტა. მისი პრეროგატივას შეადგენს მხოლოდ ის, რომ თვითონ იგი არ არის პასუხისმგებელი პარლამენტის წინაშე პოლიტიკურად, მისი გადაწყენბა არ შეიძლება, სანამ არ გასულა ვადა მისი თანამდებობისა, და თვითონ არის სახელმწიფოს წარმომადგენელი ერთი და უმაღლესი. რასაკვირველია, იმას დიდი გავლენა აქვს ყოველგან, ყოველ სახელმწიფოებრივ სფეროში, მაგრამ ყოველ მ-ს მოქმედებაში პასუხისმგებელია არა თვითონ, არამედ ის საშუალო ორგანო — კაბინეტი მინისტრებისა — ურთმლისოდ პრეზიდენტს არ შეუძლიან არავითარ პოლიტიკურ ნაბიჯის გადადგმა და არავითარ განკარგულების გაცემა.

წინეთ ჩვენ მოკლედ აღვსუსხეთ მოქმედება აღმასრულებელ ხელისუფლებისა სხვა და სხვა სახელმწიფოებრივ სფეროში — კანონმდებლობაში, მართველობაში და მსჯავრ-მდებლობაში. ეხლა უნდა დაუმატოთ, რომ ყველა ეს მოქმედება და მოღვაწეობა ჰხდება არა მარტო პრეზიდენტის ნებისყოფით, არამედ მინისტრების თანხმობით და სოლიდარობით. აქ არის იურიდიული საფუძველი მათი პასუხისმგებლობისა. ყოველი მნიშვნელოვანი საკითხი, ყოველი დეკრეტი ან განკარგულება, ყოველი აღმინისტრაციული ზომა ან პოლიტიკური ნაბიჯი, ჯერ განხილულ უნდა იყოს მინისტრების კაბინეტში, ჯერ იქ უნდა იყოს მიღებული საჭირო დირექტივები, ჯერ იქ უნდა მოხდეს შეთანხმება თვითონ მინისტრებისა, — და შემდეგ, მათი განსაზოარცილებლად და ცხოვრებაში გასატარებლად, საჭიროა სახელმწიფოს მეთაურის — პრეზიდენტის დასტური. ყველა ეს აქტი ჰხდება ხოლმე პრეზიდენტის მიერ ნაბრძანები დეკრეტის ან განკარგულების სახით, მაგრამ ყველა ეს დეკრეტი ან განკარგულება უნდა იყოს ხელმოწერილი აგრედვე სათანადო მინისტრის მიერ.

დამახასიათებელი ნიშანი კაბინეტისა არის სოლიდარობა მინისტრების შოკის. კაბინეტის შესადგენად პრეზიდენტი რესპუბლიკისა ვალდებულია განსაკუთრებული ყურადღება მიექციოს ძალთა განწყობილებას პარლამენტში და ამისდა მიხედვით მოიწვიოს ერთი პირი

და მას დაავალოს კაბინეტის შედგენა. ეს პირი, რომელსაც ეწე-
დება პირველი მინისტრი, პრემიერ-მინისტრი ან მინისტრი — თავმჯდო-
მარე, მოელაპარაკება სხვა სამინისტრო პირებს, შეუთანხმდება იმათ
პოლიტიკურ პროგრამის შესახებ, დაურიგებს მათ პორტფელებს და
სათანადო სიას წარუდგენს რესპუბლიკის პრეზიდენტს, რომელიც
დეკრეტის სახით გამოაქვეყნებს ახალ კაბინეტის შემადგენლობას.

საზოგადოდ ყველა პარლამენტარულ ქვეყნებში მინისტრებს
ირჩევენ ხოლმე პარლამენტის წევრთა შორის; მინისტრი ვალდე-
ბულია ახლო კავშირი იქონიოს კანონმდებელ ორგანოსთან, წარა-
დგინოს იქ კანონ-პროექტები, მისცეს სხვა და სხვა განმარტება, პა-
სუხი აგოს შესახებ თავის მოქმედებისა და სხვა. ამისთანა პირობებში
აუცილებელია, რომ მინისტრი იყოს იმავე დროს პარლამენტის
წევრიც. ამას ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ მინისტრს, თუ იგი პარ-
ლამენტის წევრია, ყოველთვის ეცოდება თავის მომხრე და თანა-
მოაზრე, რაც შეტ სიმტიცეს და შეურყევლობას მისცემს ხოლმე
კაბინეტის მდგომარეობას. აშკარაა, თუ კაბინეტს უმრავლესობა
არა ჰყავს პარლამენტში, იგი ერთ დღესაც ვერ იცოცხლებს — უნ-
და გადადგეს.

აგრე შემდგარი კაბინეტი მინისტრებისა შეუდგება მუშაობას.
ის იძულებულია აწარმოვოს ის პოლიტიკა, რომელსაც იზიარებს
საზოგადოებრივი აზრი და განსაკუთრებით პარლამენტის უმრავლეს-
ობა. პარლამენტი შეიძლება არ მოეწონოს ან კერძო აქტი მთავ-
რობისა, ან მთელი მიმართულება მისი პოლიტიკისა. ორივე შემ-
თხვევაში შეიძლება დადგეს კრიზისი სამინისტროსი. თუ რაიმე
საკითხის განხილვის დროს გამოირკვა, რომ პარლამენტი არ იზი-
არებს სამინისტროს შეხედულებას, ან უარსჰყავს მის წინადადე-
ბას, ან პირდაპირ უნდობლობას გამოუცხადებს, — კაბინეტი უნდა
გადადგეს: უნდა გადადგენ ყველა მინისტრები, და არა მარტო ის,
რომლის მოქმედებას შეეხებოდა სადავო საკითხი. ეს შედეგია მი-
ნისტრების სოლიდარობისა. შესაძლებელია ისეთი შემთხვევა, რო-
ცა გადადგება მხოლოდ ერთი მინისტრი, თუ სადავო საკითხს
ჰქონდა განსაკუთრებული ხასიათი და თავის შინაარსით შეეხებოდა
მხოლოდ ერთ მინისტრს. ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ
რა ხასიათისაა სადავო საკითხი: თუ სხვადასხვაა ნებისყოფა კაბი-
ნეტის და პარლამენტისა, აუცილებელი ჰხდება კონფლიქტი და კა-
ბინეტი უნდა გადადგეს, თუ ეს სხვადასხვაობა არ არის, მაშინ

შეიძლება კონფლიქტი არ გამწვავდეს და საქმე მოგვარდეს მინისტრის გადადგომით.

ყველა ამისთანა შემთხვევებში პრეზიდენტი რესპუბლიკის პირდაპირ არ არის გარეული საქმეში. იგი მალეა უნდა იდგეს ამ კონფლიქტზე და უფრო სახელმწიფოებრივ თვალსაზრისით აწონდაწონოს მდგომარეობა. უფრო ხშირად იგი ემორჩილება პარლამენტის-მიერ გამოთქმულ სურვილს და ახალ კაბინეტის შექმნის დროს ხელმძღვანელობს ამ სურვილითა: მიიწვევს ახალ პრემიერს და მიანდობს მას ახალ კაბინეტის შედგენას.

5. პასუხისმგებლობა მინისტრებისა.

მინისტრებს აქვსთ ორნაირი უფლება, აწვეთ ორნაირი ვალდებულება და ამიტომ მათი პასუხისმგებლობაც ორნაირია. ერთი არის ადმინისტრაციული, მეორე — კონსტიტუციური.

მინისტრი — მოხელეა, თუმცა უჭირავს უმაღლესი ადმინისტრაციული ადგილი. ამიტომ ის პასუხისმგებელია, როგორც ყოველი მოხელე, თუ თავის უკანონო მოქმედებით ან განკარგულებით ვისმე მიაყენა ზიანი. ეს არის სამოქალაქო პასუხისმგებლობა; ყოველ მოქალაქეს უფლება ეძლევა სასამართლოს წესით მოითხოვოს ანაზღაურება მიყენებულ ზიანისა.

ჩვენთვის უფრო საინტერესოა მეორე საკითხი: პასუხისმგებლობა კონსტიტუციური.

აღმასრულებელ ხელისუფლებას აქვს რამოდენიმე განყოფილება; თითოეულ განყოფილების სათავეში უნდა იდგეს ერთი პასუხისმგებელი პირი — ან მინისტრი. ამიტომ არ შეიძლება ჩაითვალოს რიგიანად და მიზანშეწონილად არც ძალიან გადიდება მინისტრების რიცხვისა, არც მისი ძალიან შემცირება. უმთავრესი საფუძველი მინისტრების რაოდენობისა უნდა იყოს პოლიტიკური მომენტი, რადგანაც ამაზეა დამყარებული მათი კონსტიტუციური პასუხისმგებლობა. ამიტომ ის განყოფილება აღმასრულებელ ხელისუფლებისა, რომელსაც არა აქვს პოლიტიკური ხასიათი ან არ იძლევა დიდ გასაქმანს პოლიტიკურ მოღვაწეობათათვის, არ უნდა იყოს გამოყოფილი ცალკე სამინისტროდ. ასეთია, მაგალითად, რკინის გზის უწყება, სასანიტარო, სასურსათო და სხვა. მართალია, ხანდახან სახელმწიფოს ცხოვრებაში დგება ისეთი საჭიროება, რომ მას უნდა მიექცეს განსაკუთრებული ყურადღება და მის გადასალახავად

უნდა მოეწყოს განსაკუთრებული ღონისძიება, — მაშინ შეიძლება შედგეს ცალკე სამინისტროც, მაგრამ სახელმწიფოს ჩვეულებრივ პირობებში ასეთ სამინისტროს ადგილი არ უნდა ჰქონდეს. განსაკუთრებით პოლიტიკურ მნიშვნელობის სამინისტრონი არიან: 1, საგარეო საქმეთა, 2, შინაგან საქმეთა, 3, სამხედრო, 4, ფინანსებისა, 5, სამართლისა, 6, ვაჭრობა-მრეწველობისა და 7, სახალხო განათლებისა. ეს რიცხვი ზოგან უფრო მეტია, მაგრამ ნაკლები არსად არ არის. საფრანგეთში 12 სამინისტროა, ინგლისში — 15, ერთხელ 19-ც იყო. ეს იმის ნიშანია, რომ ზოგჯერ სახელმწიფოს ინტერესი მოითხოვს რომელიმე დარგის ცალკე გამოყოფას, მაგ. სამინისტრო რკინის გზების და ფოსტა-ტელეგრაფის, შრომის და სხვა. შვეიცარიის კანტონებში თითქმის ყველგან შეიძინ სამინისტროა (ბერნში — 9).

ყველა მინისტრი წევრია კაბინეტისა. ყველა უმთავრესი საკითხი და საზოგადო მიმართულება პოლიტიკისა ირკვევა და ჰწყდება კაბინეტის საერთო სხდომაზე, პირველი მინისტრის თავმჯდომარეობით. შემდეგ თითოეული მინისტრი თავის მოქმედებაში თავისუფალია, თუმცა ვალდებულია თავის ინიციატივა და მუშაობა შეუთანხმოს კაბინეტის კრებაზე მიღებულ დირექტივებს. აქედანვე სჩანს, რომ თითოეულ მინისტრს აქვს ღონისძიება, როგორც კაბინეტის წევრს, იქონიოს თავის გაღივება ყოველ კითხვის გადაჭრაში, როცა იგი ირჩევა კაბინეტის სხდომაზე. აქ არის საფუძველი ყველა მინისტრების სოლიდარულ პასუხის მგებლობისა.

თუ პარლამენტი შეამჩნევს, რომ საზოგადო პოლიტიკის მიმართულება არ არის მისაღები, ან რომელიმე საკითხი ისე არ ჰწყდება და არ მიდის, როგორც ეს სასურველია და სასარგებლო სახელმწიფოებრივ თვალსაზრისით, მაშინ ისმება შეკითხვა აღმასრულებელ ხელისუფლების მიმართ. იწყება დაეა პარლამენტში, მინისტრი-თავმჯდომარე ან ის მინისტრი, რომელსაც შეკითხვა განსაკუთრებით შეეხება, იძლევა განმარტებას და იცავს თავის პოლიტიკას და მოქმედებას. თუ ეს განმარტება მოწონებულ არ იქმნა პარლამენტის უმრავლესობის-მიერ, მთელი კაბინეტი უნდა გადადგეს. სულერთია — ვის მიუძღვის ბრალი — მართო ერთ მინისტრს, თუ მთელ კაბინეტს. ეს არის პასუხისმგებლობა პარლამენტარული ან კონსტიტუციური.

მეორე პასუხისმგებლობა არის სისხლის სამართლისა. ეს შეეხება საზოგადოდ ბოროტ-მოქმედებას და განსაკუთრებით კონსტი-

ტუციის დარღვევას. აქ არ არის ის აუცილებელი სოლიდარობა, მინისტრთა შორის, რომელზედაც ზემო ელაპარაკობდით. პარლამენტარულად ყველა მინისტრი პასუხისმგებელია აღმასრულებელ ხელისუფლების მოქმედებაში, სულ ერთია — დაესწრო ეს თუ ის მინისტრი კაბინეტის სხდომაზე თუ არა, და მიიღო თუ არა მონაწილეობა იმ საკითხის გადაწყვეტაში, რომელმაც გამოიწვია სამინისტროს კრიზისი. რაც შეეხება სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას, აქ უსათუოდ საჭიროა მონაწილეობა მინისტრისა. თუ მან არ იცოდა, რა ბოროტმოქმედება მზადდებოდა, ან თუ არ მიუღია მონაწილეობა კონსტიტუციის დარღვევაში, ის პასუხს არ აგებს სისხლის სამართლის წესით. წესი თვით გასამართლებისა სხვა და სვაა სხვა და სხვა ქვეყნებში. ზოგან ადგენენ განსაკუთრებული სამართლის, ზოგან ჩვეულებრივი სასამართლოც საკმარისია.

საჭიროა დაეუმატოს, რომ სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობიდან არ არის თავისუფალი არც პრეზიდენტი რესპუბლიკისა. სახელმწიფო ღალატი, შეკრთამეობა და სხვა ამისთანა ბოროტმოქმედება საკმარისი საფუძველია იმისთვის, რომ შეიქმნას განსაკუთრებული სამსჯავრო და პასუხისმგებაში იქნეს მიცემული მოღალატე თუ უღირსი მეთაური სახელმწიფოსი.

6. საზღვარი აღმასრულებელი ხელისუფლებისა.

არის თეორია, რომელიც ცდილობს გაატაროს ხაზი ფორმალურ და მატერიალურ კანონთა შუა. მართალია, არის გარჩევა ამ ორი მოვლენათა შორის, თუმცა მათ შორის ხაზის გატარება დიდ სიძნელეს წარმოადგენს. ჩვენთვის კი, როცა ელაპარაკობთ აღმასრულებელ ხელისუფლების საზღვარზე, სრულებით საკმარისია შეგვეცნება მხოლოდ ფორმალური კანონისა. ჩვენ ვიცით, რომ ეროვნულ ნებისყოფის გამომხატველი არის პარლამენტი, მაშასადამე ყოველი დადგენილება პარლამენტისა, რა შინაარსისაც არ იყოს იგი, არის კანონი ე. ი. ბრძანება ყველასათვის სავალდებულო. შეიძლება თავის შინაარსით ეს ბრძანება არ იყოს რაიმე უფლებრივი ნორმა, მაგრამ მიუხედავად ამისა ის მაინც სავალდებულოა, როგორც კერძო პირთათვის, ისე ყოველ დაწესებულებათათვის. ამიტომ ყოველი დადგენილება, რომელიც მიღებულია პარლამენტის მიერ და კანონისამებრ გამოქვეყნებული, ჩვენ შეიძლება ვთქვათ, რომ არის კანონი.

ამ განმარტების შემდეგ ადვილია პასუხიც: საზღვარი აღმასრულებელ ხელისუფლებისა არის კანონი.

ამიტომ აღმასრულებელ ხელისუფლებას შეუძლიან მოქმედება მხოლოდ კანონის ფარგლებში. იმას არ შეუძლიან არც გამოცემა, არც გაუქმება, არც განმარტება კანონისა. მაგრამ შეუძლიან და ვალდებულიც არი შეიმუშავოს წესი და გამოსცეს ბრძანება კანონის ასასრულებლად და ცხოვრებაში გასატარებლად. იმას შეუძლიან დაწესებულებათა მოწყობა კანონისამებრ, მოხელეთა დანიშვნა, მოწყობა ჯარისა, საერთაშორისო მოლაპარაკება, წესრიგის დაცვა და სხვადასხვა; მისი მოქმედება ვრცელია და ამოუწურავი, მაგრამ ყველა ეს მოქმედება არ უნდა გადადიოდეს იმ საზღვარს, რომელიც დანიშნულია კანონით. აქ იგულისხმება თავდაპირველად საკონსტიტუციო დებულებანი, როგორც ძირითადი უფლებრივი პრინციპები, და შემდეგ ყოველი დადგენილება კანონმდებელ ორგანოსი. მაშასადამე, აღმასრულებელი ხელისუფლება ვერ შეეხება: ა) ისეთ ნორმებს, რომლებსაც აქვს უფლებრივი შინაარსი; ბ) ვერ შემოიღებს ვერავითარ გადასახადს; გ) ვერ შეზღუდავს სამოქალაქო თავისუფლებას. ამიტომ ისეთი განკარგულება ან დეკრეტი მთავრობისა, რომელიც ეწინააღმდეგება კანონს—უკანონოა. იგი შეიძლება განსაჩივრებულ იქმნას და უარყოფილი სასამართლოს წესით.

საზოგადოდ სივრცე აღმასრულებელ ხელისუფლების მოქმედებისა დამოკიდებულია იმ ნდობაზე, რომლით არის აღჭურვილი მთავრობა. თუ ეს ნდობა არ არის დიდი, მაშინ პარლამენტი სხვა და სხვა კანონების სახით ჰკდილობს შეზღუდოს სივრცე აღმასრულებელი ხელისუფლების მოქმედებისა. მაგრამ ეს გზა არ არის ყოველთვის საიმედო. მეტისმეტი შეზღუდვა არ არის სასარგებლო: ამით მთავრობას ეცლება ენერგია და ინიციატივა, ამით მცირდება აგრედვე მისი პასუხისმგებლობა. სახელმწიფო ინტერესებისათვის უფრო სასურველია, რომ მთავრობას ჰქონდეს მეტი თავისუფლება მოქმედებისა და მეტი პასუხისმგებლობაც.

იბადება კიდევ ერთი კითხვა: როგორ უნდა მოიქცეს მთავრობა მაშინ, როცა თვით ცხოვრება ჰთხოვლობს განსაკუთრებულ ზომებს? მაგალითად, როცა არის ომი ან აჯანყება? რასაკვირველია, თავდაპირველად სახელმწიფო ინტერესის დაცვა არის უაღრესი კანონი. ამიტომ, თუ ეს ინტერესი მოითხოვს, მთავრობას უფლება

აქვს შეაჩეროს მოქმედება ჩვეულებრივი კანონისა და შეზღუდოს კიდევ სამოქალაქო თავისუფლება. მაგრამ ეს პრინციპი კი არ არის, ეს მხოლოდ გამოწვევისია; ამიტომ ეს გამოწვევისი უნდა ჰხდებოდეს კანონიერ ფარგლებში. მთავრობას უფლება ეძლევა გამოაცხადოს სამხედრო ან სააღსრულო წესები, მაგრამ მხოლოდ შემდეგი პირობით: ა) უნდა იყოს ობიექტური აუცილებლობა ამ გამოცხადებისა და ბ) დაუყოვნებლივ უნდა მოხსენდეს ეს აქტი პარლამენტს მისი დასტურის მისაღებად. მთავრობას უფლება აქვს გამოაცხადოს სამხედრო თუ სააღსრულო წესები, მაგრამ დიდი მისი პასუხისმგებლობაც: თუ შემდეგ, პარლამენტში მსჯელობის დროს, აღმოჩნდა, რომ ობიექტური პირობები სულ არ მოითხოვდნენ ასეთ შევიწროებას სამოქალაქო თავისუფლებისა, მთავრობაც მიიღებს შესაფერ პასუხს პარლამენტისგან.

ამაიდან საზღვარი აღმასრულებელ ხელისუფლებისა არის საზოგადოდ არსებული კანონმდებლობა, მაგრამ ზოგჯერ ამ საზღვრის გადალახვაც შესაძლებელია, თუ ამის მოითხოვს უკიდურესი სახელმწიფოებრივი საჭიროება ან საზოგადო ინტერესი.

ნაწილი მეოთხე.

მსჯავრ-მდედელი ხელისუფლება.

1. უფლებრივი საფუძველი.

ცხოვრების საჭიროების მრავალფეროვნება ვერ ამოიწურება კანონმდებლობით და მმართველობით. კიდევ არის ფრიად ვრცელი არე ღაზის და უთანხმოებისა.

თავდაპირველად, კაცობრიობის ისტორიის დასაწყისში, ალბად ყველგან ჰმეფობდა ძალა. ყოველი დავა ჰწყდებოდა ძალმომრეობით. დრო მიდიოდა, აუარებელი მაგალითი აშკარად ამტკიცებდა, რომ ჩხუბი და ღონე არ არის ნამდვილი და სამართლიანი იარაღი დავისა და უთანხმოების გადასაწყვეტად. ბოლოს თანდათან კაცობრიობა მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ უკეთესი იქნება ორივე მოდავე მხარისათვის გამოსცვალოს ფიზიკური შეტაკება სიტყვიერის შეტაკებით, სისხლიანი ბრძოლა — უსისხლო ბრძოლით. ამისთვის გახდა საჭირო საქმეში ჩარევა მესამე პირისა, ისეთი პირისა, რომელიც არ არის მოჩხუბარი, არ არის დაინტერესებული სადავო საკითხით; ის მხოლოდ მეთვალყურეა, ამწონ-დამწონი და გადაწყვეტი დავისა. აგრე დაიბადა ალბად პირველი მსაჯული. აქ უკვე არის ერთნაირი ხელშეკრულება: „ეს სადავო საგანი შენ გგონია შენი, მე გგონია — ჩემი; დავის გადასაწყვეტად ჩვენ უნდა შევეტაკოთ ერთმანეთს, დავუმტერიოთ ერთმანეთს ცხვირ-პირი; მოდი, ავირჩიოთ მესამე პირი, დაუგდოს იმან ყური ჩვენს დავას და მერე გადაწყვიტოს, თუ ვის ეკუთვნის სადავო საგანი“.

ესლა ეს სოციალური შეთანხმება აშკარაა, ხელშეკრულება არის კანონმდებლობა; პირდაპირ აღკრძალულია ჩხუბით და ძალმომრეობით სადავო საკითხის გადაწყვეტა, პირდაპირ სავალდებულოა ყოველი დავის გადატანა იმ დაწესებულებაში, სადაც ფიზიკური შეტაკების ადგილი დაიჭირა სიტყვიერმა შეტაკებამ, სადაც უნდა გამოირკვეს უფლებრივი მომენტები და უსისხლოდ გადაწყდეს სადავო საკითხი. ეს დაწესებულება არის სასამართლო.

რითი უნდა ხელმძღვანელობდეს სასამართლო სადავო საკითხის გადაწყვეტის დროს? მის წინ იმართება დავა, თითოეულ მხარეს მოჰყავს სხვა და სხვა საბუთები და მოსაზრება თავის უფლების დასამტკიცებლად. მსაჯულმა უნდა ასწონ-დასწონოს ეს საბუთები და მოსაზრებანი. რა სასწორით? აქ წესი ამ მოქმედებისა საზოგადოდ განსაზღვრულია თვითონ კანონით (პროცესსუალური უფლება), განსაზღვრულია აგრედვე ის ობიექტიური ღირებულება, რომელიც დაცული უნდა იყოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში (მატერიალური უფლება), ერთი სიტყვით, არის უფლებბრივი ნორმები, რომლითაც უნდა იხელმძღვანელოს მოსამართლემ და რომლის შეცვლა ან გადასხვაფერება იმას არ შეუძლიან, მაგრამ სულ ეს კიდევ არ არის საკმარისი. კანონი, ჩვენ ვიცით, არის გამოხატველი ეროვნულ ნებისყოფისა, მისი უფლებბრივი შეგნებისა. მაგრამ შეგნება, როგორც პსიქოლოგიური სინამდვილე, და ნებისყოფა, როგორც მუდმივი ტენდენცია სიკეთისაკენ, ორივე — ცოცხალი ძალაა; მათი გამოხატულება კი — კანონი ყოველთვის ერთი და იგივეა — უსიცოცხლო და გაცივებული. მეორე მხრივ, სადავო საქმე, რომელიც ირჩევა სასამართლოში, ყოველთვის ერის ცოცხალი ორგანიზმიდან არის ამონაფეთქი. იქ შეგვანძულ ინტერესებს უხილავი გაბმული ძაფები აქვსთ გულთან და გონებასთან, მათი უხეშოდ გადაჭრა ყოველთვის იწვევს ტკივილსა და მწუხარებას. მაგრამ თუ საქმე გადაჭრილ იქნება თანხმად საზოგადოებრივ უფლებბრივ შეგნებისა, მაშინ ტკივილი და მწუხარება ან სულ არ არის, ან ძალიან ნაკლებია, ეინაიდგან ყველა ჰგონობს სამართალს და მის იდუმალ ძალას. მაშ სამართალი ყოფილა უადრესი ძალა. საქმის გადაჭრა შეიძლება შევადაროთ ხისა გადაჭრას: ორივე ცოცხალი მოვლენაა. ხე არ გახმება, თუ ის რიგიანად გადაჭრილია. „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად“ — აი საოცარი პსიქოლოგიური ჭეშმარიტება.

მაგრამ რა არის სამართალი? უკვე ზემო ვსთქვით, რომ სამართალია ისეთი გადაწყვეტა სადავო საკითხისა, რომელიც ეთანხმება საზოგადოების უფლებბრივ შეგნებას? სად უნდა ვეძიოთ იგი? — იგი არის და უნდა ვეძიოთ ორ ადგილას: ერთია კანონმდებლობა — ის უფლებბრივი ნორმები, სადაც გამოხატულია ეროვნული ნებისყოფა და შეგნება, მეორეა — თვითონ ერი, თვითონ საზოგადოება — უშუალო მატარებელი ამ უფლებბრივ შეგნების. პირველი ადვილი მოსა-

ძებნია — უნდა გადაეშალოთ და შევისწავლოთ ეს კანონები. მეორე? მეორეს კი უნდა ხელოვნურად მოწყობა.

ჩვენ დავინახეთ, რომ ერს ეკუთვნის სუვერენობა, მაგრამ კანონმდებლობისათვის საჭიროდ დავინახეთ პარლამენტი — ხელოვნური ორგანიზაცია ეროვნულ ნებისყოფისა. აქაც აგრეთ. სამართლისათვის საჭირო აღმოჩნდა არა მარტო კანონები, არამედ უფლებრივი შეგნებაც საზოგადოებისა. ამისთვის საჭიროა ამ საზოგადოებიდან ამოჩვევა რამოდენიმე პირისა, რომლებსაც უნდა მიენდოს გადაწყვეტა ზოგიერთ საკითხისა. ამისდამიხედვით, შეიძლება ვთქვათ, რომ სისამართლო არის ხელოვნური ორგანიზაცია საზოგადოების უფლებრივი შეგნებისა.

ეს უფლებრივი შეგნება, რასაკვირველია, არ არის ყოველთვის ერთი და იგივე, იგი იზრდება და ვითარდება და მხოლოდ მაშინ, როცა ეს ზრდა და განვითარება საკმაოდ მომწიფებულია, იგი გადადის დადებითი კანონმდებლობაში და ჰხდება სავალდებულო, როგორც იმპერატივი ეროვნულ ნებისყოფისა. ამიტომ კანონმდებლობა თითქმის ყოველთვის, ცოტათი მაინც, უკან ჰრჩება, უფლებრივი შეგნება ცოტათი მაინც, ყოველთვის წინ მიდის. შეგნების მატარებელია ადამიანი და იგი თავისთვის ყოველთვის მოითხოვს, რაც შეიძლება, მეტ თავისუფლებას. ამიტომ სამართალი არის მაქსიმუმი თავისუფლებისა, მისაღები და დასაშვებელი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

2. ფუნქცია მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლებისა.

მსჯავრ-მდებელ ხელისუფლებას აქვს თავისი განსაკუთრებული ფუნქცია: მართლ-მსაჯულება.

კანონი — უფლებრივი ნორმებია, იმას იმუშავებს კანონმდებელი ორგანო — პარლამენტი. მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლება კი სწყვეტს კერძო დავას ამ ნორმების მიხედვით. იმას უფლება არა აქვს შექმნას რაიმე ახალი ნორმა, იგი ვალდებულია იხელმძღვანელოს იმ ნორმით, რომელიც მიღებულია, როგორც კანონი. ხშირად ასეთი გადაწყვეტილებაც იწვევს დავას და უკმაყოფილებას, ხშირად კანონის აზრი ბუნდოვანია ან კარგად გამოარკვეული არ არის. ამისთანა შემთხვევისათვის უმაღლეს მსჯავრმდებელ დაწესებულებას — სენატს — ეძლევა უფლება კანონის ახსნის და განმარტებისა. ეს ახსნა და განმარტება (ინტერპრეტაცია) მაინც არ არის კანონმდებლობა; პირიქით, იგი უნდა ეთანხმებოდეს საზო-

გადოდ მომქმედ კანონმდებლობას, მისი მიზანია — სისწორით გა-
მორკვევა იმ ნებისყოფისა, რომელიც ჩასახულია ყოველ უფლებ-
რივ ნორმაში. ამიტომ ახსნას და განმარტებას აქვს დიდი მნიშვნე-
ლობა, იგი ხშირად ჰბდება სახელმძღვანელოდ ერთდა იმავე გვა-
რის შევთხვევებისათვის, იმას შეაქვს მთლიანობა უფლებრივ შე-
ხედულებაში, მაგრამ ყოველთვის პრჩება მხოლოდ მართლ-მსაჯუ-
ლების არეში.

მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლება ჩუმი (პოტენციალური) ძალაა: იგი მომქმედებს მხოლოდ მაშინ, თუ ვინმე ამას პოთხოვს. რო-
გორიც რომ არ იყოს კანონის დარღვევა, მსჯავრ-მდებელი ხელის-
უფლება იმაში არ ჩაერევა, თუ ვინმე, კერძო პირი ან სახელმწი-
ფოებრივი ორგანო, არ მოითხოვს ამ ჩარევას. საჭიროა ყოველ-
ველთვის გარეგანი ინიციატივა, რომ ამოძრავდეს მართლ-მსაჯულება.
ამით განირჩევა ეს ხელისუფლება აღმასრულებელ ხელისუფლები-
საგან, რომელიც მუდამ მომქმედია და თაოსანი.

ამიტომ ფუნქცია მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლებისა არის მსჯავ-
რის დადება ყოველწიარ უფლების დარღვევის შესახებ და აღდგენა
ამ უფლებისა, ან მართლმსაჯულება.

3. პრინციპები მართლ-მსაჯულებისა.

მართლ-მსაჯულების მიზანია უფლებრივი წესრიგის დამყარება
და განმტკიცება. მართლ-მსაჯულება უნდა ეთანხმებოდეს საზოგა-
დოების უფლებრივ შეგნებას. ეს შეგნება იხატება ერთის მხრივ
კანონმდებლობაში, მეორე მხრივ — თვითონ მსაჯული მატარებელია
ამ შეგნებისა. აქედან გამომდინარეობს აუცილებელი დასკვნა: მსა-
ჯულმა უნდა იცოდეს არსებული კანონები და მისი სინილისი უნდა
იყოს თავისუფალი და დამოუკიდებელი. იგი არჩევს სადავო საკითხს
არსებულ კანონის მიხედვით და სწყევტს — სინილისის. ქვეშ. აქ ყო-
ველი გარეშე ზედგავლენა ყოვლად მიუღებელია.

ამისდამიხედვით საჭიროა შესაფერი ორგანიზაცია არჩევნებისა.
იგი იყოფება ორ ნაწილად, ვინაიდან არის ორ ნაირი დარგი
უფლებრივ მოვლენისა. ერთია — მცირე საქმეები, პატარ-პატარა ინტე-
რესები, რომლებიც არ გამოსულან ჯერ კიდევ ადგილობრივ ზნე-
ჩეულების და პსიქოლოგიის ბურუსიდან. ამისთანა საქმეების გასარ-
ჩევად უფრო საჭიროა ადგილობრივ ადამების და ხასიათის ცოდნა, ვიდ-
რე წმინდად იურიდიული განათლება. მეორე დარგის მოვლენა უფრო

იურიდიულია, კათიო და ჩამოყალიბებული. აქ საჭიროა ცოდნა უფლებ-
ბ-სა და შესაფერი მომზადება. ამ ობიექტიურ პირობების მიხედვით
მართლ-მსაჯულებაც იყოფება ორ ნაწილად—ადგილობრივი და საზო-
გადო სასამართლოს დაწესებულებანი. ადგილობრივ მოსამართლეთა არ-
ჩევნები ამიტომ შეიძლება მიენდოს ადგილობრივ თვითმართელობის
ორგანოებს, ხოლო მეორე მსაჯულთა არჩევნები — მსაჯულთავე კოლ-
ლევიას, რადგანაც აქ საჭიროა დაფასება, გარდა სხვა პიროვნულ ღირსე-
ბისა, აგრედვე შესაფერი ცოდნის და მომზადებისა. ამისთანა შემთხვე-
ბელი თვითონ უნდა იყოს მცოდნე და გამოცდილი პირი. ასეთი კოლ-
ლევიაა საზოგადო კრება ოლქის სასამართლოს წევრებისა, პალატის
წევრებისა და სენატისა. ამისთანა კოლლევებს უნდა მიენდოს,
როგორც არჩევნები ახალ მოსამართლისა, აგრედვე მათი წარჩინება
სამსახურში.

ამ გვარად არჩეული იქნება შესაფერი პირები. მაგრამ ეს კიდევ
ცოტაა. საჭიროა მართლ-მსაჯულებისათვის არა მარტო შესაფერი
ცოდნა და გამოცდილება, საჭიროა კიდევ ისეთი პირობები მათი
მუშაობისა, რომ ეს მუშაობა ჰწარმოებდეს თავისუფლად, დამოუკი-
დებელ სინდისის ქვეშ. ამიტომ: მთელი მსჯავრმდებელი ხელისუფ-
ლება უნდა იყოს გამაყოფად და ნაარჩენ სახელმწიფოებრივ ფუნ-
ქციებიდან, საზოგადოდ, და განსაკუთრებით მსაჯული — შეუცვლელი.
ერთხელ ამორჩეულ მსაჯულის შეცვლა ან გადაყენება შეუძლებელია;
შეუძლებელია აგრედვე მისი გადაყვანა ერთ ადგილიდან მეორეზე,
თუ მისი თანხმობა არ იქნება. ამისთანა პირობებში მსაჯულის მარ-
თლა არ ექნება არავის შიში და მიუდგომელად, კანონის მიხედვით
და სინდისის ქვეშ, გადაჭრის ყოველ სადავო საკითხს.

მართლმსაჯულებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო
მსაჯულის მდგომარეობას; არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ორგანიზაცია
თვით სასამართლოსი, მისი აღნაგება. ყოველი მსაჯული შეიძლება
შეცდეს ან ვერ მოახერხოს ყოველმხრივი გაშუქება საქმისა. ამიტომ
ყველგან მიღებულია ორჯერ განხილვა საქმესი არსებითად, ან ორი
ინსტინცია სასამართლოსი. მაგრამ არსებითად ორჯერ განხილული
საქმე ხშირად იწვევს დავას და უკმაყოფილებას ფორმალურად.

საქმე იმაშია, რომ ყოველ მოსამართლეს აქვს ორნაირი საზომი:
ობიექტიურად—კანონი, და სუბიექტიურად—სინდისი. ხშირად
ეს ორი საზომი ერთმანეთს ეთანხმება, ზოგჯერ კი სჭარბობს სუბი-
ექტიური შეხედულება და არღვევს ობიექტიურ ნორმებს. ამ შემ-

თხვევისთვის არის მესამე ინსტანცია—საკასაციო. უპირატესობა ყოველთვის ეძლევა კანონს და თუ საკასაციო ინსტანციამ—სენატმა სასამართლოს დადგენილებაში დაინახა კანონის დარღვევა ფორმალურად, იგი პელების ამ დადგენილებას და მოითხოვს სასამართლოსაგან ხელმეორედ განხილვას.

ასეთია საზოგადო წესი, მაგრამ ყოველთვის კი არა. არის ზოგი მოვლენა, განსაკუთრებით სისხლის სამართლისა, სადაც სინილის, თავისუფალ ხმას უფლებრივ შეგნებისას, ენიჭება უპირატესობა კანონის უძრავ ნორმებთან შედარებით. ამისთვის ჩვეულებრივ მოსამართლეს ემატება კიდევ, როგორც მსაჯული, რამოდენიმე პირი, როგორც წარმომადგენელი საზოგადოებისა. ეს არის სასამართლო ნაფიც-მსაჯულთა მონაწილეობით. აქ აშკარად ჰხდება ის, რასაც ჩვენ ეუწოდეთ „ხელოვნური ორგანიზაცია საზოგადოების უფლებრივი შეგნებისა“. აქ ეს მსაჯულები თვალყურს ადევნებენ დაწერილებით საქმის გამოკვლევას, ჩაუკვირდებიან ყველაფერს, დაუახლოვებენ მომხდარ საქმეს თავის უფლებრივ შეგნებას და სინილის კვეშ უნდა სთქვან: ა) მომხდარა თუ არა დანაშაული ან ბოროტმოქმედება და ბ) ედება თუ არა ბრალი იმაში ბრალდებულს? თუ რომელიმე ამ კითხვაზე ნაფიცი მსაჯულები იტყვიან „არაო“, სასამართლომ ბრალდებული უნდა გაამართლოს, თუნდაც რომ ფორმალურად დამტკიცებული იყოს მისი დანაშაული. აქ პრინციპიალურად მიუღებელია მეორედ განხილვა საქმისა, შესაძლებელია მხოლოდ ფორმალური საჩივარი საკასაციო წესით.

ამნაირად უმთავრესი პრინციპები, რომელზედაც უნდა იყოს დამყარებული მართლ-მსაჯულება, არის: ა) დამოუკიდებლობა სასამართლოსი; ბ) შეუცვლელია მოსამართლესი; გ) ორჯერ განხილვა საქმეებისა არსებითად და ერთი საკასაციო ინსტანცია და დ) ყველასათვის ერთდარიგევე წესი მართლმსაჯულებისა.

4. კონტროლი მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლებისა.

სამივე ხელისუფლებანი—კანონმდებელი, აღმასრულებელი და მსჯავრ-მდებელი—როგორც განსაკუთრებული ფუნქციები სახელმწიფოებრივი ორგანიზმისა, უნდა იყვნენ გამოყოფილნი ერთი მეორისაგან და რამდენადაც შეიძლება დამოუკიდებელნი. ეს პრინციპი ცოტად თუ ბევრად ყველგან გატარებულია. მაგრამ იმავე დროს ჩვენ დავინახეთ, სრული მექანიკური გატარებაც ამ პრინცი-

პისა შეუძლებელია. პირიქით, აუცილებელია მათი კოორდინაცია და სოლიდარობა.

მსჯავრ-მდებელი ხელისუფლებასაც აქვს თავისი ზედგავლენა და მნიშვნელობა, როგორც მთავრობის მოღვაწეობაში, ისე კანონ-მდებლობაში.

მთავრობა ამა თუ იმ განკარგულებით ან მოქმედებით შეიძლება გადაცდეს კანონით დადებულ საზღვარს და რაიმე, მატერიალური ან ზნეობრივი ზიანი მიაყენოს მოქალაქეს ან რომელიმე დაწესებულებას. ამ შემთხვევაში დაინტერესებულ პირს უფლება ეძლევა სასამართლოს წესით აღადგინოს თავის შელახული უფლება და აინახა-ლაუროს ზარალი. სასამართლოს უფლება აქვს იმ შემთხვევაში, როცა ამას მოითხოვს დაინტერესებული ან ზიან-მიყენებული პირი, გაარჩიოს საკმე, განიხილოს განკარგულება ან მოქმედება აღმასრულებელ ხელისუფლებისა, და თუ დაინახა, რომ იგი მოკლებულია კანონიერ საფუძველს, სცნოს იგი უკანონოდ და მისცეს დაკმაყოფილება მომჩივანს. მართალია, სასამართლოს ასეთ დადგენილებას არა აქვს საზოგადო ხასიათი, იგი შეეხება მხოლოდ ერთს საჩივარს, ერთს შემთხვევას, მაინც ეს არის დიდ მნიშვნელოვანი კონტროლი აღმასრულებელ ხელისუფლების მოქმედებაზე. მართალია, ეს კონტროლი არ არის მუდმივი, ის გამოწვეულია მხოლოდ კერძო საჩივრით და მხოლოდ კერძო შემთხვევის შესახებ, მაინც ამისთანა უფლების გამო ყოველი მოხელე აღმასრულებელ ხელისუფლებისა, მინისტრიდან მოყოლებული, ყოველთვის ფრთხილად არის, ჰყვარს კანონს შეუფარდოს თავისი მოქმედება, რადგანც იცის, რომ არის სამართალი და თვითნებობას არ ექნება გასაგალი.

უფრო სადავოა მეორე საკითხი: აქვს თუ არა ამგვარივე კონტროლის უფლება სასამართლოს შესახებ კანონმდებლობისა? სასამართლო ვალდებულია იხელმძღვანელოს კანონით, ეს უეჭველია. ამ მხრივ რაიმე კონტროლის უფლების მიცემა სასამართლოსთვის იქნებოდა სასამართლოსი კანონზე მაღლა დაყენება ან თვითონ სასამართლოსი კანონ-მდებელ ორგანოდ გადაქცევა. მაგრამ არის ერთი კათეგორია კანონებისა, რომლებსაც აქვს ძირითადი მნიშვნელობა სხვა კანონებთან შედარებით. ეს არის კონსტიტუცია. თუ კონსტიტუციის შეცვლა ან გადასინჯვა არა ჰხდება ჩვეულებრივი საკანონმდებლო წესით, თუ ამისთვის კონსტიტუციაშივე დადებულია განსაკუთრებული წესი, მაშინ სასამართლოს არამც თუ აქვს

უფლება, იგი ვალდებული არის მიაქციოს ყურადღება ახალი კანონის „კონსტიტუციურობას“ ე. ი. იმას, ეთანხმება თუ არა ახალი კანონი კონსტიტუციას. თუ ჩვეულებრივად გამოცემული კანონი არ ეთანხმება არსებითად ან ფორმალურად იმას, რაც დადგენილია კონსტიტუციაში, სასამართლოს სრული უფლება აქვს უარი-ჰყოს ამისთანა კანონი და არ იხელმძღვანელოს იმით. ეს სრულებით არ ჰნიშნავს არც ურჩობას, არც ანარქიას, როგორც ამტკიცებს რომის პროფესორი ორლანდო; პირიქით, ეს განმტკიცებაა ძირითადი კანონის—კონსტიტუციის. იტალიაში, მართალია, ორლანდოს აზრი მისაღება, რადგანაც იქ კონსტიტუციის შეცვლა ან შესწორება ჰწარმოებს ჩვეულებრივ საკანონმდებლო წესით, მაშასადამე, ყოველი ახალი კანონი. რომელიც არ ეთანხმება კონსტიტუციას, ჰცვლის ამ უკანასკნელს და შესწორება შეაქვს იმაში. ამ პირობებში, რასაკივრელია, ყოველი ახალი კანონი სავალდებულოა სასამართლოსათვის. მაგრამ იქ, სადაც კონსტიტუციის შესწორება შეიძლება მხოლოდ განსაკუთრებულ წესით, სანამ ეს შეცვლა ან შესწორება არ მომხდარა, ყოველი მუხლი კონსტიტუციის ძალაში ჰრჩება. სასამართლო ვალდებულია დაიცვას კონსტიტუცია, როგორც ძირითადი კანონი, და უარი-ჰყოს ყოველი ახალი კანონი, რომელიც ეწინააღმდეგება მას.

ამისთანა კონტროლის უფლება აქვს სასამართლოს ჩრდილო ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ჩვენც ამას უნდა მივბაძოთ, რადგანაც ამისთანა კონტროლი არის უმთავრესი გარანტია თავისუფლებისა.

ნაწილი მეხუთე.

1. კონტროლი ერისა.

თუ ხელმწიფობა ეკუთვნის ერს, აშკარაა, შეუძლებელია ყოველი ხელისუფლების საესებით გადაცემა სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ორგანოებისათვის. მაშინ ხელმწიფობა ერისა იქნებოდა სრულებით უშინაარსო და ერი ფაქტიურად უფლება-აყრილი. ამიტომ ყოველ დემოკრატიულ ქვეყანაში ერს უნდა ჰქონდეს უფლება უმაღლესი კონტროლის და ზედამხედველობისა. უმთავრესი მომენტი ერის ნებისყოფის გამოაშკარავებისა არის საყოველთაო არჩევნები, მაგრამ ეს მომენტი ჰქონის მხოლოდ საკანონმდებლო წარმომადგენლობას. მარტო ეს არ კმარა. საჭიროა კიდევ კონტროლი იმ მოღვაწეობის და მუშაობისა, რომელსაც აწარმოებს კანონმდებლობა. მართალია, საყოველთაო საარჩევნო უფლებით ერს შეუძლიან სულ გამოცვალოს უწინდელი შემადგენლობა პარლამენტისა და ამით გამოსთქვას თავის უკმაყოფილება მისი მოღვაწეობის მიმართ, მაგრამ ეს არჩევნები ჰდება მხოლოდ პერიოდულად, 3-4 წლის განმავლობაში ერთხელ. და ამიტომ მიზანს ვერ ახწევს. შეიძლება კანონმდებლობამ მიიღოს ისეთი ხასიათი და მიმართულება, რომელიც ეროვნულ ნებისყოფას სულ არ შეეფერება. ამიტომ ამ ნებისყოფას უნდა მიეცეს კანონიერი გზა, რომ იქონიოს შესაფერი ზედგავლენა საკანონმდებლო ორგანოზე. ეს გზა ორნაირია: ერთი - პეტიცია, მეორე - რეფერენდუმი.

ა) პეტაცია უბრალო თხოვნისაგან პით განირჩევა, რომ მისი განხილვა საკანონმდებლო ორგანოში სავალდებულოა. ეს არის საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება. იგი შეიძლება შეეხებოდეს რაიმე საზოგადოებრივ საჭიროებას და ამიტომ შეიცავდეს ახალ უფლებებზე ნორმას, შეიძლება აგრედვე იმას სახეში ჰქონდეს შეცვლა უკვე მიღებულ კანონისა ან რაიმე შესწორების შეტანა. საპეტაციო წინადადება შეიძლება იყოს ზოგადი ხასიათისა და მოითხოვდეს ზოგადად ახალ კანონის გამოცემას, ან შეიძლება თვითონ წარმოადგენდეს უკვე შემუშავებულ კანონ-პრო-

ექტს. საჭიროა მხოლოდ, რომ იგი იყოს ხელმოწერილი მოქალაქეთა განსაზღვრულ რიცხვის მიერ. ეს რიცხვი არ უნდა იყოს არც ძალიან დიდი, არც ძალიან პატარა, მაგრამ უნდა იყოს საკმარისი იმისთვის, რომ ითქვას, რომ მოძრაობა თვალსაჩინოა და უნდა მიექცეს ყურადღება. შევიცარიის კანტონებში ეს რიცხვი უდრის 5—6 ათასს, მთლად შევიცარიაში (კონფედერაციაში)—50 ათასს. ამისდა მიხედვით, საქართველოსთვის საკმარისი იქნება 25 ათასი. ამნაირად პეტრია, ხელმოწერილი ამოდენა მოქალაქეთა მიერ, უნდა შემოტანილი იქნას პარლამენტში. თუ პარლამენტი იზიარებს პეტრიის შინაარსს, უნდა შეიმუშაოს შესაფერი კანონ-პროექტი და წარუდგინოს ხალხს საყოველთაოდ კენჭის საყრელად. თუ ხალხმა მოიწონა, იგი ჰხდება კანონი, თუ არა-და—წინადადება უარყოფილია. ამნაირად ხალხს ეძლევა უფლება გამოსთქვას თავის სურვილი და გაატაროს იგი კანონის სახით.

ბ) რეფერენდუმი არის მართლა პირდაპირი კონტროლი ერისა შესახებ პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონისა: მიღებული კანონი უნდა გადაეცეს ხალხს კენჭის საყრელად და უკანასკნელი დასტურის მისაცემად. მაგრამ როდის უნდა მოხდეს ეს და რომელი კანონი უნდა გადაეცეს ხალხს? რასაკვირველია, ყოველი კანონის სარეფერენდუმოდ გადატანა შეუძლებელია: მაშინ მთელი კანცნმდებლობაც ხალხის ხელში იქნებოდა და პარლამენტი თავისთავად გაუქმდებოდა. არა. ეს პრინციპი არ შეეხება ყოველ კანონს, არამედ მხოლოდ ზოგიერთს. ეს „ზოგიერთი“ აღნიშნული უნდა იყოს კონსტიტუციაში. ჩვეულებრივად ეს არის თვითონ კონსტიტუციის გადაშინჯვა, მისი შეცვლა ან შესწორების შეტანა მაში. ყველაფერი ეს ჰხდება არა ჩვეულებრივი კანონმდებლობით, არამედ მასთან ერთად განსაკუთრებულ ეროვნული დასტურით ან რეფერენდუმით. ეს არის საგაღდეულო რეფერენდუმი. არის კიდევ მეორე ფორმა რეფერენდუმისა—ფაკულტატურა. მოქალაქეთა განსაზღვრულ რიცხვს ან რამოდენიმე პოლიტიკურ ერთეულს (კანტონს ან შტატს) ეძლევა უფლება მოითხოვოს რეფერენდუმი შესახებ პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონისა, განსაზღვრულ ვადაში. თუ ეს მოთხოვნილება ფორმალურად სწორია, მთავრობა ვალდებულია სადავო კანონი გადაიტანოს სარეფერენდუმოდ.

ეს ორივე ფორმა ეროვნულ კონტროლისა კანონმდებლობაზე სავსებით მისაღებია. თუმცა შევიცარიის ისტორიამ დაამტკი-

ცა, რომ ასეთ კონტროლზე დადი იმედების დამყარება არაა შესაძლებელი, მაგრამ როგორც ერთგვარი სტიმული პარლამენტის ფრთხილ და მოფიქრებულ მუშაობისათვის, ამ ორივე ფორმის შემოღება ჩვენში აუცილებლად საჭიროა და სასურველი.

2. გადაშინჯვა კონსტიტუციისა.

ეს საკითხი დიდად მნიშვნელოვანია, როგორც საზოგადოდ სახელმწიფოსათვის, ისე განსაკუთრებით მჯავრ-მდებელ ხელისუფლებისათვის.

მუდმივი და საუკუნო ქვეყანაზე არაფერია: ყველაფერი ემორჩილება ევოლიუციის კანონს. განსაკუთრებით ეს ითქმის იმ ცოცხალ ორგანიზმზე, რომელსაც წარმოადგენს ერი. კონსტიტუციაც, როგორც ფორმა ეროვნულ ცხოვრებისა, აუცილებლად უნდა გამოიცვალოს მისდამიხედვით, თუ რას წარმოადგენს ან როგორ შეიცვალა მისი შინაარსი—ეროვნული ცხოვრება. მაგრამ ორგანიზმი ცვლილება ყოველ დღე კი არა ჰხდება, უნდა ხანგრძლივი დრო, რომ აშკარა გახდეს ახალი მოთხოვნილება და მისდაშესაფერად გამოიცვალოს გარეგანი ფორმაც საზოგადოებრივი ცხოვრებისა. ამიტომ საჭიროა დაცვა კონსტიტუციისა, შენახვა მისი, როგორც ძირითადი კანონებისა, რომლის ფარგლებში მიმდინარეობს თავისუფალი ცხოვრება მთელი ერისა და სახელმწიფოსი. საჭიროა შეცვალოს, გადაშინჯვას, მაგრამ ეს უნდა ჰხდებოდეს მხოლოდ მაშინ, როცა ამას მოითხოვს ნამდვილი ზრდა ეროვნულ ორგანიზმისა, რელი და უტყუარი მოთხოვნილება საზოგადოებრივ ცხოვრებისა, და არა ისე ადვილად, როგორც ეს შეიძლება თავში მოუვიდეს ამ თუ იმ ჯგუფს ან პოლიტიკურ ავანტიურისტებს.

ამიტომ კონსტიტუციის გადაშინჯვა დემოკრატიულ ქვეყნებში არა ჰხდება ჩვეულებრივი საკანონმდებლო წესით. შვეიცარიაში, მაგალითად, თუ პარლამენტმა (ორივე პალატამ) გადაწყვიტა გადასინჯვა კონსტიტუციისა, უფლება აქვს შეუდგეს ამ საქმეს, მაგრამ გადასინჯული კონსტიტუცია უსაბუდო უნდა გადეს ერს სარეფერენდუმოდ. თუ ერთი პალატა თანახმაა გადასინჯვისა და მეორე კი არა, მაშინ სარეფერენდუმოდ უნდა გადაეცეს ერს წინასწარი საკითხი: საჭიროა თუ არა გადასინჯვა კონსტიტუციისა? თუ ამ საყოველთაო კენჭის ყრამ გადაწყვიტა, რომ საჭიროა გადასინჯვა, მაშინ უნდა მოხდეს ახალი არჩევნები პარლამენტი-

სა და ამ პარლამენტმა გადასინჯოს კონსტიტუცია. ახლად შედგენილი კონსტიტუცია გადაეცემა ისევ ერს დასადასტურებლად. გარდა ამისა, 50.000 მოქალაქეს უფლება აქვს მოითხოვოს აგრედვე გადასინჯვა. ამ შემთხვევაშიც პროცედურა იგივეა: ჯერ ერის დაკითხვა საჭიროების შესახებ, მერე — ისევ უკანასკნელი დასტური ერის მხრივ ახალი კონსტიტუციისა.

ამნაირად, კონსტიტუცია ფორმალურად არ არის უბრალო კანონი. იგი თითქმის უფრო მტკიცე და შეუზღუდველი კანონია. ასეთი განსაკუთრებული ხასიათი კონსტიტუციისა უფლებას აძლევს სასამართლოს ერთნაირი კონტროლი გაუწიოს ჩვეულებრივ კანონმდებლობას: სასამართლოს უფლება აქვს არ გაუწიოს ანგარიში ისეთ კანონს, რომელიც არ ეთანხმება ან არღვევს კონსტიტუციას, და უარპყოს იგი. სასამართლოს ვალია დაიცვას კონსტიტუცია. ამნაირად მყარდება წესიერება და უფლებბრივი პრინციპები ცხოვრებაში.

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ე ქ ე ს ე .

1. თავისუფლება.

ყოველი სახელმწიფოებრივი აღნაგების დასაფასებლად ერთადერთი კრიტერიუმი არის თავისუფლება. მოსაწონია ან მიუღებელი ეს თუ ის ფორმა სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა, ეს თუ ის ორგანიზაცია ზელისუფლებისა, ეს თუ ის წესი და კანონები—არა თავისთავად, არამედ მხოლოდ იმ მიზნის მიხედვით, რომელსაც ისახავს კაცობრიობა და რომლის განხორციელება წარმოადგენს უაღრეს ღირებულებას ჩვენი შეგნების წინაშე. ეს ღირებულება, ეს დიადი მიზანი, რომლისკენ მიილტვის მთელი კაცობრიობა და რომელიც შეადგენს შინაგან აზრს მთელი ისტორიული პროცესისა, არის თავისუფლება. გამოაცალეთ ეს იდეა საერთაშორისო ომებს, კლასობრივ ბრძოლას, ინდივიდუალურ შრომასა და თავგანწირულობას, და თქვენ დაგრჩებათ მხოლოდ უაზრობა მთელი ისტორიული პროცესისა.

მაგრამ რა არის თავისუფლება?

საბედნიეროდ ქართული ტერმინი ამ მხრივ მეტად მეტყველია და განსაკუთრებით იურიდიული. თავისუფალია ის, ვინც თავისთავის უფლება, ვისაც არა ჰყავს სხვა უფლება, სხვა ბატონი, გარდა თავისვე თავისა. ეს სრულებით უბრალო და მარტივი ახსნა ერთბაშად აყენებს საკითხს თავის ბუნებრივ, განსაკუთრებით უფლებრივ, კალაპოტში და სულ არ შეეხება თავისუფლებას, როგორც ფილოსოფიურ შემეცნებას. ეს უკანასკნელი ჩვენთვის არც არის საჭირო ეხლა.

თავისუფლების შემეცნების გამოსწორებულ მოციქვანოთ აზრი ორი უდიდესი მეცნიერისა. მონტესკიე ამბობს: „თავისუფლება არის უფლება გააკეთო ის, რაც კანონით ნებადართულია“. ბლუნჩლი: „თავისუფლება არის შესაძლებლობა განხორციელო თავის სურვილი კანონით დადებულ საზღვრებში“. ქართული ტერმინი კი სულ სხვას გვეუბნება: თავისუფლება არის უფლება თავისთავზე; თუ მე და მხოლოდ მე მაქვს უფლება თავისთავზე, აშკარაა, საზღვარი ჩემი თავისუფლებისა თავდება მხოლოდ იქ, სადამდინაც კი სცემს ჩემი ბუნების ძალა და განვითარება, ჩემი პიროვნული ენერგია. ამ საზ-

ღეარში, რომელიც შემოხაზულია მხოლოდ ჩემი ბუნების მიმართობით, მე უნდა ვიყო უფალი თავისთავისა, თუ ვარ თავისუფალი.

ქართული შემეცნება, ეკვი არ არის, უფრო სწორია და მართალი. ამ შეხედულებით უფლება არის მხოლოდ ნაწილი თავისუფლებისა, და არა მთელი თავისუფლება და მხოლოდ ის ნაწილი, რომელიც კანონით ცნობილია და ნებადართული. ქართული შემეცნება არის დინამიკური, მაშინ ისმის ბგერა შინაგანი ენერგიისა, თითქო იდუმალი კოცხალი ძალა მომწყვედელი იყოს ვიწრო ფარგალში და მუდამ ცდილობს გასწიოს და გააფართავოს იგი. ფარგალი არის კანონები, მუდმივი ბგერა—საწინდარი მუდმივი განვითარებისა.

ამიტომ იღვა თავისუფლებისა მოითხოვს, რომ ადამიანის ენერგია, მისი ფიზიკური, გონებრივი და ზნეობრივი ძალა არ იყოს ხელოვნურად შეზღუდული. მაშინ ადამიანი გაიშლება და განვითარდება მთელის სისრულით, შეიქმნს მეტს სიმდიდრეს, მეტს ღირებულებას, როგორც მატერიალურს, ისე გონებრივს და ზნეობრივს, დაიმორჩილებს თვით ბუნების კანონებს და სამოთხედ გახდის ცხოვრებას ღელამიწაზე. თავისუფლება არის ეს შემომქმედი ძალა, იმაზეა დამყარებული როგორც პიროვნული ბედნიერება, ისე კაცობრიობის იმედები.

ფიზიკურად: თავისუფლება მნიშნავს იმას, რომ ადამიანი თვითონ არის ბატონ-პატრონი თავისთავისა: შეუძლიან ადგეს, დაჯდეს, იაროს, იმუშაოს და იცხოვროს. სადაც და როგორც თვითონ უნდა. თვითონ მოიხმაროს და დახარჯოს თავის ფიზიკური ჯანი და ღონე თავის სურვილისამებრ. არავისა აქვს უფლება ამ მხრივ ძალა დაატანოს. არა აქვს ეს უფლება თვით სახელმწიფოს.

გონებისაგად: ადამიანის გონება არის ის საუნჯე, რომელსაც მართლა ემყარება კაცობრიობის იმედები. დაწყეთ ბლომად შეშა ერთი მეორეზე და წაუკიდეთ ცეცხლი; მოეკიდება თუ არა ერთ ნაქერს, ალი მაშინადვე გადადის მეორეზე, მოედება ყველას და ბოლოს წამოინთება უშველებელი კოცონი, რომელიც ანათებს მანამდე ბნელით მოცულ მიდამოებს. ასეთივეა კოლექტიური გონება: თუ ერთგან წამოინთო ინდივიდუალური გონება, მისი აზრი გადადის დანარჩენებზე, მოედება ყველას, წამოინთება ისეთი კოცონი ინტელექტუალური მუშაობისა, რომელმაც შეიძლება განაბნოს მოფლიო წყედიადები. აქ ხელის შეშლა, აღმართვა რაიმე ზღუდეებისა, ჩაქრობა თუნდაც მცირე ნაკვეთხალისა, პირდაპირ დანიშნულია

კაცობრიობის წინაშე. ამის უფლება არა აქვს არავის, არა აქვს თვით სახელმწიფოსაც.

ზნეობრივად: ადამიანი იტანჯება, თუ მისი მოქმედება არ ეთანხმება მისი სინილის მოთხოვნილებას. მის ბუნებაში არის ჩაყოლილი იდუმალი ძალა, რომლის ხმა ისმის ყოველთვის, ხშირად არ ისვენებს ძილის დროსაც. იგი თავისებურად აფასებს ყოველ მოქმედებას და მოითხოვს, რომ იგი ეთანხმებოდეს უმაღლეს ზნეობრივ იდეალებს: ასეთია სათნოება, სიყვარული, ძმობა. უმაღლესი წერტილი ზნეობრივი განვითარებისა არის თავგანწირულება: ადამიანი იფიცებს სრულებით თავის პირად ინტერესებს და თვით სიცოცხლე მსხვერპლად მიაქვს თავის მოძმეთათვის. აქ რაიმე შეზღუდვა, რა საკვირველია, ყოვლად მიუღებელია. მაგრამ თავგანწირულება არის მხოლოდ უმაღლესი წერტილი: მანამდე კი არის მთელი სიცოცხლე ადამიანისა, საესე ყოველგვარი ზნეობრივი შეცდომებით და წინააღმდეგობით. სინილის ვერ ისვენებს და მპოულობს გამოსავალს უზენაეს გონებაში. ადამიანი მუხლს იყრის და ევედრება „ღმერთს“. სარწმუნოება არის თავშესაფარი დიდი უმრავლესობისა. ეს შეუძლიან აღუქმადლოს ადამიანს მოიპოვოს მშვიდობიანობა სულისა — ისე, როგორც მოითხოვს მისი სინილის? ეს უფლება არა აქვს თვით სახელმწიფოსაც.

ამ ზოგადი მოსაზრებიდან გამომდინარეობს შემდეგი საკონსტრუქციო პრინციპები.

ფიზიკურად:

- ა) ადამიანის პიროვნება — ხელ-უხებელია,
- ბ) ადამიანის ხელობა — თავისუფალი,
- გ) ბინა — შეუვალი,
- დ) მიწერ-მოწერა — საიდუმლო,
- ე) საკუთრება — უზრუნველ-ყოფილი.

გონებრივი თვალსაზრისით:

- ა) სიტყვა — თავისუფალია.
- ბ) ბეჭდვა — თავისუფალია.

ზნეობრივის თვალსაზრისით: თავისუფალია

- ა) სარწმუნოება,
- ბ) ღვთის მსახურება.

გარდა ამისა, არ უნდა დავეიწყოთ, რომ ადამიანი არ არის განუყნებელი არსება. ის მტკნარობს საზოგადოებაში და აქვს მუდ-

მივი და განუწყვეტელი კავშირი იმასთან. ზემო მოყვანილ პრინცი-
პებიდან თავის თავად ცხადია, რომ იმას აქვს უფლება გააფართო-
ვოს თავის მოქმედება, გაავრცელოს თავის აზრი სიტყვით და წე-
რით, დააგროვოს ძალი და ღონე თავის მიზნების მისაღწევად. მა-
შასადამე, აშკარაა თავისუფლება:

ა) კრებისა და

ბ) კავშირისა.

ასეთია პიროვნულ თავისუფლების ძირითადი პრინციპები; აქ
თვით სახელმწიფომ უნდა აღიაროს: „ამ სფეროში მე ვერ შევიჭ-
რები, მე არა მაქვს უფლება შევზღუდო იგი“. მაგრამ, სანამ შეუ-
დგებოდეთ თავისუფლების დამოკიდებულების გამორკვევას სახელმწი-
ფოსაგან, საჭიროა გამოვარკვეოთ მეორე დიდი იდეა: თანასწორობა.

2. თანასწორობა.

იდეა პიროვნულ თავისუფლებისა, თუ ის მივიყვანეთ მის ლო-
გიკურ დასკვნამდე, პირდაპირ ეწინააღმდეგება იდეას საზოგადოებრივ
ცხოვრებისას. უსაზღვრო პიროვნული თავისუფლება პირდაპირ დაშ-
ლავს და უარისყოფს საზოგადოებისა, სახელმწიფოსი. ადამიანს კი
საზოგადოების გარეშე ცხოვრება არ შეუძლიან. იგი უნდა იყოს
თავისუფალი, მაგრამ თავისუფალი — საზოგადოებაში. საზოგადოებაში
სივრცე მისი თავისუფლებისა უნებურად და აუცილებლად ებება
სხვების თავისუფლებას და ამიტომ, აგრძედე აუცილებლად, უნდა
შეიზღუდოს დანარჩენ წევრთა თავისუფლებით. აქ იბადება იდეა მე-
ორე ძირითადი პრინციპის: თანასწორობისა. ყველა თავისუფალია,
მაგრამ თავისუფალია თანასწორად.

საფრანგეთის დიდმა რევოლუციამ გამოაცხადა ეს ორი იდეა:
თავისუფლება და თანასწორობა, — და განუყრელად გადააბა ერთი
მეორეს. მართლა ეს ორივე განუყრელია; თავისუფლება არის წმი-
ნდა იდეა, ის განუყრებელია, როგორც ღვთაება; მხოლოდ მაშინ,
როცა იგი ჩამოდის მიწაზე, როცა იგი ჰხდება ხელმძღვანელი მი-
წიერი ცხოვრებისა, იმასთან აუცილებლად იბადება იდეა თანასწო-
რობისა. უამისოდ ან უნდა დაიშალოს საზოგადოებრივი ცხოვრება
ან უნდა დამყარდეს ისევ მონობა და ძალმომრეობა. შეიძლება ოდეს-
სმე, შორი ევოლუციის შემდეგ, კაცობრიობამ მიახწიოს განვი-

თარების იმ წერტილამდე, როცა თავისუფლებას არ ექნება სხვა საზღვარი, გარდა ბუნების კანონებისა; მაგრამ ესაა, იმ განვირგნის ხანაში, რომელშიდაც ჩვენ ვიმყოფებით, უსაზღვრო თავისუფლება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წარმოუდგენელია. თუ თავისუფლება ისაზღვრება მხოლოდ ფიზიკურ და გონებრივ ენერგიით, ექვი არ არის, უკანასკნელი გამარჯვება ღარჩება მხოლოდ იმას, ვისაც აქვს მეტი ენერგია, მეტი ღონე და მოხერხება. მაშასადამე, გამეფდება ისევ ძალმომრეობა და მონობა. ამიტომ დიადი კორრექტივი, რომლის შეტანა აუცილებელია თავისუფლების იდეაში, არის იდეა თანასწორობისა: თავისუფლება, ვრცელი იქნება ის თუ ვიწრო, უნდა იყოს თანასწორი ყველასათვის. ეს არის პირველი უფლებბრივი საზღვარი თავისუფლებისა. მას აქედ, როცა დაედვა პირველი საზღვარი თავისუფლებას, იგი არის უკვე უფლება და არა მარტო თავისუფლება ე. ი. ისეთი ნაწილი თავისუფლებისა, რომელიც ნებადართულია და უზრუნველყოფილი კანონით.

ჩვენს დროში ძალიან აირია ყოველგვარი უფლებბრივი შემეცნება. თანასწორობის იდეაც, ეს წმინდად უფლებბრივი შემეცნება, ესაა სულ გადააბრუნეს და ყირამალა დააყენეს. უფლებბრივი თანასწორობა ბევრს ჰგონია თანასწორობა მატერიალურა. ეს კი დიდი შეცდომაა. ქვეყანაზე არამც თუ არ არის თანასწორობა, არ არის ორი სახე, ორი მოვლენა საეცებით თანასწორი და ერთნაირი. შავი, თეთრი, მძიმე, მსუბუქი, დიდი, პატარა, ჭკუიანი, ბრიყვი — ეს აუარებელი შემეცნება იმის მაჩვენებელია, რომ „ქვეყანა გვაქვს უფალაღვი ფერითა“. თანასწორობა იმაში არ არის. თანასწორობა მხოლოდ უფლებბრივი იდეაა: კანონის ნორმა ერთი და იგივე უნდა იყოს ყველასათვის. ამ მხრივ იგი უნდა ედარებოდეს ბუნების კანონებს. მზე ერთნაირად ანათებს ყველასათვის. ღარიბია ის თუ მდიდარი, ძლიერია ის თუ სუსტი. ყველა თანასწორია მზის წინაშე, როგორც ყველა თანასწორი უნდა იყოს კანონის წინაშე. არ არის უპირატესობა და პრივილეგია.

აქედან გამომდინარეობს შემდეგი საკონსტიტუციო პრინციპები:

- ა) ყველა თანასწორია კანონისა და სასამართლოს წინაშე;
- ბ) ყველასა აქვს ერთნაირი უფლება საპოლიტიკო, საჯარო და სამოქალაქო;

გ) ყველას აწევს ერთნაირი ვალდებულობა სახელმწიფოს წინაშე. რადგანაც ვალდებულობა ჰნიშნავს მსხვერპლის გაღებას სახელ-

მწიფოსათვის, აქ სიტყვა „ერთნაირი“ უნდა გვესმოდეს, როგორც პროპორციულობა გაღებულ მსხვერპლის ფაქტიურ მდგომარეობასთან. შეუძლებელია სამხედრო ბეგარის მოხდა მოვთხოვით ავადმყოფს ან მოხუცებულს; დიდი გადასახადი — ღარიბს. ვადლებულობის საერთო სიმძიმე ყველამ ერთნაირად უნდა განიცადოს. თუ მხოლოდ დაცული იქნება ფორმალური თანასწორობა, ღონიერი მხარ-ბეჭი სიმძიმეს იოლად აიტანს, სუსტი კი — გაიჟღიერება. პრინციპი თანასწორობისა მოითხოვს რომ ეს „იდეალა“ იყოს ყველასათვის თანასწორი; მაშასადამე სიმძიმის დანაწილება უნდა იყოს პროპორციული ან პროპორციულ-პროგრესიული. მაშინ ეს საერთო სიმძიმე ზოგს სულ არ დააწევბა, ზოგს დააწევბა ნაკლებად, ზოგს კი უფრო მეტად.

ამ ნაირად ჩვენ მივიღეთ ერთნაირი წრე თავისუფლებისა, შემოხაზული თანასწორობის იდეით. მაგრამ წრე შეიძლება იყოს ძალიან ვიწრო ან ძალიან ფართო. ამიტომ ისმება იგივე საკითხი ახალი შესწორებით: სად უნდა გადიოდეს საზღვარი ამ თანასწორ თავისუფლებისა?

3. საზღვარი თავისუფლებისა.

შეიძლება ერთ დროს, როგორც ამბობს სპენსერი, კაცობრიობა მივიღეს იმ განვითარებამდე, როცა კანონი სრულებით არ იქნება საჭირო. მაშინ ადამიანი იქნება სრულებით თავისუფალი თავის მოქმედებაში და მისი მოქმედება კი სრულებით შეთანხმებული საერთო ინტერესსთან. მართლაც, სისხლის წვეთი ჰმოძრავს ორგანიზმში და ასრულებს თავის სამუშაოს, რომელიც აუცილებლად საჭიროა მთელი ორგანიზმისათვის; თუმცა მისი მოძრაობა მომწყვედებულია იმ არტერიებში, სადაც იგი. მუშაობს, მაგრამ მისი „თავისუფლება“ წარმოუდგენელია ამ არტერიების გარეშე. არ უნდა იმას არც ბრძანება, არც ძალდატანება: იგი ასრულებს თავის მოვალეობას სრულებით „თავისუფლად“.

დაუმატეთ ამ ნატურალისტურ შეხედულებას შეხედულება იდეალისტურიც. წარმოვიდგინოთ, რომ ყოველი წვეთი სისხლისა შეგნებული არსებაა, როგორც ადამიანი. რა უნდა მოისურვოს მან მაშინ ე. ი. მაშინ, როცა აქვს შეგნება თავის თავისა, თავის დამოკიდებულების და მთელი ორგანიზმისა? შეიძლება მოითხოვოს მან მეტი თავისუფლება თავისთვის, ვიდრე აქვს? არა, ეს წარმოუდ-

გენგლია: მეტი თავისუფლება იქნებოდა სიკვდილი თვითონ სისხლით
სათვის და დაშლა ორგანიზმისა. რა გამოიკვლევებოდა მაშ იმ გან-
წყობილებაში, რომელიც ეხლა სუფევს სისხლისა და ორგანიზმის
შორის?— არაფერი. მიემატებოდა მხოლოდ შეგნება: სისხლს ეკო-
დინებოდა, რას აკეთებს თვითონ და ვისთვის აკეთებს, ეკოდინე-
ბოდა თავის როლი და როლი სხვებისა საერთო მუშაობაში; ამჟამად
იქნებოდა იმისთვის, რომ დაშლა ამ საერთო და შეწყობილ მუშა-
ობისა სახიფათო იქნებოდა ყველასათვის; ამ შეგნებით უფრო გან-
მტკიცდებოდა ეს სოლიდარობა. ასეთივე იქნება ადამიანის ცხოვ-
რებაც საზოგადოებაში, ამ იდეალისკენ პიილტვის იგი, მაგრამ ჯერ
ეს ევოლიუტია არ დამთავრებულია. დრო იყო, როცა ასრულება
საზოგადოებრივ მოვალეობისა ემყარებოდა მხოლოდ ძალმომრეობას,
მხოლოდ მათრახის შემწეობით ახდევინებდნენ ფულს თუ სურსათს
სახელმწიფო საჭიროებისათვის, მხოლოდ მათრახის შემწეობით გა-
მოჰყავდათ ჯარის კაცები და სხვა. ეხლა ჩვენ ვხედავთ სულ სხვა
სურათს: შეგნებული წევრები საზოგადოებისა არამც თუ იხდიან
თავის ნებით ვაწეროლ გადასახადს, შემოაქვთ ხშირად ზედმეტი უხვი
შემოწირულება სახელმწიფოს საჭიროებისათვის; ხშირად თავის ნე-
ბით თავს იყრის მთელი ლაშქარი მოხალისეთა რა სხვა. ერთის სი-
ტყვეთ, იქ, სადაც კი არის განვითარებული ეროვნული შეგნება,
თითოეული შეგნებული წევრი თვითონ, თავის ნებით, ასრულებს
თავის მოვალეობას; მას არ სჭირია ბრძანება და ძალდატანება, არ
სჭირია კანონი. თუ ეს ეგრე ჰდგება ეხლაც კი, ჩვენ შეგვიძლია
დავეთანხმოთ სპენსერის შეხედულებას, მხოლოდ იდეალისტურ სკო-
ლის დამატებით: ეს განვითარება იქნება არა მარტო ბიოლოგიური,
არამედ ადამიანურიც ე. ი. დამყარებული შეგნებაზე და თავისუფლე-
ბაზე. თავისუფლების საზღვარი მაშინ იქნება რა დაწერილი კანონი,
არამედ მხოლოდ ბუნება და ბუნების კანონები.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ჯერჯერობით ეროვნული შეგნება
არ არის ისე განვითარებული. თვითონ ერთ და იმავე საზოგადოე-
ბაში არის უთუალავი სხვადასხვაობა ამ განვითარებისა. ბევრია
მკვეთარი და ნათელი შეგნება, მაგრამ შეუღარებლად უფრო მეტია
სუსტი ან სრულუბნით მიბნელებული. უმთავრესი მასსა ხალხისა ჯერ-
ჯერობით მაინც აქხოვრობს მხოლოდ ბიოლოგიურად. მისი ნების-
ყოფა მხოლოდ დღიური საჭიროების გამოძახილია, მისი იდეალი—
ზღაპრული ოცნება, ამისთანა არეში აუცილებლად საჭიროა შეგ-

ნებული, სახელმწიფოებრივი ნებისყოფის ხმა და კრიალი. საჭიროა კანონი.

ჯერ კიდევ დიდია ეგოისტური მიდრეკილება. ცხოვრების გაქირვება, საზოგადო სიბნელე, მატერიალური ინტერესი და ბევრი სხვა მიზეზები ხშირად ისე ამოქმედებენ ადამიანს, რომ იმას თითქმის გასაუგებელი არა აქვს საზოგადოებრივი ცხოვრებაში. რასაკვირველია, აქ მარტო ადამიანის ბრალი არ არის, დიდი ბრალი ედება ობიექტურ პირობებს და საზოგადო წყობილებას, მაგრამ ის პირობები და წყობილება შეიქნებოდა კიდევ უფრო უარესი, თუ ეროვნულ ნებისყოფასთან შეუხამებელ და შეუფერებელ გამოსვლას მიეცემოდა მეტი გასაქანი. ეროვნულ ნებისყოფა ფხატება ყველაზედ უფრო კანონმდებლობაში. იქ, განსაკუთრებით სისხლის სამართლის კანონებში, წინასწარ განსაზღვრულია ის საქმე და მოქმედებანი, რომელნიც მიუღებელია და შეუხამებელი საზოგადო ცხოვრებასთან და სახელმწიფოებრივ ინტერესებთან. შეიძლება, ის კანონმდებლობა არ იყოს კარგი, არ ეთანხმებოდეს ნამდვილ ეროვნულ ნებისყოფას, მაგრამ სანამ იგი არსებობს და არ გამოცვლილა კანონიერ გზით, რასაკვირველია, იგი საველდებულოა ყველასათვის. აქედან ჩვენ შეგვიძლია გამოვიყენოთ შემდეგი დასკვნა: ადამიანი სრულებით თავისუფალია თავის მოქმედებაში, თუ იგი უერთდება ან ეთანხმება ეროვნულ ნებისყოფას, მაგრამ შეზღუდულია იქ, სადაც იგი აშკარად ეწინააღმდეგება მას.

ეს დებულება არ უნდა გვესმოდეს ცალმხრივად და ვიწროდ. ბოლოს და ბოლოს ჭოველი საზოგადოებრივი ინტერესი არის იმავე დროს ინტერესი ყველასი, ინტერესი პიროვნულიც. თვით პიროვნული თავისუფლება ინტერესია საზოგადოებრივი; იგი მთლიანად შედის საჯარო უფლების სფეროში. თუ ჩვენ, მიუხედავად ამისა, ეხლა დაეუპირადებოდა ერთმანეთს პიროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესი, მხოლოდ იმიტომ, რომ სახეში გვაქვს ის მომენტები პიროვნულ შეგნების გამოაშკარავებისა, როცა იგი არ არის საკმარისად შეგნებული, როცა იგი ამცდარია თავის ბუნებრივ მიმართულებას და იმიტომ წარმოადგენს საფრთხეს, როგორც თავისთვის, ისე საზოგადოებისათვისაც. მაშინ სახელმწიფოებრივმა ხელისუფლებამ უნდა მიიღოს შესაფერი ზომა, რომ შეზღუდოს პიროვნული თავისუფლება და უზრუნველ ჰყოს თავისუფლება ყველასი — საზოგადოებრივი ინტერესი. ყოველი გასროლილი ქვა უნდა დაე-

ეს—მას აქვს ბუნებრივი მიმართულება: ეს არის მიწის მიმზიდველობის ცენტრი. ყოველ ადამიანის მოქმედებას აქვს ბუნებრივი მიმართულება: ცენტრი ეროვნული მიმზიდველობისა—ეროვნული ინტერესი. ვინც ამ ბუნებრივ კანონს არ ემორჩილება, უნდა და-მორჩილებულ იქმნეს ან გაძევებული ეროვნულ ცხოვრებიდან.

ამიტომ ჩვენ შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ საზღვარი პიროვნული თავისუფლებისა არის ეროვნული ინტერესი.

4. შეზღუდვა თავისუფლებათა.

ამ ნაირად შეზღუდვა თავისუფლებისა აუცილებელია საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მაგრამ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც საზოგადოებრივი ინტერესი ამას მოითხოვს. ძირითადი ინტერესი სახელმწიფოსი, როგორც კოცხალი ორგანიზმისა, არის თავის დაცვა რომელიც შეიძლება გავუთ ორ ნაწილად: თავის დაცვა მანაკან და გარეგან თავდასხმისაგან.

1. შინაგან ცხოვრების თვალსაზრისით თავდასხმა სახელმწიფოზე გამოიხატება ყველა ისეთ მოქმედებაში, რომელიც მიმართულია სახელმწიფოს უფლებრივი წყობილების წინააღმდეგ. სახელმწიფო თვითონ არის განსაკუთრებით უფლებრივი არე, უფლების უარი-სყოფა მის მიერ იქნება თავის თავის უარისყოფა. თუ იმან უნდა დაიცვას თავის თავი, უნდა დაიცვას უფლებრივი წყობილება. ამიტომ არამც თუ უფლება, სახელმწიფოს პირდაპირი მოვალეობაა წინააღმდეგს ყოველ ბოროტ-მოქმედებას, მიმართულს მისი წინააღმდეგ, მიიღოს ღონისძიება ამ ბოროტების შესაწყვეტად და მისი საშუალო გამოსაკვლეად. ამ მიზნით და ამ საჭიროების ფარგალში სახელმწიფოს უფლება აქვს შეზღუდოს პიროვნული თავისუფლება:

ა) დააპატიმროს ბოროტ-მოქმედი ან ბოროტ-გამზრახველი, გააძევოს, გადაასახლოს ან აღუკრძალოს ადგილის გამოცვლა;

ბ) გაჩხრიკოს ბინა;

გ) გაეცნოს საიდუმლო მიწერ-მოწერას.

ამ ზომების მიღება ევალება აღმასრულებელ ხელისუფლებას. საზოგადოდ აღმინისტრაცია ყოველთვის ორ ცეცხლ-შუაა: მას ევალება დაცვა პიროვნული თავისუფლებისა და ამავე დროს უფრო მეტად ევალება დაცვა საზოგადოებრივი ინტერესისა. ამ მოვლენათა შეფასებაში სუბიექტიური ელემენტი ყოველთვის დიდია და ამი-

ტომ უსამართლობას და თვითნებობას ყოველთვის შეიძლება
 ნდეს ადგილი. სათანადო მინისტრს, რომელიც პასუხისმგებელი
 ადმინისტრაციის მოქმედებაში, ყოველთვის შეუძლიან სთქვას, რომ
 იგი „დარწმუნებულია“ იმაში, რომ იყო ან მზადდებოდა ბოროტ-
 მოქმედება და ამიტომ ვალდებული იყო დაეპატიმრებინა ეს თუ ის
 პირი ან გაეჩხრიკა იმისი ბენა. ადვილად შესაძლებელია, რომ ის
 „რწმენა“ მინისტრისა იყოს დამყარებული ან შეცდომაზე ან პარ-
 დაპირ თვითნებობაზე, რომ ეს არ მოხდეს. განსაკუთრებით თვითნე-
 ბობას რომ ადგილი არა ჰქონდეს, საჭიროა ჩარევა მესამე ძალისა —
 მსჯავრმდებელ ხელისუფლებისა: ყველა ეს შეზღუდვა პიროვნულ
 თავისუფლებისა უნდა მოხდეს სასამართლოს ან გამომძიებელ მოსა-
 მართლის დადგენილებით. მხოლოდ მაშინ, თუ ბოროტ-განმზრახველს
 მიუსწრობენ ბოროტ-მოქმედების ასრულების დროს, პოლიციას ან
 მილიციას შეუძლიან დააპატიმროს იგი, შეუძლიან კიდევ მაშინ, თუ
 ბოროტების კვალი და თანადამსწრეთა ჩვენება აშკარად უთითებენ
 ბოროტ-მომქმედზე. საზოგადოდ აქ ობიექტიური ხაზის გატარება
 ძნელია და ბევრი რამ დამოკიდებულია პოლიციის წარმომადგენ-
 ლის კეთილსინდისიერებაზე. მაინც ყოველთვის სავალდებულოა,
 თუ წინასწარი არა, შემდეგი დასტური მაინც მსჯავრ-მდებელ ხე-
 ლისუფლებისა: 24 საათის განმავლობაში გამომძიებელ მოსამართ-
 ლემ უნდა, დაამტკიცოს დაპატიმრება და გამოუცხადოს დაკავე-
 ბულს ანდა განათავისუფლოს იგი.

არ შეიძლება, მეორე მხრით, ადმინისტრაციულ ძალას სულ
 წყევრთვით უფლება ინიციატივის და ენერგიულ მოქმედებისა. არ
 უნდა დაგვაიწყდეს, რომ საზოგადოდ აღმასრულებელი ხელისუფ-
 ლება ვალდებულია დარაჯად ედგეს საზოგადოებრივ ინტერესს და
 დროზე მიიღოს ღონისძიება ყოველ ბოროტ-განმზრახულ გამოსვლების
 წინააღმდეგ.

გადავდივართ ზნეობრივ და გონებრივ არეში.

საყურადღებოა თავდაპირველად რელიგიური კულტა და ღვთაის
 მსახურება. სინიღისი რასაკვირველია თავისუფალია, მაგრამ მხოლოდ
 იმ პირობით, თუ სახე მისი გამოაშკარავების და მოღვაწეობისა არ
 ეწინააღმდეგება არსებულ უფლებებრივ წყობილებას. არის ბევრი სარ-
 წმუნოება, რომელიც ომის წინააღმდეგია: ეს სრულებით ზნეობრივი
 და მაღალი შეგნებაა, ამისთანა რწმენას შეიძლება დიდის პატივით
 მოვეხყროთ, მაგრამ თუ იგი წინ აღუდგება საყოველთაო სამხედრო
 ბეგარას, რაც აუცილებელია ეხლანდელ პირობებში თვით სახელ-

შწიფოს დასაცავად, რასაკვირველია, ასეთ მოქმედებას ვასაქანი უნდა მიეცეს. საზოგადოდ ყოველი რელიგია თანახმაა, რომელიც ტიკურად, არც ერთი არ იძლევა რაიმე უპირატესობას სახელმწიფო სამსახურში შესვლისა ან წარჩინებისათვის. სახელმწიფო სარწმუნოებრივ კულტსა და ღვთის მსახურებაში სრულდებით არ ერევა, ან ერევა მხოლოდ მაშინ, როცა იგი არღვევს საზოგადო მშვიდობიანობას ან ზნეობრივ შეხედულებას.

სინიღისის თავისუფლების იდეამ გამოიარა დიდი და გასაოცარი ბრძოლა. მთელი საშუალო საუკუნე სავსეა თავგანწირულ ბრძოლის მაგალითებით. თითქმის იმისთანავე ისტორია აქვს სიტყვის და წერის თავისუფლებას. ჩვენს დროში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ეჟენაღ-გაწეთაბას და საჯანდ კარუას. პრინციპი თავისუფლებისა რასაკვირველია ეხლა ყოველ განათლებულ ქვეყნებში მიღებულია. მაგრამ აქაც არის გათანაბლისი, გამოწვეული სახელმწიფოებრივ ინტერესით. ხელმძღვანელი იდეა აქაც იგივეა, რაზედაც წინედ გვქონდა ლაბარაი: ახრი, სიტყვიერი იქნება ის, თუ ბეჭდითი, სრულდებით თავისუფალია, თუ იგი უცრთდება და ეთანხმება ეროვნულ ნებისყოფს; მაგრამ თუ იგი აცდა ამ გზას და მიმართულებას, კოლიზია აუცილებელია. თუ არის კოლიზია, უნდა ამუშავდეს სწორედ ის სახელმწიფოებრივი აპპარატი, რომლის დანიშნულებაც არის ყოველ უფლებრივ კოლიზიათა გარჩევა და გადაწყვეტა ე. ი. სასამართლო, მაგრამ ისეთი სასამართლო, რომელიც წარმოადგენს ეროვნულ ნებისყოფის ხელოვნურ ორგანიზაციას. ეს არის სასამართლო ნაფიც მსაჯულთა მონაწილეობით. ასეა მოწყობილი პასუხისმგებლობა პრესისა დემოკრატიულ ქვეყნებში. მაგრამ თუ არის ამ არეში ბოროტ-მოქმედება. აღმასრულებელ ხელისუფლებასაც უნდა ჰქონდეს ნება წინასწარ მოქმედებისა, იმას აქვს ეს უფლება: დააკავოს დაბეჭდილი წიგნები თუ გაზეთები; დაპატიოს რედაქცია, დაბეჭდოს ტიპოგრაფია და პასუხისგებაში მისცეს დამნაშავენი. ყველა შემოყვანილი მოქმედება მხოლოდ დროებითია, პრევენტიული, უკანასკნელი სიტყვა ეკუთვნის სასამართლოს. უფრო დაწვრილებით განმარტება ამ საგნისა შედის სისხლის სამართლის სფეროში.

არა ნაკლებ სადავო გამოდის უფლება აღმასრულებელ ძალისა შესახებ კარუასა და კაგმარისა. კრებაც და კავშირიც თავისუფალია, მაგრამ აღმასრულებელ ძალას უფლება ეძლევა დაშალოს ერთი და მეორეც, თუ მათი მიზანი ან მოქმედება ემუქრება საზოგადოებრივ მშვი-

დობიანობას ან წესიერებას. საჯარო კრება არ შეიძლება იქ, სადაც ეს კრება ხელს უშლის სხვების მოძრაობის და მიმოსვლის თავისუფლებას; თუ იგი მიმართულია სხვა მოქალაქეთა პაროვნების, ქონების ან ბინის ხელშეუხებლობის წინააღმდეგ; თუ იხატება პირდაპირი აჯანყება მთავრობის წინააღმდეგ. მაგრამ სრულებით კანონიერი კრიტიკა, თუნდაც მკაცრი, მთავრობის მოქმედებისა და მისი პოლიტიკისა, მიღება ყოველგვარი რეზოლიუციისა და მოთხოვნილებისა, გამართვა პროცესისის და დემონსტრაციის და სხვა. სულ ეს არის მხოლოდ თავისუფალი გამოხატვა სურვილის და ნებისყოფისა და, სანამ იგი არ არღვევს საზოგადოებრივ წესიერებას, ადმინისტრაციულ ჩარევას იქ აღგილი არ უნდა ჰქონდეს.

რაც შეეხება კავშირის თავისუფლებას, აქაც მოქმედებენ იგივე მოსაზრებანი. კავშირს აქვს თავის ორგანიზაცია, თავისი წესდება; იგი არ არის შემთხვევითი და ეთდრეული მოვლენა, როგორც საჯარო კრება. იგი უფრო ხანგრძლივია, მისი მოქმედება — წინასწარ განზრახული და მიზანშეწონილი. თავისუფალია ყოველნაირი კავშირი, ყოველნაირი მიზნის მისაღწევად, თუ ეს მიზანი არ არის აღკვეთილი კანონით და არ ემუქრება საზოგადოებრივ მშვიდობიანობას და წესიერებას. კავშირი შეიძლება დახუროს ან დაშალოს ადმინისტრაციამ, მაგრამ უკანასკნელი დასტური ამ მოქმედებისა ეკუთვნის მაინც სასამართლოს.

II. ყოველ სახელმწიფოსათვის უფრო სახიფათოა გარეგანი თავდასხმა. სახელმწიფოს, როგორც ცოცხალ ორგანიზმს, უნდა ჰქონდეს ორგანო თავის დაცვისა და მტრის მოგერიებისა. ეს არის ჯარი, სამხედრო ძალა. ეს აუცილებელი საჭიროება მოითხოვს ერთნაირ შეზღუდვას პიროვნულ თავისუფლებისას: ყველა, თანახმად მდგომარეობის და შესაძლებლობისა, ვალდებულია მოიხადოს სამხედრო ბეგარა. ვინც გაურბის ამ ვალდებულებას, ის დამნაშავეა, და აღმასრულებელ ხელისუფლებას უფლება ეძლევა მოიხმაროს ძალა ამ ვალდებულების გასატარებლად. წესი და რიგი ამ ბეგარის მოხდისა განსაზღვრულია კანონში, ადმინისტრაციას უფლება არა აქვს შესცვალოს იგი. დაუმატოს ან დააკლოს რამე.

როგორც ჯარისათვის, ისე სხვადასხვა შინაურ ხარჯების დასაფარავად, სახელმწიფოს სჭირია ფინანსური ღონისძიება — ფული. ეს მოთხოვნილება ერთნაირად ჰზლუდავს პიროვნულ თავისუფლებას: ყველა, თანახმად შეძლებისა, ვალდებულია გაიღოს ერთი ნაწი-

ლი თავის შემოსავლისა ამ ხარჯების დასაფარავად. ეს ვალდებულება ალღიშნულ უნდა იყოს კანონში, მისი რაოდენობა, წესი მოკრეფის და ხარჯვისა.

ქონების ხელშეუხებლობის გამონაკლისია აგრედვე ეგრედ წოდებული ექსპროპრიაცია. თუ სახელმწიფოებრივი ან საზოგადოებრივი საჭიროება მოითხოვს, კერძო მესაკუთრემ უნდა დაუთმოს სახელმწიფოს ან ადგილობრივ თვითმმართველობას თავისი უძრავი ქონება. ამ დათმობას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს აგრედვე კერძო პირის ან კომპანიისათვისაც, თუ ეს პირი ან კომპანია იწყებს რაიმე საქმეს სახელმწიფოებრივი ან საზოგადოებრივი მნიშვნელობისას, უპირატესობა ყოველთვის ეძლევა საერთო ინტერესს, მაგრამ დატული უნდა იყოს ყოველთვის კერძო მესაკუთრის ინტერესიც: მესაკუთრემ უნდა მიიღოს სამართლიანი საფასური ჩამორთმეულ ქონებისა და აინაზღაუროს ყოველი ზარალი, რომელიც კი მოსდევს ამ ჩამორთმევას. ამ საფასურის და ზარალის გამოსაკვლევად დიდი როლი ეკუთვნის სასამართლოს, ხოლო აღიარება სახელმწიფოებრივი ინტერესისა და გადაწყვეტა თვით ჩამორთმევისა უნდა ჰხდებოდეს სპეციალურ კანონით.

ასეთია მოკლედ შეზღუდვა თავისუფლების პრინციპისა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. ყველა ეს შეზღუდვა, როგორც დავინახეთ, მხოლოდ გამონაკლისია საერთო პრინციპისაგან და მოქცეულია ისეთ ფორმალურ პირობებში, რომ თვითნებობას არა აქვს დიდი გასაქანი შეავიწროვოს ცხოვრების თავისუფალი მიმდინარეობა.

III. მაგრამ არის ერთი ფორმა ამ შევიწროებისა, რომელიც განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. ეს გახლავთ სამსხედრო ან სააღყო წესების შემოღება. ეს წესები ჰგულისხმობენ თავისუფლების საკონსტიტუციო გარანტიის შეჩერებას. ეს ჰხდება მხოლოდ ომის ან აჯანყების დროს. თავისთავად ცხადია, ამისთანა განსაცდელის ჟამს მთავრობამ უნდა შემოიკრიბოს მთელი თავისი ძალა და მთელი სახელმწიფოებრივი ენერგია დაუპირდაპიროს გარეშე თუ შინაურ მტერს. ენერგია არ ჰნიშნავს მარტო სამხედრო ძალის მობილიზაციას; ენერგია ყველასა აქვს, შეუძლებელი ჰხდება თვალყურის დევნა ყოველი ენერგიის მოქმედების და მიმართულებისათვის. ამიტომ ყოველ დამრკოლების და თავის მოქმედების შეფერხების ასაცილებლად, მთავრობა იძულებული ჰხდება გამოაცხადოს სამხედრო ან სააღყო წესები, ე. ი. საერთოდ (და არა ამ თუ იმ კერძო

პირისათვის) შეზღუდოს. განსაზღვრულ ვადის განმავლობაში, თავისუფლება მიმოსვლის, სიტყვის, წერის, კრების და სხვა. შეიძლება მოახდინოს ევაკუაცია ამ თუ იმ ადგილისა, დიქტიროს უძრავი ქონება ამ თუ იმ პირისა და ყველა ამ მოქმედებისათვის გამოაცეს სავალდებულო განკარგულებანი, რომელნიც არ ეთანხმებიან სამოქალაქო თავისუფლების პრინციპს. აქ ჰხდება დიდი შევიწროება სრულიად პატიოსან მოქალაქეთა, მაგრამ ეს მსხვერპლი უნდა გაიღონ, დაემორჩილონ მთავრობას და აასრულონ მისი ბრძანება. ასეთი უფლება აქვს მთავრობას, მაგრამ შეუძლებელია ითქვას, რომ ეს უფლება მას აქვს ყოველთვის და ყოველ პირობებში. ამისთანა უფლება იქნებოდა გადატრიალება სახელმწიფო წყობილებისა. არა, მთავრობას ეს უფლება ეძლევა მხოლოდ მაშინ, როცა ობიექტური პირობები აშკარად ამხელენ მოსალოდნელ ხიფათს. შეფასება ამ პირობებისა თავდაპირველად ეკუთვნის მთავრობას, მაგრამ იგი ამავე დროს ვალდებულია დაუყოვნებლივ აცნობოს თავის გადაწყვეტილება პარლამენტს, რომლის კონტროლის ქვეშ იგი მოქმედებს. ყოველი სამხედრო თუ საღვთო წესის შემოღებას უნდა მოსდევდეს დანატრული პარლამენტისა. პარლამენტის სხდომაზე ჰხდება ხელახლად შეფასება შექმნილ პირობებისა და თუ აღმოჩნდა, რომ მთავრობამ ვერ აუღო ადლო გარემოებას და გადააქარბა თავის უფლებას, შემოღებული წესი მოხსნილი იქნება და მთავრობამ პასუხი უნდა აგოს თავის უსაფუძვლო მოქმედებაში. პასუხის მგებლობა იქნება პოლიტიკური ან სისხლის სამართლისა. გააჩნია მთავრობის მოქმედების ხასიათზე.

ამისთანა შემთხვევებში მთავრობამ უნდა მოიწვიოს პარლამენტი, თუ მისი სესხია შემწყდარი.

5. გარანტია თავისუფლებისა.

თავისუფლება შეიძლება გამოცხადებულ იქმნას, მაგრამ მარტო გამოცხადებას დიდი მნიშვნელობა არა აქვს. საჭიროა კიდევ გარანტია თავისუფლებისა.

საზოგადოდ თავისუფლების გარანტია არის მთელი დემოკრატიული წყობილება: საყოველთაო არჩევნები, პარლამენტი, პასუხისმგებლობა სამინისტროსი, დამოუკიდებლობა სასამართლოსი და სხვა. ყველა ამ რთულ ორგანიზაციას აქვს ერთად ერთი აზრი და

გამართლება — უზრუნველ-ყოფა თავისუფლებისა. ამ საზოგადოებრივ ბილეთაზე ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. ცხლა შევჩერდეთ თავისუფლების სპეციალურ გარანტიაზე.

ეს გარანტია არის ორ ნაირი: სასამართლო და საკონსტიტუციო.

ა) სასამართლო, როგორც გარანტია თავისუფლებისა.

თავისუფლებას შიში და შეზღუდვა მოეღოს ისევ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებათაგან. სახელმწიფოს ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს და ისე აუცილებელი პირობაა თვით თავისუფლებისათვის, რომ ყოველთვის არის ერთნაირი პოლიოლოგიური მიდრეკილობა მისი დასაცავად და განსამტკიცებლად. ეს დაცვა და განმტკიცება კი ჰხდება ხშირად თავისუფლების ანგარიშზე. ამიტომ საჭიროა გავითვალისწინოთ ის გარანტია, რომელიც ეძლევა თითოეულ მოქალაქეს თავის თავისუფლების დასაცავად და შელახულ უფლების აღსადგენად.

შევჩერდეთ პირველად თვით მსჯავრ-მდებელ ხელისუფლებაზე. რა გარანტია აქვს მოქალაქეს, თუ სასამართლომ დაარღვია მისი თავისუფლება ან უარჰყო მისი უფლებანი? საზოგადოდ სასამართლოსთვის არსებობს პრეზუმიცია, რომ მისი გადაწყვეტილება ყოველთვის ეთანხმება სამართალს და მას თავის ბუნებით არ შეუძლიან შექლახოს ვისიმე უფლება. ხშირად რასაკვირველია ეს აგრე არა ჰხდება, მაგრამ სახელმწიფოსათვის აუცილებლად საჭიროა მისცეს სასამართლოს გადაწყვეტილებას ზნეობრივი ავტორიტეტი. უფლებრივი სიმტკიცე და შეურყეველობა. ამიტომ სასამართლოს გადაწყვეტილება სავალდებულოა თვით სახელმწიფოსათვისაც. ყოველი განაჩენი — კერძო კანონია, შესახებ რაიმე კონკრეტული საქმის ან დავისა. ვინაიდან ასეთი მნიშვნელობა აქვს სასამართლოს, მისი შრომაც და მოქმედებაც ჩაყენებულია ისეთ პირობებში, რომ თვით ეს პირობები არის გარანტია სამართლისა ე. ი. თავისუფლებისა, ვინაიდან სამართალი არის მაქსიმუმი თავისუფლებისა, დასაშვებელი და შესაძლებელი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ეს პირობები ჩვენ ჩამოთვლილი გვქონდა ადრე. აქ მოვატყვევოთ უფროაღლებას რამდენიმე ინსტანციების არსებობას. არის ორი ინსტანცია თითქმის ყველა საქმისათვის, სადაც მსწარმოებს ყოველი

დავის არსებითად განხილვა. თუ მოქალაქე ჰგონობს, რომ მისი უფლება შელახულია სასამართლოს გადაწყვეტილებით, მას შეეძლება საჩივარი გადაიტანოს მეორე ინსტანციაში; თუ აქაც ვერ მიიღო დაკმაყოფილება, მას შეუძლიან მესამე (საკასაციო) ინსტანციაში მოითხოვოს ფორმალური გადასინჯვა თავის საქმისა. თუ აქაც ვერ გაატარა თავისი აზრი, მან უნდა თავის სინიღისის წინ აღიაროს, რომ იგი ან არ იყო მართალი, ან შეცდომაში შედიოდა. შეიძლება ზოგჯერ, უკანასკნელი სასამართლოს გადაწყვეტილებაც არ ეთანხმებოდეს „სამართალს“, მაგრამ ეს ძალიან იშვიათი მოვლენაა, ძალიან სამწუხაროც, ხოლო მოქალაქე მაინც უნდა დაემორჩილოს მას, ვინაიდან არ არის სხვა ღონე: სიმტკიცე და შეურყეველობა სასამართლოს გადაწყვეტილებისა წარმოადგენს ისეთ ღირებულებას სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. არის მხოლოდ ერთი გამონაკლისი ისიც მხოლოდ სისხლის სამართლის საქმეებში; სახელმწიფოს თავს უფლება აქვს შეწყალებისა. მას შეუძლიან სულ მოხსნას ან შეუმციროს სასჯელი დამნაშავეს. მაგრამ ეს არ არის არც გადასინჯვა, არც შეწყვეა გადაწყვეტილებისა. ეს არის მხოლოდ შეწყალება და არ შედის (თეორიულად მაინც) მართლ-მსაჯულების არეში.

მეორე არის — კანონმდებელი ხელისუფლება. რა გარანტია აქვს მოქალაქეს, რომ ამ ხელისუფლებამ არ შეზღუდოს ან არ შეშლახოს მისი თავისუფლება? აქაც უნდა ითქვას, რომ მოქალაქეს კანონმდებელ ხელისუფლებისაგან არ მოეღოს შიში. კანონმდებელი ორგანო თვითონ ჰქნის უფლებრივ ნორმებს, თვითონ აფართოებს თავისუფლების საზღვარს და თვალყურს ადევნებს მთავრობას, რომ დაცულ იქნას ეს თავისუფლება ცხოვრებაში; ამიტომ შეუძლებელია ვითქვით, რომ კანონმდებელი ორგანო თვითონ იქნება მიზეზი თავისუფლების შეზღუდვის და შევიწროებისა, თუ ამას რაიმე განსაკუთრებული პირობა ან სახელმწიფოებრივი განსაცდელი დროებით არ მოითხოვს. მართალია, რაიმე აუცილებელი რეფორმა ან გარდაქმნა ცხოვრების რომელიმე დარგში უკვე დაძველებულ და დრომოკმულ უფლებრივ განწყობილების ხშირად ჰცვლის მდგომარეობას და ბევრს დიდ ზიანსაც მიაყენებს ხოლმე, მაგრამ ეს ხდება მხოლოდ იმისთვის, რომ მიეცეს მეტი გასაქანი თავისუფლებას. დრომოკმული წესი და კანონები აფერხებენ ცხოვრებას, გზას უღობავენ მის განვითარებას და სწორედ იდეა თავისუფლებისა მოითხოვს მათი გარდაგვას და მათი გარდაწმენდას. რა-

საკვირველია, აქაც უთავბოლო გატაცებას აღვილი არ უნდა ვეძებოდეს, სიფრთხილე და თანდათანობა აუცილებელია. რომ რაც შეიძლება უმტკივნეულოდ მოხდეს ახალი წესის დამყარება, მაგრამ არც იმას უნდა შევუშინდეთ, თუ ამისთანა აუცილებელ რეფორმას რამოდენიმე პირის ან მცირე-რიცხოვანი წრის ინტერესი შეეწირება. უმისოდ არ არის პროგრესი. აქ არ არის „თავისუფლების გარანტია“ კერძო პირისათვის და არც უნდა იყოს: იგი უნდა დაემორჩილოს კანონს, თუნდაც ეს კანონი პირადად მისთვის ხელსაყრელიც რომ არ იყოს.

მაგრამ არის ერთი შემთხვევა, როცა მოქალაქეს უფლება ეძლევა არ დაემორჩილოს კანონს. ამ შემთხვევას ჰქვიათ დეა კანონის კონსტატუციაზიზმე. მოქალაქეს უფლება აქვს აღძრას სასამართლოში საკითხი იმაზე, თუ რამდენად კონსტიტუციურია ის კანონი, რომელიც ჰზღუდავს მის თავისუფლებას ან ემუქრება ამ შეზღუდვით. მას შეუძლიან წარუდგინოს სასამართლოს თავის მოსაზრებანი და შეეცადოს დაამტკიცოს, რომ ეს თუ ის კანონი ეწინააღმდეგება კონსტიტუციას, არ ეთანხმება მის დებულებებს, და ამიტომ არც არის მისადები, როგორც კანონი. სასამართლო ვალდებულია შევიდეს ამ კითხვის განხილვაში და თუ დაინახა, რომ მომჩივანის განცხადება საფუძვლიანია, შეუძლია უარი ჰყოს ის კანონი და არ იხელმძღვანელოს იმით სადავო საქმის გადაწყვეტაში. ამ გზით მოქალაქეს ეძლევა საშუალება არ დაემორჩილოს ისეთ კანონს, რომელიც ეწინააღმდეგება საკონსტიტუციო პრინციპებს. მაგრამ ეს შეიძლება მხოლოდ იმ ქვეყნებში, სადაც საკონსტიტუციო გადასინჯვა ან შესწორება არა ჰხდება ჩვეულებრივ კანონმდებლობით და სასამართლოს მინიჭებული აქვს უფლება ზემოყვანილი საკანონმდებლო კონტროლისა.

მესამე არის — აღმასრულებელი ხელისუფლება. მისი მოქმედების არც დიდად ვრცელია და მრავალ-ფერი. იგი ყოველ-წამ პირდაპირ და უშუალოდ ეხება ცხოვრებას და ყოველ-წამ მოსალოდნელია მისგან შეზღუდვა და შევიწროება სამოქალაქო თავისუფლებისა. აქ გარანტია თავისუფლებისა აუცილებლად საჭიროა. ეს გარანტია არის სასამართლო. ყოველი მოქმედება და განკარგულება მთავრობისა შეიძლება განსაზღვრებულ იქნას დიინტერესებულ მოქალაქის — მიერ სასამართლოში. მთავრობა და თითოეული მისი წარმომადგენი, თითოეული მოხელე, ვალდებულია მხოლოდ აასრულოს კანონი და თავის

მოქმედებაში არ გადაცდეს კანონის საზღვრებს. თუ იგი აფართოვებს თავის უფლებას უფრო მეტად, ვიდრე კანონი ამას მოითხოვს, ამათ ავიწროებს სამოქალაქო თავისუფლებას, მისი მოქმედება მოკლებულია კანონიერ საფუძველს, იგი — უკანონოა და ამიტომ არ არის სავალდებულო მოქალაქისათვის. მოქალაქემ ყველა ამისთანა საკითხი უნდა გადაიტანოს სასამართლოში, მისი შემწევობით შეაჩეროს აღმინისტრაციის უკანონო მოქმედება და დაიცვას თავისი თავისუფლება. სასამართლო ვალდებულია მიიღოს განსაზღვრულად ყველა ამისთანა საჩივარი და თავის დადგენილებით ჩააყენოს უფლებრივ საზღვრებში მოქმედება აღმინისტრაციისა. აქ სასამართლო მართლა არის ნამდვილი გარანტია სამოქალაქო თავისუფლებისა.

ბ) საკონსტიტუციო გარანტია.

თავისუფლების დასამყარებლად და განსამტკიცებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოდ დემოკრატიულ წესწყობილებას, მაგრამ შემცდარი იქნება ის, ვინც ყველა იმედებს ამ მხრივ ამყარებს მხოლოდ სახელმწიფოებრივ წესწყობილებაზე. ბევრი რამ არის დამოკიდებული თვითონ ადამიანზე. თავისუფლება განმტკიცებულია მხოლოდ იქ, სადაც თითოეული მოქალაქე თვითონ უდგა დარაჯად თავის თავისუფლებას და არც არავის შეალახვინებს იმას: მაგრამ ამისთვის საჭიროა, რომ მოქალაქე იყოს აღქურვილი ამისთანა უფლებებით. ზოგ კონსტიტუციაში ეს უფლება პირდაპირ აღიარებულია; მაგალითად, მე-11 მუხლი 1793 წლის დეკლარაციისა (საფრანგეთი) ამბობს: „ყოველი აქტი, მიმართული ვისიმე წინააღმდეგ, გარდა კანონით განსაზღვრულ შემთხვევების და ფორმისა, თვითნებურია და ტირანიული; იმ პირს, რომლის წინააღმდეგ მიმართულია ეს აქტი, უფლება აქვს წინააღმდეგობა გაუწიოს ძალადობით მის სისრულეში მოყვანას“.

ამ ნაირად იბადება პრინციპიალური საკითხი: აქვს თუ არა უფლება მოქალაქეს წინააღმდეგობა გაუწიოს ისეთ მოქმედებას, რომელიც მიმართულია მისი თავისუფლების წინააღმდეგ? თუ იგი ვალდებულია მოითმინოს ყოველი თავდასხმა და მხოლოდ შემდეგ უნდა მიმართოს სასამართლოს თავის უფლების აღსადგენად? ეს კითხვა საზოგადოდ დაფას არ იწვევს: ყველას აქვს უფლება დაიცვას თავისი თავი, თავისი ღირსება და პატიოსნება, ყოველი ღონისძიებით, და-

ლადობასაც კი დახედვს ძალადობით. ამაზეა დამყარებული საკონსტიტუციო უფლებაც იარაღის თავისუფლად ტარებისა. მაგრამ საკითხი იწვევს დავას, როცა იგი შეეხება რომელიმე სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების წარმომადგენელს. მართლაც მორჩილება აუცილებელი პირობაა სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა. თუ ყოველ მოქალაქეს ექნება წინააღმდეგობის უფლება, ყოველთვის იქნება დავა და ჩხუბი მოქალაქეთა და სახელმწიფოს წარმომადგენელთა შორის. ამიტომ ამბობენ, რომ მოქალაქე ყოველთვის ვალდებულია დემორჩილოს მთავრობის და მის მოხელეების ბრძანებას და განკარგულებას; თუ ამ მოქმედებით მისი უფლება შელახულია, მან უნდა შემდეგ განასაჩივროს და სასამართლოს წესით ეძიოს თავის უფლების აღდგენაო. ეს საკითხი შედის აგრედვე სისხლის საშართლოს სფეროში: ძალადობა სახელმწიფოებრივ ხელისუფლების წინააღმდეგ იქ აღიარებულია, როგორც დანაშაული. ბევრია კრიმინალისტი, რომელიც იცავს ამ შეხედულებას.

საკონსტიტუციო უფლება ამ საკითხს სხვანაირად უყურებს. სამოქალაქო თავისუფლება, რაკი მან მოიპოვა თავის ადგილი კონსტიტუციაში, არის უკვე უფლება, ცნობილი და უზრუნველ-ყოფილი ძირითადი კანონით. მოქალაქე, რომელიც იცავს თავის უფლებას, მოქმედებს სრულებით კანონიერად და არ უნდა ჩაითვალოს დანაშაულად. დაუბირდაპირობათ ეს მდგომარეობა მოქალაქისა სახელმწიფო მოხელეს: როდის არის სავალდებულო ამ უკანასკნელის ბრძანება ან მოქმედება?—როცა იგი კანონიერია. მაშასადამე, დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს მხოლოდ ისეთი ძალადობა მოქალაქისა, რომელიც ეწინააღმდეგება ამ თუ იმ ხელისუფლების კანონიერ განკარგულებას ან მოქმედებას. თუ ის განკარგულება ან მოქმედება კანონიერ საფუძველს მოკლებულია, მაშინ კანონის დამრღვევად გამოდის სახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენელი და მოქალაქე კი, რომელიც მას წინააღმდეგობას უწევს, გამოდის დამცველი კანონისა და წესიერებისა. ამიტომ ყოველ მოქალაქეს აქვს უფლება წინააღმდეგობისა ხელისუფლების მიმართ, თუ მისი მოქმედება უკანონოა.

მაგრამ როდის არის უკანონო ხელისუფლების მოქმედება? უკანონოა იგი, როცა ეწინააღმდეგება თავისუფლების საკონსტიტუციო პრინციპებს. თუ არის ისეთი შემთხვევა, როცა კონსტიტუციის ძალით შესაძლებელია გამოჩაქოსი, მაშინ ხელისუფლების მოქმედება

თუ განკარგულება უნდა აკმაყოფილებდეს სათანადო ფორმალური მოთხოვნები. თუ ეს ფორმალური მხარე დაცული მოქალაქეს კვალად ეძლევა უფლება წინააღმდეგობისა. მაგალითად, საკონსტიტუციო პრინციპია — ბინის შეუვალობა. ყველას აქვს უფლება თავის რუხში გარეშე პირი არ შეუშვას და ამისთვის იხმაროს ძალადობაც. თუ ვინმე მოხელე ჰიზოფულობს სახლში შესვლას, მან უნდა წარუდგინოს სახლის პატრონს სათანადო სასამართლოს დადგენილება; ეს ფორმალური მოთხოვნებია და უამისოდ სახლის პატრონს კვალად უფლება ეძლევა წინააღმდეგობა გაუწიოს და ძალაც იხმაროს. ამისთანა წინააღმდეგობა სრულებით კანონიერია. რასაკვირველია, ეს მხოლოდ უფლებებია და არა ვალდებულება. თუ სახლის პატრონის თანხმობა არის, რა თქმა უნდა, ყველას შეუძლიან სახლში შესვლა. ცხოვრებაში ეს აგრეც ჰხდება: მოქალაქე კარგად ჰგონებს, რომ ძალიან ბევრ შემთხვევაში არავითარი აზრი არა აქვს წინააღმდეგობას და ნებას აძლევს ამა თუ იმ მოხელეს შემოვიდეს და დაათვალიეროს ბინა, თუ ეს რაიმე საქმისათვის საჭიროა.

ავიღოთ მეორე პრინციპი: — პიროვნება ხელ-შეუხებელია. ჩვენ დავინახეთ, როდის აქვს მილიციას უფლება დაიკავოს ან დაატუსაღოს მოქალაქე. მაგრამ ვსთქვათ, მილიცია შეეცადა დაატუსაღოს ისეთი პირი, რომელსაც არავითარი დანაშაული არ მიუძღვის. ამისთანა შემთხვევაში მოქალაქეს აქვს სრული უფლება ძალადობითი წინააღმდეგობა გაუწიოს მილიციას. ვსთქვათ, ამ შეტაკებაში მან დასჯა ან მოკლა მილიციელი. რა იქნება უფლებმრივი შედეგი ამისთანა მოქმედებისა? პასუხი დამოკიდებულია საქმის ფაქტიურ მხარეზე. თუ სასამართლომ დაინახა, რომ მილიციას არა ჰქონდა არავითარი ობიექტიური საბუთი იმისთვის, რომ ეჭვი აეღო ამ მოქალაქის რაიმე დანაშაულობაში და მისი დატუსაღება მოინდომა სრულებით უსაფუძვლოდ, მან უნდა სცნოს მოქალაქის წინააღმდეგობა კანონიერად და გაამართლოს იგი. თუ კი მილიციას ჰქონდა საკმარისი საფუძველი მისი დასაჭერად, მაშინ წინააღმდეგობა გამოდის დანაშაული და სასამართლომაც დამნაშავეს უნდა გადაუწყვიტოს შესაფერი სასჯელი.

ჩვენთვის საკმარისია მივიღოთ ეს დებულება: წინააღმდეგობა კანონიერია, როცა ხელისუფლება ჰმოქმედებს უკანონოდ. ასეთი პრინციპი არამც თუ არ აფერხებს სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას,

პირიქით, უფრო განამტკიცებს მას. მოქალაქე ემორჩილება კანონს და არა ადმინისტრაციის თვითნებობას. როცა იღვა კანონიერების გამეფდება აშნაირად ადმინისტრაციის და მოქალაქეთა შვეგნებაში. მაშინ ორივე მხარეს ექნება მეტი პატივისცემა ერთმეორისადმი: უზრუნველ-ყოფილ იქნება სამოქალაქო თავისუფლება და ამავე დროს სასესებით დატული სახელმწიფოს ინტერესი.

ეს არის ინდივიდუალური წინააღმდეგობა.

არის კიდევ მეორე ფორმა წინააღმდეგობისა: კოლლექტიური.

თუ ერთ მოქალაქეს უფლება აქვს წინააღმდეგობისა ზოგჯერ თავის თავისუფლების დასაცველად, აშკარაა, იგივე უფლება უნდა ჰქონდეს მთელს საზოგადოებას ან ერთ მის ნაწილს. თეორიულად ეს ასეა, ხოლო პრაქტიკულად ამას არა აქვს მნიშვნელობა. დემოკრატიულ სახელმწიფოში, სადაც თავისუფალია პრესა და საჯარო კრებები, კოლლექტიურ წინააღმდეგობას არა აქვს ნიადაგი. თუ რაიმე უკმაყოფილებაა საზოგადოებაში მთავრობის წინააღმდეგ, უფრო ადვილად მიჰმართავენ ხოლმე ჟურნალ-გაზეთებს, საჯარო კრებებს და სხვა კანონიერ საშუალებებს, რომ აღძრან და შექმნან საზოგადოებრივი აზრი, რომელსაც ყოველთვის დიდი გავლენა აქვს მთავრობასა და კანონ-მდებლობაზე. თვითონ პარლამენტი უმთავრესი იარაღია საზოგადოებრივ აზრისა და ნებისყოფისა.

ამიტომ კოლლექტიური წინააღმდეგობა, როგორც საკონსტიტუციო გარანტია თავისუფლებისა, ეხლა რეალურად არც კი არსებობს. კოლლექტიურ წინააღმდეგობას ეხლა, თუ იგი ჰხდება, სულ სხვა ხასიათი აქვს: იგია სარევოლიუციო და არა საკონსტიტუციო მოძრაობა. რევოლიუცია, როგორც განსაკუთრებული სოციალური მოვლენა, საკონსტიტუციო პრინციპების გარეშე ჰდგას და ამიტომ არც შედის ჩვენი გამოკვლევის ფარგალში.

დავით ბაქრაძე
აბყ.

F66.263
3

584